

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики

Факультет політичних наук

Кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА

ІНДО-ПАКИСТАНСЬКІ ВІДНОСИНИ 21 ст.

Виконала: студент VI курсу,
групи 691 спеціальності 291
«Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»
Шуркова Орина Олександрівна

Керівник: к. і.н. доцент кафедри
міжнародних відносин та
зовнішньої політики
Вовчук Людмила Анатоліївна

Рецензент: к. політ. н., доцент
кафедри соціології та політології
Громадська Наталія Анатоліївна

м. Миколаїв – 2023 рік

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	I-X
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження.....	8
1.2. Концептуальна та понятійно-категоріальна основи дослідження.....	20
1.3. Методологія дослідження індо-пакистанських відносин у ХХІ ст.....	24
РОЗДІЛ 2. КОНФЛІКТОГЕННІСТЬ ІНДО-ПАКИСТАНСЬКИХ ВІДНОСИН ЯК ФАКТОР НЕСТАБІЛЬНОСТІ У РЕГІОНІ.....	32
2.1. Передумови виникнення та кашмірський фактор у міждержавному конфлікті.....	32
2.2. Еволюція водного питання у індо-пакистанських відносинах.....	39
2.3. Фактор «ядерної гонки озброєння» у двосторонніх відносинах.....	47
РОЗДІЛ 3. ЗНАЧЕННЯ ІНДО-ПАКИСТАНСЬКИХ ВІДНОСИН У БЕЗПЕКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПІВДЕННОАЗІЙСЬКОГО РЕГІОНУ.....	55
3.1. Безпекове середовище Південноазійського регіону та геополітичне позиціонування у ньому Індії та Пакистану.....	55
3.2. Роль міжнародних акторів та міждержавне співробітництво в регіоні.....	63
3.3. Вплив взаємовідносин Пакистану та Індії із США та КНР на регіональну безпеку.....	70
РОЗДІЛ 4. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ НА ДВОСТОРОННІЙ ТА БАГАТОСТОРОННІЙ ОСНОВІ.....	79
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	93

АНОТАЦІЯ

Шуркова О.О. Індо-пакистанські відносини 21 ст.

Робота на здобуття кваліфікації магістр міжнародних відносин за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» – Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2023.

Актуальність теми. Південноазійський регіон грає важливу роль у міжнародних відносинах, оскільки до нього залучені такі світові лідери як США та КНР. У свою чергу Південна Азія в світі зберігає репутацію однієї з потенційно конфліктних зон, унікальність якої в тому, що будь-які конфлікти відрізняються інтенсивною регіональною динамікою розвитку. На сьогоднішній день, конфлікт у Кашмірі — найтриваліший на порядку денному ООН. Індія та Пакистан вже тричі вели війни (в результаті однієї з них утворилася держава Бангладеш на місці колишнього Східного Пакистану), спалахувала маса дрібніших конфліктів.

Інтерес до кашмірської проблеми не вичерпується й досі, і в першу чергу, у зв'язку з тим, що ця проблема не вирішена до цього дня. Скільки існує Індія та Пакистан як суверенні держави, стільки й кровоточить кашмірське питання. Його основа - це несумісність підходів до вирішення цієї проблеми як з боку Індії і Пакистану, так і з боку західних держав.

Головну увагу з боку світової спільноти підігрує той факт, що в Південноазійському регіоні з початку конфлікту триває гонка озброєння. Індія та Пакистан - є дві конкуруючі країни, що безупинно поповнюють свої ядерні запаси. Успішно проведені роботи з будівництва ракет різної дальності призвели до формування стратегічних ракетно-ядерних сил в обох країнах. Такого роду дії продовжують тримати під напругою індо-пакистанські відносини та спонукають залучення до Південної Азії США та КНР, які впливають на взаємовідносини Індії та Пакистану і займають чільну роль у врегулюванні стабільності в регіоні.

Об'єктом дослідження є індо-пакистанські відносини. **Предметом дослідження** – особливості індо-пакистанських відносин у 21 столітті.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1947 по 2022 роки. *Нижня межа* обумовлюється розпадом Британської Індії та початком боротьби за територію Джамму та Кашмір, в результаті чого розгорілась перша індо-пакистанська війна. *Верхня межа* – сучасний етап проблеми. З метою більш об'єктивного аналізу проблематики дослідження автор виходить за визначені хронологічні межі для аналізу передумов та наслідків проблем індійсько-пакистанських відносин у регіоні Південної Азії.

Територіальні рамки цього дослідження обмежені територією Республіки Індія та Ісламської Республіки Пакистан як держав-антагоністів, а

також територію Південноазійського регіону, США і КНР, які впливають на поляризацію та розстановку сил у регіоні.

Мета роботи полягає у дослідженні індо-пакистанських відносин 21 століття. Для досягнення мети, автор сформулював такі завдання:

- дослідити стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження;
- охарактеризувати концептуальну та понятійно-категоріальну основи дослідження та методологію дослідження індо-пакистанських відносин 21 ст.;
- визначити передумови виникнення конфлікту та кашмірський фактор у міждержавному конфлікті;
- розглянути еволюцію водного питання у пакистансько-індійських відносинах;
- проаналізувати фактори «ядерної гонки озброєння» у індійсько-пакистанських двосторонніх відносинах;
- охарактеризувати безпекове середовище Південноазійського регіону та геополітичне позиціонування у ньому Індії та Пакистану;
- дослідити роль міжнародних акторів та міждержавне співробітництво в регіоні;
- з'ясувати вплив взаємовідносин Пакистану та Індії із США та КНР на регіональну безпеку;
- розглянути сучасний стан та шляхи врегулювання конфлікту на двосторонній та багатосторонній основі.

Наукова новизна отриманих у процесі дослідження результатів полягає в більш широкому на комплексному виявленні індо-пакистанського конфлікту, з урахуванням складності та багатогранності проблеми. Тому, в рамках дослідження було:

- визначено проблему індо-пакистанських відносин в системі безпекового середовища Південноазійського регіону;
- здійснено аналіз взаємодії економічних, соціальних та політичних чинників у контексті індо-пакистанського конфлікту;
- проаналізовано досвід та підходи до врегулювання проблеми, зокрема, питання стосовно територіального спору навколо Джамму та Кашмір, водного питання та ядерного чинник у міждержавних відносинах.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її написано у наукових і навчальних цілях, і безпосередньо адресовано студентам, викладачам та аспірантам гуманітарних факультетів. Отримані у роботі результати дослідження можуть використовуватися як рекомендації для істориків, політиків, дипломатів, фахівців з міжнародного права, журналістів, тощо. Крім того, результати дослідження можуть бути використаними для викладання таких дисциплін як «Зовнішня політика країн Азії», «Актуальні проблеми в міжнародних відносинах» та ін..

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки цього дослідження були представлені на розгляд у вигляді виступів на

наукових конференціях, зокрема, на XV Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум – 2023»: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі (м. Миколаїв, червень 2023 р.) та XIII Міжнародній науковій конференції «Аркасівські читання»: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи». До 110 річниці Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв, 26-27 травня 2023 р.).

Публікації. За темою дослідження було опубліковано статтю у науковому журналі «Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI» (номер 4) і 2 тез «Ольвійський форум» і «Аркасівські читання».

Структура роботи відбиває поставлені перед дослідженням цілі та завдання. Загальний обсяг її становить 110 сторінок, з них основного тексту – 98 сторінок. Робота складається зі вступу, 4 основних розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури (124 найменування українською, англійською і російською мовами).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У **вступі** охарактеризовано актуальність теми, визначено мету та завдання роботи, об'єкт та предмет дослідження; зазначено методологію та методи дослідження, сформульовано наукову новизну, проаналізовано практичне значення отриманих результатів, їх апробація, зазначено структуру роботи.

У першому розділі «**Теоретичні основи дослідження індо-пакистанських відносин 21 ст.**» автор розкриває стан дослідження даної теми науковцями та джерела, на які він спирається під час написання роботи. Було проаналізовано, що наявний стан наукової розробки є достатньо широким та об'єктивним. В працях українських, західних, індійських та пакистанських дослідників розглянуті передумови, причини та наслідки конфлікту, однак існують підстави для виявлення певних існуючих прогалин у тематиці дослідження та більш ґрунтовного їх вивчення із залученням низки наукових праць та джерел.

У роботі були використані наступні джерела: документи глав держав та урядів, документи міжнародних організацій, в більшій мірі в дослідженні розглядалися документи ООН, офіційні виступи політичних діячів, особлива увага приділялась заявам та інтерв'ю пакистанських та індійських представників уряду, статистичні довідники, публікації західних ЗМІ, наукові статті та монографії з питань індо-пакистанського конфлікту. Із поширенням у новітню добу так званої дипломатії соціальних мереж в роботі використовувались публікації політичних та державних діячів у соціальних мережах Twitter.

Для дослідження цього конфлікту використовуються різні концепції та наукові категорії міжнародної політичної науки, основними з яких є: «етноконфесійний конфлікт», теорія «зіткнення цивілізацій», «безпека», «геополітика» та «міжнародні відносини». Також у розділі розглянуто різні

підходи до визначення «Індо-пакистанських відносин 21 століття» з розкриттям його ключових елементів.

Індо-пакистанські відносини були розглянуті в рамках різних теоретичних концепцій та наукових підходів. Історичний підхід виступив невід'ємною частиною дослідження, оскільки для більш глибокого та об'єктивного вивчення сучасних проблеми необхідно простежити шлях від початку зародження конфлікту до сучасного етапу. Не менш важливий цивілізаційний підхід допоміг виокремити ефективне налагодження міждержавних відносин, беручи за увагу бачення країн по досягненню миру та сприйняття реалій. Принцип об'єктивності сприяв тому, щоб дослідження залишати об'єктивним і не сприйнятливим до більшості політичних або національних поглядів. Вагомими інструментами у дослідженні стали івент-аналіз та контент аналіз, завдяки яким було визначено актуальність даної проблеми в 21 ст.

Підсумовуючи, при вивченні методологічної бази автор використовував загальнонаукові та конкретно наукові підходи та принципи, наукові категорії міжнародної політичної науки, та методи, що дали змогу детально та всебічно дослідити Індо-пакистанські відносини.

У другому розділі **«Конфліктогенність індо-пакистанських відносин як фактор нестабільності у регіоні»** автор розглянув 3 основних компонента, що спричиняють конфліктну обстановку між Індією та Пакистаном. Витоки конфлікту лежать у загальному колоніальному минулому країн. Індо-пакистанський конфлікт бере свій початок з 1947 р., після поділу Британської Індії, однією з основних проблем залишався особливий статус Джамму та Кашміру. У 1947 році, індійське правління перейняло контроль над більшістю території, в той час як Пакистан отримав менший частину землі, у результаті цього виникли напруження, які призвели до війни між Індією та Пакистаном в 1947-1948 роках, і закінчилась у 1949 році встановленням лінії припинення вогню (LoC). У пізніший період Індія та Пакистан провели 2 війни на тлі релігійної та етнічної напруженості. У 1965 році, відбулася друга війна між країнами, після якої був підписаний Ташкентський договір. У 1971 році, під час війни, яка призвела до створення Бангладеш, Індія допомагала місцевій опозиції, що ще більше загострило відносини з Пакистаном. Крім територіального спору щодо Кашміру, іншими причинами конфлікту є релігійні розбіжності, проблеми з водними ресурсами, тероризм та питання безпеки.

Водне питання є однією з найважливіших тем у відносинах між Індією та Пакистаном, оскільки обидві країни залежать від водних ресурсів річок, які протікають через їхню територію. Зокрема, спірним питанням є розподіл вод річки Інд та її приток, які мають велике значення для сільського господарства, енергетики та інших галузей економіки обох країн.

Індія здійснює будівництво гідроелектростанцій на річках, які знаходяться на території Кашміру, контроль за яким спірний між Індією та Пакистаном. Це призвело до зменшення кількості води, яка потрапляє до Пакистану, і спричинило серйозні спірні питання між двома країнами. Одним

із ключових питань є спір щодо будівництва гідроелектростанцій на річці Ченаб, дамба Кішінганга та дамба Вулар на річці Джелум. Індійські проекти гідроелектростанцій на річках ставлять під загрозу водні запаси Пакистану, який опиниться в підвищеному ризику повеней та засух через зміну водного режиму.

У 1960 році Індія та Пакистан підписали Договір про розподіл вод річки Інд, який передбачає поділ вод між двома країнами. Проте цей договір не вирішив всіх проблем, пов'язаних з водними ресурсами, і до цього часу виникають конфлікти між Індією та Пакистаном стосовно розподілу води.

Тероризм та питання безпеки також є важливими аспектами індо-пакистанського конфлікту. На території Кашміру діють різні терористичні організації, зокрема Лашкар-е-Тайба та Джаїш-е-Мохамед, які мають підтримку з Пакистану. Одним з найбільш кривавих нападів став теракт у місті Мумбаї в 2008 році, підготовлений Лашкар-е-Тайбою, у результаті якого загинуло більше 200 людей, що призвело до зростання напруження між країнами та загострення конфлікту.

Питання безпеки також є важливим аспектом індо-пакистанського конфлікту. Ядерне протистояння між Індією та Пакистаном є однією з найбільш загрозливих аспектів їхнього конфлікту. У межах цього конфлікту Індія та Пакистан накопичували великі збройні сили та розвивали свої ядерні програми. У 1998 році, обидві країни провели ядерні випробування, що призвело до збільшення напруження у регіоні та засудження міжнародним співтовариством. У зв'язку з цим, багато країн та міжнародних організацій ведуть моніторинг ситуації в регіоні та намагаються сприяти зменшенню напруження між Індією та Пакистаном. Однак, гонка озброєнь продовжується і з кожним роком кількість ядерної зброї збільшується. Так, за даними Стокгольмського інституту дослідження проблем миру (SIPRI) на рахунок Індії і Пакистану, відповідно, 160 і 165 боєголовок на 2022 рік.

У 1999 році було запропоновано ініціативу «Стратегічної стримувальної стійкості», яка передбачає збільшення довіри між Індією та Пакистаном шляхом спільного укладання угод та розроблення механізмів контролю. Згодом, країни підписали декілька домовленостей та угод, спрямованих на зменшення ризику ядерної ескалації (Угода про попереднє повідомлення про випробування балістичних ракет (2005 р.); Угода про запобігання надзвичайних пригод за ядерною зброєю (2007 р.). Додатково було запроваджено ядерні доктрини з обох сторін. 2003 року Індія опублікувала ядерну доктрину, що складається з 8 пунктів, та Пакистан, що визначив 4 пороги, при порушенні яких Пакистан має право використати ядерну зброю.

У третьому розділі **«Значення індо-пакистанських відносин в безпековому середовищі Південної Азії»** автор проаналізував безпекове середовище Південноазійського регіону та геополітичне позиціонування у ньому Індії та Пакистану і визначив яку роль відіграють міжнародні актори на регіональну безпеку. Індія та Пакистан є найбільш населеними країнами Південної Азії і мають ключове значення для стабільності та безпеки регіону. Дві найбільші держави в регіоні, Індія та Пакистан, тримають один одного

під напругою. Війна на низькому рівні між індійськими та пакистанськими спецслужбами триває, висловлюється у звинуваченнях та ймовірних реаліях у взаємному втручанні у внутрішню політику один одного. В даний час одні з основних загроз міжнародній безпеці представляють проблеми етнічного сепаратизму, поряд з проблемами тероризму і релігійного екстремізму.

Існують два елементи, що більш ускладнюють природу динаміки південно-азійських конфліктів. Перший з них – так званий індійський фактор. У Південній Азії «регіональною наддержавою» є Індія, яка являє собою найбільшого і найбільш розвиненого актора. Положення Індії як природного лідера серед держав південно-азіатського субконтиненту по ряду географічних, демографічних та економічних показників, закріплюється її активної регіональної політики. Позиція Індії в питаннях забезпечення політичної стабільності в Південній Азії має принципове значення для всього комплексу регіональної безпеки.

Другий фактор в південноазійських конфліктах полягає в інтересах Пакистану та його ролі в Південній Азії. Пакистан розташований в особливо важливому і вигідному географічному місці, де відбувалося як мінімум три цивілізацій або регіональних угруповань. Величезний за багатьма параметрами асиметричний розрив з Індією змушував Пакистан звертатися до Афганістану як до стратегічного партнера, щоб уникнути нападу одночасно з півночі і півдня. Відносини Пакистану з Китаєм також впливають на безпеку Південної Азії, що збільшує недовіру між Індією і Пакистаном.

Оскільки конфлікт між Індією і Пакистаном вийшов за межі індо-пакистанського політичного дискурсу, міжнародний фактор буде чинити на нього значний вплив. Відсутність позитивних відносин між Індією і Пакистаном блокує економічну інтеграцію з лінії Північ-Південь і, як наслідок, гальмує економічний розвиток Південної Азії в цілому.

Зростання економічних проблем в південноазіатських країнах стимулює їх прагнення до регіонального співробітництва. Основний інтеграційної угрупованням Південної Азії є Асоціація регіонального співробітництва країн Південної Азії (СААРК), яку не можна розглядати суттєвим фактором економічного розвитку держав регіону. В останні роки BIMSTEC набув популярності серед країн Південної Азії як платформа для регіонального співробітництва. Ця організація потенційно може допомогти зменшити напруженість між Індією та Пакистаном, забезпечивши основу для конструктивної взаємодії з питань, що становлять взаємний інтерес.

Значний вплив на індійсько-пакистанські відносини і безпеку в регіоні мають США та КНР. США мають тісні військові та економічні зв'язки з Індією. США також допомагають Індії в розвитку її ядерної програми, що забезпечує стратегічну стабільність та вплив країни в регіоні. КНР має тісні зв'язки з Пакистаном. Розглядаючи можливий хід врегулювання конфлікту, варто врахувати, що Сполучені Штати та Китай, як головні держави світу, мають спроможність і відповідальність відігравати ефективну роль у сприянні побудові архітектури безпеки для Південної Азії.

У четвертому розділі «Сучасний стан та шляхи врегулювання конфлікту на двосторонній та багатосторонній основі» автор розглянув стан індо-пакистанських відносин у 2019-2023 рр. та проаналізував можливі вирішення конфлікту. Після оголошення про скасування у 2019 р. особливого статусу спірного регіону Кашмір, двосторонні відносини між Пакистаном та Індією як ядерними державами дійшли до найвищого рівня, проявом чого є розгляд Кашмірського питання на зачиненому засіданні ГА ООН вперше за останні 50 років. У 2021 року в Індії відбулася зустріч міністрів закордонних справ Пакистану та Індії у рамках зустрічі міністрів ШОС. Незважаючи на те, що на цій зустрічі не було досягнуто згоди з конкретних питань, багато експертів розглядають цю зустріч як позитивний сигнал для майбутніх переговорів між двома країнами. На початку 2023 року Індія підняла питання щодо зміни Угоди про спільне використання води. Головним моментом для обговорення має стати заборона третім сторонам втручатися в суперечки. В індо-пакистанських відносинах з'явилися ознаки потепління. У травні 2023 року Міністр закордонних справ Пакистану Білавал Бхутто-Зардарі візьме участь у зустрічі міністрів закордонних справ (ШОС) в Індії. Візит Бхутто-Зардарі до Індії стане першим візитом міністра закордонних справ Пакистану за майже 12 років.

У **висновках** узагальнено головні результати магістерського дослідження.

1. Індо-пакистанський конфлікт має значний вплив на регіон Південної Азії, а також на міжнародну політику. Багато наукових досліджень було проведено з метою вивчення причин, наслідків та можливих шляхів вирішення цього конфлікту. Під час дослідження автор виявив, що українські дослідники зробили головний акцент на аналіз історії відносин між Індією та Пакистаном, їх культурних та релігійних відмінностей, а також політичних амбіцій кожної з країн. Західні науковці акцентували увагу на вивченні військових аспектів конфлікту, таких як: нарощування озброєння, стратегії та тактики ведення війн. Також були досліджені різні аспекти соціальної та економічної ситуації в кожній з країн, такі як рівень життя, забезпечення роботою та інфраструктура, що може мати вплив на конфлікт. Індійські та пакистанські фахівці в свою чергу все більше приділяють велику увагу водним ресурсам в Південній Азії через зіткнення з жахливою водною кризою, яка загрожує її економічному та політичному піднесенню та екологічній стійкості. В свою чергу автор, використав широку джерельна базу дослідження для отримання повного розуміння актуальності теми.

2. Автор визначив, що концептуальна основа дослідження індо-пакистанського конфлікту полягає у визначенні та узагальненні ключових ідей та понять, які пов'язані з цією проблемою, а саме поняття безпеки в Південноазійському регіоні. Систематизація та узагальнення понять та концепцій, допомогли розкрити ключові аспекти індо-пакистанських відносин. В дослідженні були використані: системний, історичний, цивілізаційний, комплексний та геополітичний підходи, а також принципи об'єктивності, декомпозиції, відносності та термінологічний принципи. Дані

принципи та підходи допомогли комплексно та детально дослідити тему індо-пакистанських відносин. Методологічну основу дослідження було обрано відповідно до визначеної мети та поставлених завдань. В роботі зазначаються ряд загальнонаукових і спеціальних методів, а саме в ході дослідження були використані такі методи: проблемно-хронологічний, порівняння, синтезу, індукції та дедукції, пошукового прогнозування та узагальнення. Вагомими інструментами у дослідженні стали івент-аналіз та контент аналіз.

3. Визначивши передумови виникнення конфлікту та кашмірський фактор у міждержавному конфлікті, автор робить висновок, що територіальний спір залишається актуальним і до сьогодні. Починаючи ще з 1947 р. Кашмірська проблема є центральним регіональним конфліктом та найголовнішим фактором, що дестабілізує пакистано-індійські відносини. Невирішеність Кашмірської проблеми породжує нові конфлікти та війни. Цей конфлікт не залишається осторонь і є центром уваги світової спільноти, особливо втручанням ООН для нормалізації відносин. Однак однією з основних причин, що впливають на погіршення відносин є терористичні акти, які загострюють стан конфлікту. На сучасному етапі конфлікт набув гострого напруження через скасування індійським урядом у 2019 році особливого статусу підконтрольної Індії частині спірного регіону Кашмір.

4. Розглянувши еволюцію водного питання у пакистансько-індійських відносинах, автор визначив, що проблеми водокористування в басейні Інду мають значення не тільки для міждержавних індійсько-пакистанських відносин, але викликають і загострення внутрішніх проблем в обох країнах. Водна криза в індо-пакистанських відносинах має підґрунтя для серйозних наслідків для обох країн, включаючи економічні втрати, порушення постачання питної води та погіршення екологічної ситуації в регіоні. Вирішення цієї проблеми потребує серйозних зусиль та діалогу між Індією та Пакистаном, а також можливе міжнародної допомоги та посередництва.

5. Дефіцит заходів довіри, нестабільний політичний діалог між Індією і Пакистаном сприяють посиленню ракетно-ядерного протистояння та ризику використання ядерної зброї. Індія і Пакистан мають значний військовий потенціал, динамічний розвиток військово-ядерних програм. Каргільська війна надихнула на пошук способів вести обмежену війну проти Пакистану, яка б не призвела до кінцевого використання ядерної зброї. Однак, щоб запобігти найгіршому сценарію, Індія, Пакистан і треті країни повинні приділити велику увагу запобігання конфліктам між Ісламабадом та Нью-Делі і, особливо, можливості використання ядерної зброї. Важливим фактором у цьому питанні є військова доктрина Індії та чотири типи порога (військовий, просторовий, економічний та політичний) в Пакистані. Однак, ці програми можуть відігравати як стримуючу роль у використанні ядерної зброї так і приводом до початку атак.

6. Охарактеризувавши безпекове середовище Південноазійського регіону та геополітичне позиціонування у ньому Індії та Пакистану, автор

дійшов висновку, відносини між крахнами мають вирішальне значення для зусиль, спрямованих на досягнення регіональної безпеки в Південній Азії, оскільки ці дві країни мають статус провідних держав в регіоні. Будь-яка дискусія про проблеми регіонального співробітництва в Південній Азії неминуче зводиться до проблем, протиріч і розбіжностей між Ісламабадом та Нью-Делі. Наразі, значним дестабілізуючим фактором регіональної безпеки є проблеми етнічного сепаратизму, тероризму і релігійного екстремізму, спричинили серйозний підрив стабільності в регіоні та ознаменували його конфліктогенною зоною. Важливо, щоб Пакистан та Індія створили середовище, яке сприяє взаємовигідним економічним і торговельним відносинам. Лише завдяки спільному економічному та соціальному розвитку буде можливо подолати внутрішні джерела напруженості та нестабільності в країнах і водночас вирішити давні розбіжності.

7. Південна Азія розглядається основними міжнародними акторами в якості одного з центрів зростання світової економіки, який буде забезпечувати її розвиток наступні кілька десятиліть. При тому, що Індія визнана беззаперечним регіональним лідером, значення Пакистану також велике, перш за все завдяки транзитним потенціалом його території. Однак, конфліктний чинник у відносинах залишає свої відбитки на співробітництві, до того ж неефективність дій з боку СААРК, як вагомої регіональної організації, не допомагають у вирішенні проблеми. Незважаючи на заснування регіональної організації СААРК, вона ніколи не мала впливу на питання безпеки, і фактично не допомагає забезпечити вирішення проблем в основних питаннях. Але на міжнародній арені з'являються організації, які поступово зможуть нарощувати авторитет і впливати на вирішення проблем в регіоні. Так, BIMSTEC потенційно може зіграти певну роль у просуванні заходів зміцнення довіри між Індією та Пакистаном.

8. З'ясувавши вплив взаємовідносин Пакистану та Індії із США та КНР на регіональну безпеку, визначено що співробітництво в регіоні склалося у форматі Пакистан-Китай, Індія-США. В цілому США не розглядають Пакистан зараз як самостійну регіональну державу, яка могла б взяти на себе відповідальність за стабільність в регіоні. Індія для Сполучених Штатів, навпаки, – реальна регіональна сила. В свою чергу Китай продовжує зміцнювати своє положення в Південноазійському регіоні, створюючи економічний коридор з Пакистаном. Інтерес Китаю висловлювався в прагненні отримання доступу до багатим ресурсам Середньої Азії через розширення торгівлі. Так, присутність в Південній Азії двох світових держав, США та КНР, в подальшому може загрожувати регіональній безпеці та стабільності, оскільки кожна з цих держав продовжує боротися за сферу впливу в Південноазійському регіоні.

9. Кожна з країн висловлює побажання до налагодження відносин та вирішення спірних питань, але водночас Індія та Пакистан переслідують власні інтереси та співпрацюють з провідними країнами, в першу чергу, у розвитку воєнної сфери задля зміцнення свого положення в регіоні. Однак, підтримання постійного діалогу між представниками країн, економічних

зв'язків та маленькі кроки у піднятті ключових питань конфлікту викликають надію, що через деякий час індо-пакистанські відносини зможуть нормалізуватись. Першими кроками у 2023 році виступає прагнення уряду Пакистану відновити торговельні відносини зі своїм сусідом та візит Бхутто-Зардари до Індії на зустріч ШОС у травні 2023 року, ця подія стане першим візитом міністра закордонних справ Пакистану за майже 12 років.

**Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати
магістерської роботи:**

Статті в наукових виданнях

1. Тихоненко І., Шуркова О. Водне питання як каталізатор конфліктності пакистансько-індійських відносин: еволюція та сучасний стан // *Acta de Historia & Política: Saeculum XXI*. 2022. № 4. С. 63-71.

Тези

2. Шуркова О. Вплив взаємовідносин Пакистану та Індії із США та КНР на регіональну безпеку // «Аркасівські читання»: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи». До 110 річниці Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (26-27 травня 2023 р.): тези. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2023.

3. Шуркова О. Фактор «ядерної гонки озброєння» у двосторонніх відносинах Індії та Пакистану // Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі»: тези. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра могили, 2023.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРСПА – Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (**СААРК**)

АСЕАН – Асоціація держав Південно-Східної Азії

АТР – Азіатсько-Тихоокеанський регіон

БРПЧ – балістичні ракети підводних човнів

ІТП – Індо-Тихоокеанський регіон

КПЕК – китайсько-пакистанський економічний коридор

ЛОК – лінія кордону (LOC)

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РКБ – регіональний комплекс безпеки

ТКРБ – теорія комплексної регіональної безпеки

ШП – Шовковий шлях

ШОС – Шанхайська організація співробітництва

ВІМСТЕС - Ініціатива країн Бенгальської затоки щодо Багатогалузевої Техніко-Економічної Кооперації

SIPRI – Стокгольмський інститут дослідження проблем миру

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Південноазійський регіон грає важливу роль у міжнародних відносинах, оскільки до нього залучені такі світові лідери як США та КНР. У свою чергу Південна Азія в світі зберігає репутацію однієї з потенційно конфліктних зон, унікальність якої в тому, що будь-які конфлікти відрізняються інтенсивною регіональною динамікою розвитку. На сьогоднішній день, конфлікт у Кашмірі — найтриваліший на порядку денному ООН. Індія та Пакистан вже тричі вели війни (в результаті однієї з них утворилася держава Бангладеш на місці колишнього Східного Пакистану), спалахувала маса дрібніших конфліктів.

Інтерес до кашмірської проблеми не вичерпується й досі, і в першу чергу, у зв'язку з тим, що ця проблема не вирішена до цього дня. Скільки існує Індія та Пакистан як суверенні держави, стільки й кровоточить кашмірське питання. Його основа - це несумісність підходів до вирішення цієї проблеми як з боку Індії і Пакистану, так і з боку західних держав.

Головну увагу з боку світової спільноти підігриває той факт, що в Південноазійському регіоні з початку конфлікту триває гонка озброєння. Індія та Пакистан - є дві конкуруючі країни, що безупинно поповнюють свої ядерні запаси. Успішно проведені роботи з будівництва ракет різної дальності призвели до формування стратегічних ракетно-ядерних сил в обох країнах. Такого роду дії продовжують тримати під напругою індо-пакистанські відносини та спонукають залучення до Південної Азії США та КНР, які впливають на взаємовідносини Індії та Пакистану і займають чільну роль у врегулюванні стабільності в регіоні.

Об'єктом дослідження є індо-пакистанські відносини. **Предметом дослідження** – особливості індо-пакистанських відносин у 21 столітті.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1947 по 2022 роки. *Нижня межа* обумовлюється розпадом Британської Індії та початком боротьби за територію Джамму та Кашмір, в результаті чого розгорілась

перша індо-пакистанська війна. *Верхня межа* – сучасний етап проблеми. З метою більш об'єктивного аналізу проблематики дослідження автор виходить за визначені хронологічні межі для аналізу передумов та наслідків проблем індійсько-пакистанських відносин у регіоні Південної Азії.

Територіальні рамки цього дослідження обмежені територією Республіки Індія та Ісламської Республіки Пакистан як держав-антагоністів, а також територію Південноазійського регіону, США і КНР, які впливають на поляризацію та розстановку сил у регіоні.

Мета роботи полягає у дослідженні індо-пакистанських відносин 21 століття. Для досягнення мети, автор сформулював такі завдання:

- дослідити стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження;
- охарактеризувати концептуальну та понятійно-категоріальну основи дослідження та методологію дослідження індо-пакистанських відносин 21 ст.;
- визначити передумови виникнення конфлікту та кашмірський фактор у міждержавному конфлікті;
- розглянути еволюцію водного питання у пакистансько-індійських відносинах;
- проаналізувати фактори «ядерної гонки озброєння» у індійсько-пакистанських двосторонніх відносинах;
- охарактеризувати безпекове середовище Південноазійського регіону та геополітичне позиціонування у ньому Індії та Пакистану;
- дослідити роль міжнародних акторів та міждержавне співробітництво в регіоні;
- з'ясувати вплив взаємовідносин Пакистану та Індії із США та КНР на регіональну безпеку;
- розглянути сучасний стан та шляхи врегулювання конфлікту на двосторонній та багатосторонній основі.

Наукова новизна отриманих у процесі дослідження результатів полягає в більш широкому на комплексному виявленні індо-пакистанського конфлікту, з урахуванням складності та багатогранності проблеми. Тому, в рамках дослідження було:

- визначено проблему індо-пакистанських відносин в системі безпекового середовища Південноазійського регіону;
- здійснено аналіз взаємодії економічних, соціальних та політичних чинників у контексті індо-пакистанського конфлікту;
- проаналізовано досвід та підходи до врегулювання проблеми, зокрема, питання стосовно територіального спору навколо Джамму та Кашмір, водного питання та ядерного чинник у міждержавних відносинах.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її написано у наукових і навчальних цілях, і безпосередньо адресовано студентам, викладачам та аспірантам гуманітарних факультетів. Отримані у роботі результати дослідження можуть використовуватися як рекомендації для істориків, політиків, дипломатів, фахівців з міжнародного права, журналістів, тощо. Окрім того, результати дослідження можуть бути використаними для викладання таких дисциплін як «Зовнішня політика країн Азії», «актуальні проблеми в міжнародних відносинах» та ін..

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки цього дослідження були представлені на розгляд у вигляді виступів на наукових конференціях, зокрема, на XV Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум – 2023»: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі (м. Миколаїв, червень 2023 р.) та XIII Міжнародній науковій конференції «Аркасівські читання»: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи». До 110 річниці Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв, 26-27 травня 2023 р.).

Публікації. За темою дослідження було опубліковано статтю у науковому журналі «Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI» (номер 4) і 2 тез «Ольвійський форум» і «Аркасівські читання».

Структура роботи відбиває поставлені перед дослідженням цілі та завдання. Загальний обсяг її становить 114 сторінок, з них основного тексту – 92 сторінки. Робота складається зі вступу, 4 основних розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури (124 найменування українською, англійською і російською мовами).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДО-ПАКИСТАНСЬКИХ ВІДНОСИН

1.1. Стан наукової розробки проблеми у вітчизняній та зарубіжній міжнародно-політичній науці

Проаналізувавши використану літературу з дослідження даної теми варто класифікувати літературу за країнознавчим критерієм, виокремивши українських, західних науковців, індійських та пакистанських фахівців-міжнародників та представників держав Південної Азії.

Розглядаючи місце індо-пакистанського конфлікту в дослідженнях вітчизняній науковій школі, варто виокремити праці О. Борділовської¹, яка надає характеристику безпекового середовища Південноазійського регіону посіла, приділяючи увагу індійсько-пакистанським відносинам.

П. Ігнат'єв та А. Кобзаренко² розглядали конфлікт Індії та Пакистану на сучасному етапі, аналізуючи індійсько-пакистанські відносини у контексті боротьби кожної з країн за регіональне лідерство.

Одним з загострюючих факторів у підвищенні конфліктності та нестабільного становища в Південній Азії висвітлює у своїй праці І. Горобець³, який виділив терористичні напади з боку Пакистану. Науковець зазначав, що тероризм залишається істотним приводом до негативного впливу на розвиток безпекової системи в Південній Азії. Відносно високий рівень терористичної активності, що походить від Пакистану, максимально

¹ Борділовська О.А. Індія і Пакистан: 60 років ідейного протистояння // Східний світ –The World of the Orient: наук. журн. / Нац. акад. наук України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Київ, 2011. С. 57-67.

² Ігнат'єв П.М. Індія на шляху до лідерства в Південній Азії. Чернівці: Книги XXI, 2006. 506 с; Кобзаренко А.М. Особливості регіоналізму в Південній Азії // Стратегічні пріоритети. 2012. № 1. С. 190-195.

³ Горобець І.В. Фактор тероризма в індо-пакистанських отношениях // Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. Учебные записки. Том 126. 2018. С. 26.

погіршує його позиції у відносинах не тільки з Індією, але і з головним стратегічним союзником – Китаєм.

Актуальне значення у дослідженні впливу пакистансько-індійського ядерного протистояння на систему регіональної безпеки Південної Азії виокремлюється у наукових статтях І. Ястремської⁴.

В свою чергу В. Манжола та О. Кобзаренко⁵ у своїй роботі розкривають індійсько-китайську співпрацю в галузі безпеки та ядерної політики Індії. Головним чином у працях аналізуються інтереси безпеки країни у відносинах з іншими країнами регіону, еволюція підходу індійського уряду до питань регіональної безпеки та стабільності, а також формування середовища безпеки в Південній Азії.

Вагомий внесок у розкритті та дослідженні першопричини індо-пакистанського конфлікту, а саме розбір Кашмірського питання зробили І. Тихоненко та Т. Богданова⁶. В статті автори розкривають географічне та економічне значення для регіону боротьби за територію Кашмір та можливі підходи до розв'язання даного конфлікту.

Варто відзначити працю президента Всеукраїнської асоціації індологів О. Лукаш⁷, яка характеризує «американський» та «китайський» фактори та їх вплив на розвиток та можливе пришвидшення деескалації конфлікту у пакистансько-індійських відносинах.

У західній науковій літературі більш обширно досліджено конфлікт Індії та Пакистану. Так, П. Асурі⁸ виокремив Кашмір як територіальну ціль

⁴ Ястремська І.М. Ядерний фактор як інструмент забезпечення регіональної стабільності // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Випуск 104 (Частина I). С. 42.

⁵ Манжола В.А. Концептуальні засади безпекової політики Республіки Індія після завершення "холодної війни" // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 10. Зовнішня політика і дипломатія: погляд із XXI століття. 2004. Частина 2. С 555-572.

⁶ Богданова Т.С., Тихоненко І.В. Кашмірська проблема в контексті безпекової політики Пакистану // Наукові праці. 2012. Випуск 195. Том 207. С. 49-52.

⁷ Лукаш О.І. Індія-Китай-США: перспективи створення нового світового порядку // «Третій світ» у контексті цивілізаційних вимірів розвитку і глобальних викликів XXI століття: Матеріали міжн. наук. конф. «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ, 2014. С. 92-99.

⁸ Pranav Asoori A Look into the Conflict Between India and Pakistan over Kashmir OCT 7 2020 URL: <https://cutt.ly/p525vvj>

для кожної з країн, розглянувши Кашмір з трьох сторін: з індійської сторони, пакистанської та зі сторони Кашміра як незалежної одиниці. Даний аналіз дає нам змогу розглядати неконтрольовану територію не лише як частину однієї з держав, а як самостійний об'єкт, що має право на влаштування незалежного існування.

Зі свого боку індійські дослідники висловлюють стурбованість зовнішніми загрозами безпеці в регіоні. Сатіш Кумар⁹ детально розглядає взаємодію Індії з великими світовими лідерами та найближчими сусідами в глобальному середовищі безпеки. Автор виокремлює відповіді Індії на внутрішні та зовнішні загрози, аналізує її зовнішню політику, а також заходи, вжиті для зміцнення її регіональної безпеки. Більш того, розглядаючи праці індійських А. Хашмі, С. Хільнани, Н. Найяк¹⁰ варто зазначити, що чільну увагу вони приділяють саме ролі СААРК у врегулюванні конфліктних ситуацій у Південній Азії. Вони характеризують регіон як цілісну систему, звертаючи увагу на неефективність механізму СААРК у Південноазіатському регіоні.

Одним з ключових західних науковців є Б. Бузан та О. Вевер¹¹ і їх праці про ТК РБ та РКБ. Науковці приділили значну увагу у дослідженні питання безпекового чинника в сучасній системі міжнародних відносин, здійснили характеристику теорії регіональних комплексів безпеки.

Все більше індійські та пакистанські науковці і дослідники приділяють велику увагу водним ресурсам в Південній Азії через зіткнення з жахливою водною кризою, яка загрожує її економічному та політичному піднесенню та екологічній стійкості.

⁹ Satish Kumar India's National Security Annual Review 2013. New Delhi Routledge, 2013. 316 p.

¹⁰ Hashmi A.S. Envisioning a Regional Security Community: Challenges and Prospects in South Asia // SAARC: Towards Meaningful Cooperation. Kathmandu: Modern Printing Press, 2012. Pp. 84-95; Khilnani S. India as a Bridging Power. Johns Hopkins University. 2005. 263 p.; Nayak N. Cooperative security framework for South Asia. New Delhi: PENTAGON PRESS, 2013. 281 p.

¹¹ Buzan B. Regions and Powers. The Structure of International Security. New York: Cambridge University Press, 2003. 570 p.; Waever O. Securitization and desecuritization. Centre for Peace and Conflict Research. 1993. 48 p.

Аналітик Брахма Челлани¹² у своїх працях наголошує на прісній воді як невідновлюваному ресурсі, який користується дедалі зростаючим регіональним попитом. Його статистичні дані показують, що нестабільна практика та неправильне управління ресурсами басейну призвели до «водних війн» і можуть породити нові.

Найбільш гострим питанням пакистанські науковці визначають водну проблему в Пакистані, що виникла в ході конфлікту. Салім Х. Алі¹³ описує екологічні загрози через дестабілізацію в регіоні, зауважуючи що екологічна співпраця може запропонувати шляхи до зміцнення довіри чи миру, незалежно від того, чи має конфлікт екологічне коріння чи ні.

Праці Мухаммеда Аріфа¹⁴ допомагають доповнити дослідження та поняття проблеми, з якими стикається Пакистан, у досягненні більш ефективного використання своїх водних ресурсів, підкреслюючи, що багато з цих проблем вимагають соціальних та інституційних змін. Завдяки аналізу можна розглянути запропоновані практичні пропозиції щодо вирішення майбутніх викликів Пакистану.

Значну частину своїх досліджень пакистанські та індійські дослідники приділяють увагу ролі Договору та його вплив на держави. У деяких моментах позиція пакистанських та індійських науковців є діаметрально протилежною. Індійський дослідник У. Сінха¹⁵ стверджує, що для Пакистану формат договору дає контекст, щоб поставити під сумнів багато проектів і використовує договір, щоб заблокувати прогрес енергетичного розвитку не лише в Індії, а й в Кашмірі, що дає змогу асимілювати його до індійської

¹² Chellenay Brahma. *Water: Asia's new battleground*//Washington, DC: Georgetown University Press, 2011. 198 p.

¹³ Saleem H. *Water politics in South Asia: technocratic cooperation and lasting security in the Indus basin and beyond* // *Journal of international affairs*. 2008. 182 p.

¹⁴ Muhammad Arif Watto *Pakistan's Water Resources: Overview and Challenges*, *Water Resources of Pakistan*// Switzerland: Springer International Publishing. 2021. Pp. 1-13.

¹⁵ Uttam Kumar Sinha *Indus Basin Uninterrupted*. New Delhi: Penguin Random House India, 2021 363 p.

сторони. В свою чергу пакистанський діяч Анвар Ікбал¹⁶ наголошує, що угода надає Індії юридичне покриття для будівництва суперечливої інфраструктури та ставить під загрозу її водну безпеку.

Визначаючи роль ядерного курсу Індії, у своїй книзі Ф. Карстен¹⁷ стверджується, що однією з ключових рушійних сил, що стоять за прагненням Індії посилювати ядерний арсенал, є боротьба Індії за міжнародне визнання. Дослідження автора можна використовувати для аналізу про динаміку нарощування ядерної зброї в Індії.

З іншого боку пакистанська дослідниця Саміна Ахмед¹⁸ зазначає, що відносини Пакистану з Індією, продовжуватимуть відігравати важливу роль у визначенні ядерного курсу Ісламабаду. Тим самим вона пояснює мотивацію Пакистану відповісти на індійські випробування власною серією випробувань.

У своїй статті Рахул Чоудхурі¹⁹ пропонує обговорення ядерних доктрин та їхнього значення для війни, миру та стабільності між ядерними державами. Автор проаналізував, на прикладі Індії та Пакистану, проблеми, з якими зіткнулися ці держави при формуванні та реалізації належної ядерної доктрини, а також наслідки цього для ядерної стабільності в усьому регіоні.

Влучним доповненням питання про наслідки ядерного поповнення варто звернутися до праці Віпін Наранга²⁰, який зазначив, що зміни курсу зовнішньої політики Пакистану по динамічному розвитку ядерної позиції створюють ризики для безпеки ядерних активів держави. Підбиваючи висновки, що підсумками з цієї реальності для безпеки Південної Азії та міжнародної безпеки є похмурими.

¹⁶ Anwar Iqbal Explainer: What is the Kishanga Water Dispute // Dawn, 2018. URL: <https://www.dawn.com/news/1408795>

¹⁷ Karsten Frey. *India's Nuclear Bomb and National Security* (Routledge Advances in South Asian Studies). India: Routledge. 2006. 208 p.

¹⁸ Ahmed S. Pakistan's Nuclear Weapons Program: Turning Points and Nuclear Choices // *International Security*. 2017. № 4. Pp. 178–204.

¹⁹ Rahul Roy-Chaudhury Nuclear doctrine, declaratory policy, and escalation control. Washington: The Henry L. Stimson Center. 2004. 114 p.

²⁰ Vipin Narang. Posturing for peace? Pakistan's nuclear postures and south Asian stability // *International Security*. 2010. Vol. 34. 78 p.

Роль США як посередника у індо-пакистанському конфлікті та її інтереси у втручанні і проблеми Південноазійського регіону розглянув Гюль Азім²¹. За допомогою статті можна виявити, що геостратегічне та геополітичне положення Пакистану стало поштовхом американського посередництва.

Отже, наявний стан наукової розробки є достатньо широким та об'єктивним. В працях українських, західних, індійських та пакистанських дослідників розглянуті передумови, причини та наслідки конфлікту, однак існують підстави для виявлення певних існуючих прогалин у тематиці дослідження та більш ґрунтовного їх вивчення із залученням низки наукових праць та джерел.

Джерельна база дослідження представлена низкою джерел, які умовно можна поділити на такі групи:

Документи глав держав та урядів. Більшою частиною цієї групи стали договори між Індією та Пакистаном. Одним з основних та успішних договорів є Договір про води Інду 1960²², що встановлює права користування річками системи Інду. Його успішність полягає в створенні механізму вирішення конфліктів у разі майбутніх суперечок, пов'язаних із річками. Головним об'єктом дослідження стало те, що механізми використовувалися кілька разів для вирішення розбіжностей між Індією та Пакистаном щодо спільного використання річкової води.

Під час написання роботи розглядалась не довготривала, але не менш важлива для дослідження Лахорська декларація 1999²³. Ця декларація була розроблена, щоб налагодити напружені відносини між Індією та Пакистаном у питанні ядерних випробувань, зроблених у травні 1998 року. Але її

²¹ Azeem Gul Critical Analysis of the US mediating role in India–Pakistan conflict. Margalla Papers: Islamabad. 2019. 199-126 p.

²²The Indus water Treaty 1960. United Nations Treaty Collection. URL: <https://cutt.ly/059qXt3>

²³ The Lahore Declaration 1999 // PIR Center. URL: <http://www.pircenter.org/media/content/files/9/13508153340.pdf>;

значимість загинула у травні 1999 року через спалах Каргільської війни між Індією та Пакистаном. Декларація хоч і не проіснувала довго, але може розглядатися як приклад у намірі нормалізації конфлікту.

Для визначення ядерного напрямку не лише у відносинах Індії та Пакистану, а й на всьому Південноазіатському регіоні були ретельно опрацьовані декілька угод. Угода між Республікою Індією та Ісламською Республікою Пакистан про попереднє повідомлення про льотні випробування балістичних ракет 2005 р.²⁴, за якою кожна з країн має надати завчасне повідомлення про льотні випробування та намір проведення для будь-якої балістичної ракети класу «земля-земля», запущеної з землі чи моря. Угода між Республікою Індією та Ісламською Республікою Пакистан про заборону нападу на ядерні установки та споруди (Угода про ненапад Індії та Пакистану, 1991 р.)²⁵. Згідно з угодою, обидві країни повинні інформувати одна одну про ядерні установки та об'єкти, намагаючись заборонити сторонам атакувати ядерні об'єкти одна одної. Варто також виділити, що Індія та Пакистан постійно мають обмінюватись списками ув'язнених, які перебувають під вартою.

Також варто виокремити спільну заяву Прем'єр-міністра Індії Манмохан Сінгх та Президента США Дж. Буша²⁶, в якій обговорювалась подальша співпраця в економічному та політичному напрямках між країнами. Окрім того, окремою темою для обговорення стало визначення важливості тісної співпраці у війні проти тероризму та в боротьбі з розповсюдженням

²⁴ Agreement between the Republic of India and The Islamic Republic of Pakistan on pre-notification of flight testing of ballistic missiles 2005 // Ministry of External Affairs Government of India. URL: <http://mea.gov.in/Portal/LegalTreatiesDoc/PA05B0591.pdf>

²⁵ Agreement between the Republic of India and The Islamic Republic of Pakistan on the prohibition of attack against nuclear installation and facilities (India-Pakistan non-attack agreement) 1991 // Nuclear Threat Initiative. URL: https://media.nti.org/documents/india_pakistan_non_attack_agreement.pdf

²⁶ Joint Statement Between President George W. Bush and Prime Minister Manmohan Singh // The White House. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/07/20050718-6.html>

зброї масового знищення та систем її доставки. В результаті заяви уряди підписали Індійську угоду про цивільну ядерну енергію ²⁷.

Не менш важливими та корисними документами, що були використані у роботі є Загальна декларація прав людини, МПГПП (Міжнародний пакт про громадські та політичні права) та Конвенцію ООН про водотоки та інші відповідні декларації ²⁸. Також документи пакистанського та індійського урядів, стосовно військових сфер («Військовій постанови Пакистану» та «Закон про зброю Індії») ²⁹.

Наступна група це *Документи міжнародних організацій*. Серед яких на особливу увагу заслуговує Резолюція ООН по Кашмірському питанню ³⁰ та Хартія СААРК ³¹.

Третя група – це *Офіційні виступи, заяви та інтерв'ю політичних діячів*. Перш за все варто згадати виступ Генерального секретаря ООН Антоніо Гутерреша ³², який рішуче засудив терористичний напад в Індії та зазначив, що важливо, щоб існувала відповідальність згідно з міжнародним правом і винуватці були притягнуті до відповідальності. Основою кожного виступу пана Гутерреша є наголошення на мирному врегулюванні остаточного статусу Джамму і Кашміру відповідно до Статуту ООН.

²⁷ India Civil Nuclear Agreement. 2008 // U.S. Government Information. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/BILLS-109hr5682enr/pdf/BILLS-109hr5682enr.pdf>

²⁸ Universal Declaration of Human Rights // United Nations Treaty Collection. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/842813>; International Covenant on Civil and Political Rights // United Nations Treaty Collection. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>; Draft Political Declaration of the High-Level Meeting of the General Assembly on Antimicrobial Resistance, 2 (UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, 2016).

²⁹ The Pakistan Arms Ordinance, 1965 // United Nations Office on Drugs and Crime. URL: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Pakistan_Arms_Ordinance_1965.pdf; The Arms Act, 1959 // India Code. URL: <https://indiacode.nic.in/bitstream/123456789/1398/1/a1959-54.pdf>

³⁰ The United Nations Security Council Resolution 47, 1948 // United Nations Documents. URL: [https://undocs.org/S/RES/39\(1948\)](https://undocs.org/S/RES/39(1948))

³¹ Charter of The South Asian Association for regional cooperation // SAARC – official web-site. URL: <http://saarc-sdmc.org/sites/default/files/charter.pdf>

³² UN chief urges India and Pakistan to dial down tensions in wake of Kashmir attack // UN News. URL: <https://news.un.org/en/story/2019/02/1033151>

Вагомими під час дослідження став виступ пакистанського міністра водних ресурсів Хаваджа Шумаиль³³, який говорив про відсутність занепокоєння перекрыття Індією води в результаті побудови дамби в басейні Раві. Дане ствердження дає змогу автору розглянути та проаналізувати реакцію уряду Пакистану на дії Індії. Також Хаваджа Шумаиль у виступі неодноразово звертався до Договору про води Інду 1960 р. і зазначав, що такі дії з побудовою дамби є винятково в рамках договору.

Для дослідження також розглядались заяви 44-го президента США Барака Обами та 45-го президента США Дональда Трампа, які виклали Стратегію національної безпеки Америки³⁴. Напрямки стратегії 2015 та 2017 роках були використані для визначення цілей та мотивів присутності США у Південній Азії. Обама та Трамп виокремили важливість встановлення міцних зв'язків з країнами Азіатсько-Тихоокеанському регіону, а саме мали намір розвинути співробітництво та залучити Індію підтримкою.

Порівняльний аналіз даних був би неможливий без використання *статистичних довідників*, представлених у звітах, у яких міститься інформація щодо ядерного арсеналу та водних ресурсів Індії та Пакистану³⁵. Завдяки вищевказаним джерелам, автор порівняв кількість та темпи збільшення озброєння кожної з країн. Це дало успішний поштовх у визначенні актуальності проблеми так званої «ядерної гонки озброєння».

³³ Pakistan says it has no concern if India diverts water // Kashmir Mirror. 2019. February URL: <https://kashmirmirror.com/2019/02/22/pakistan-says-it-has-no-concern-if-india-diverts-water/>

³⁴ National Security Strategy of USA 2015 // National security strategy archive. URL: <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2015.pdf> ; National Security Strategy of the United States of America 2017 // The White House. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> ; The Role of the United States in Asia-Pacific Security // U.S. Department of State. March 2015. URL: <https://2009-2017.state.gov/t/us/2015/239922.htm>

³⁵ Countries: India // International Panel on Fissile Materials. URL: <http://fissilematerials.org/countries/india.html>); Countries: Pakistan // International Panel on Fissile Materials. URL: <http://fissilematerials.org/countries/pakistan.html>).

Доповненням стали звіти SIPRI з 2019 до початку 2022 р. ядерних боєголовок та винищувачів кожної країни³⁶.

Звертаючись до проблеми водних ресурсів автор приділив увагу даним з Складеного індексу управління водними ресурсами³⁷, що були оприлюднені Інститутом трансформації Індії та урядом Індії у 2018 року, в якому було перелічено понад двадцять міст, у яких до 2023 року закінчуватиметься підземна вода.

Завдяки Економічному огляду Пакистану³⁸ автор дослідив зміни у відношенні уряду до ресурсів та кроки подолання недоліків водної проблеми, порівняв витрачені кошти на розвиток водного сектору.

Значний внесок для об'єктивності написання роботи мали *публікації ЗМІ*. Під час дослідження автор використовував в якості джерел публікації засобів масової інформації, переважно англomовні статті, що дало можливість більш широко дослідити дану тему. Зокрема, в агенції «The Economics Time»³⁹ було описано події Каргильської війни, починаючи від передумов, ходу подій та завершуючи наслідками війни. В статті було влучно зазначено, що перемога Індії значно закріпило її становище та встановила переваги країни, однак поразка Пакистану викликала деморалізацію суспільства, в результаті чого держава зазнала розколу в політичній системі. Як висновок зі статті, автор виказав, що одна з найбільш кривавих прикордонних сутичок залишили за собою ще більше невирішених питань.

³⁶ “World Nuclear Forces. SIPRI Yearbook 2019 // SIPRI. URL: <https://www.sipri.org/yearbook/2019/06>; “World Nuclear Forces. SIPRI Yearbook 2020 // SIPRI. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/YB20%2010%20WNF.pdf>;

“World Nuclear Forces. SIPRI Yearbook 2021 // SIPRI. URL: https://sipri.org/sites/default/files/2021-06/yb21_10_wnf_210613.pdf;

“World Nuclear Forces. SIPRI Yearbook 2022. // SIPRI. URL: <https://sipri.org/sites/default/files/YB22%2010%20World%20Nuclear%20Forces.pdf>

³⁷ Composite Water Management Index // National Institution for Transforming India (NITI Aayog), 2019. URL: <https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1582772>

³⁸ Pakistan Economic Survey 2003-04 // Islamabad: Finance Division, Ministry of Finance & Economic Affairs, Government of Pakistan. URL: http://www.finance.gov.pk/survey_1819.html

³⁹ What happened 20 years ago and why it's unlikely to happen again // The Economics Time. 2019. July. URL: <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/kargil-war-what-happened-20-years-ago-and-why-it-may-not-happen-again/articleshow/70371791.cms>

Новинний журнал «Discover Thomson Reuters»⁴⁰ окреслив сторону Індійсько-китайських відносин. Головною темою для обговорення став провал спроб Китаю залучити Індію до економічної співпраці. В статті думки автора показали до якої глибини впали відносини між двома країнами через територіальні суперечки та підтримку Пакистану з боку Пекіна. Зневага Індії до проекту “Один пояс, один шлях” була найсильнішим кроком уряду Індії проти Китаю.

При дослідженні ролі регіональної організації СААРК був корисний матеріал з журналу «The Diplomat»⁴¹, де було зазначено, що з моменту заснування організації в ефективність СААРК в регіоні була обмежена напруженістю та розбіжностями між Індією та Пакистаном, її першою та другою за величиною країнами-членами. Також зі статті важливо було виокремити позицію відмови від участі в саміті Індії та інших країн Південноазійського регіону, щодо терористичних нападів Пакистану.

Розглядаючи наслідки терористичних актів з боку Пакистану газета «The New York Times»⁴² опублікувала статтю до якої важливо було звернутися під час дослідження. У статті вся увага була приділена погрозам Індії направлених на покарання Пакистану скороченням води. Аналітичні дані, що були представлені газетою зафіксували, що це була найсильніша загроза, яку Індія робила після нападу і як наслідок може перетворитися в повномасштабну водну війну, яка може стати катастрофою для сотень мільйонів людей в Індії та Пакистані, які залежать від річкової води.

Завдяки платформі «Circle of Blue»⁴³ автор дослідив реакцію пакистанського уряду на будівництво Індією дамби на річці Кішінганга.

⁴⁰ India's 'new Silk Road' snub highlights gulf with China // Discover Thomson Reuters. 2017. May. URL: <https://www.reuters.com/article/us-china-silkroad-india-idUSKCN18H01L>

⁴¹ India to Skip SAARC Summit in Pakistan Post-Uri Attack. // The Diplomat. 2016. September. URL: <https://thediplomat.com/2016/09/india-to-skip-saarc-summit-in-pakistan-post-uri-attack/>

⁴² India Threatens a New Weapon Against Pakistan: Water // The New York Times. 2019. May. URL: <https://www.nytimes.com/2019/02/21/world/asia/india-pakistan-water-kashmir.html>

⁴³India and Pakistan Dispute Water Use for Hydropower, Agriculture// Circle of Blue. WaterNews. URL: <https://www.circleofblue.org/2010/world/india-and-pakistan-dispute-water-use-for-hydropower-agriculture/>

Такий хід подій варто розглядати прискіпливо, оскільки вони важливо впливають на міждержавні відносини. У статті автор розповів як Пакистан засуджує дії Індії та звинувачує о порушенні Договору про розподілу річки Інду. Це викликає за собою проведення переговорів, однак автор статті підкресли про високо ймовірний невдалий результат переговорів.

Щоб краще зрозуміти причини водного питання автор звернувся до газети «Foreign Policy»⁴⁴, в якій було опубліковане інтерв'ю з Сунілом Амрітом, професором південноазіатських досліджень Гарвардського університету та автором книги Неконтрольовані води, про те, як вода впливає на історію, політику та економічний розвиток Південної Азії. Автор розповів, що контроль над водою протягом тривалого часу займає центральне місце в багатьох баченнях свободи та нації в Індії та «бум будівництва» гребель втілив амбіції постколоніальної держави.

В ході дослідження останніх актуальних новин також активно використовувались індійські газети «Times of India»⁴⁵, «India Today»⁴⁶ та пакистанська газета «Dawn»⁴⁷.

Із поширенням у новітню добу так званої дипломатії соціальних мереж в роботі використовувались *публікації політичних та державних діячів у соціальних мережах*. Автором було проаналізовано офіційні сторінки в соціальній мережі Twitter, які допомогли відслідковувати зміни у конфліктогенності між Пакистаном та Індією у XXI ст. на основі публікації індійських (прем'єр-міністр Індії Н. Моді, індійський міністр автомобільного транспорту та автомобільних доріг, судноплавства та водних ресурсів

⁴⁴ Are India and Pakistan on the Verge of a Water War? // Foreign Policy. February, 2019. URL: <https://cutt.ly/B59tzVo>

⁴⁵ Farooq O. Pakistan minister predicts war with India in October-November // The Times of India. 2019. August. URL: <https://cutt.ly/G59tiPu>

⁴⁶ Indus Waters Treaty: All about the water distribution pact between India and Pakistan // India Today. February, 2019. URL: <https://cutt.ly/z59tdbY>

⁴⁷ Is India-Pakistan peace around? // DAWN. Today's paper. 2022. September. URL: <https://www.dawn.com/news/1709869/is-india-pakistan-peace-around>

Н. Гадкарі)⁴⁸ та пакистанських (прем'єр-міністр І. Хан та генерала пакистанської армії Бабара Іфтихара⁴⁹) глав та членів уряду.

Отже, можна стверджувати, що існує широкий спектр джерел, достатній для всебічного та об'єктивного дослідження індійсько-пакистанського конфлікту. Хоча не всі джерела є однаковими за змістом, їх сукупності, інформаційності та насиченості виявилось достатньо, щоб розкрити тему та досягти поставлених автором цілей.

1.2. Концептуальна та понятійно-категоріальна основи дослідження

Глобальні проблеми міжнародної безпеки все більше знаходять своє відображення в комплексах регіональної безпеки. Але їх прояв в різних регіонах не однаковий. В даний час одним з наростаючих дестабілізуючих факторів міжнародного значення є криза етно-конфесійних відносин на регіональному рівні. Каталізатором конфліктогенного стану та нерозв'язності конфліктів у регіоні першочергово може бути наявність домагань кількох сторін на спірну територію. На південноазійській смuzі є приклад двостороннього протистояння Індії та Пакистану, що характеризується прагненням домінувати на території Джамму та Кашміру і супроводжується збройними зіткненнями сторін. Вже протягом 70 років Джамму і Кашмір є тліючим вогнищем сепаратизму, головною проблемою національної безпеки для обох країн, що все більше переростає в досить гостру конфронтацію.

⁴⁸ Official web-page of Prime Minister of India Narendra Modi // Twitter. URL: <https://twitter.com/narendramodi>; Official web-page of Minister of Road Transport & Highways, Micro, Small & Medium Enterprises Government of India Nitin Gadkari // Twitter. URL: https://twitter.com/nitin_gadkari

⁴⁹ Official web-page of Prime Minister of Pakistan Imran Khan // Twitter. URL: <https://twitter.com/ImranKhanPTI>; Spokesperson Pakistan Armed Forces. Major General Babar Iftikhar. 2020. February. // Official DG ISPR. Twitter page. URL: <https://cutt.ly/j59tZ0s>

Розглядаючи питання регіональної безпеки у подальшому, важливо визначити основні елементи: безпека, міжнародна та регіональна безпека.

Безпека – стан, за яким відсутні реальні або потенційні загрози існування основних її елементів (військово-стратегічний, політичний, економічний тощо).

Міжнародна безпека - стан міжнародних відносин , які засновані на дотриманні всіма державами загально визначених принципів і норм міжнародного права.

Складовою частиною міжнародної безпеки виступає регіональна безпека, що характеризує собою стан міжнародних відносин в конкретному регіоні світового співтовариства як вільний від економічних небезпек та військових загроз, а також від втручання та вторгнення ззовні, пов'язаних з нанесенням шкоди, посягань на незалежність держав регіону і суверенітет ⁵⁰. Регіони та їх безпека зараз стала більше самоврядованими та більш впливовими. Країни, які розташовані в конфліктному регіоні, і не напругу втягнуті в конфлікт чи війну також розглядаються як країни, що знаходяться під загрозою, тільки через анархію чи географічний фактор ⁵¹.

На сьогоднішній день найбільш ефективною і розробленою методологією аналізу регіонального виміру міжнародної політики є теорія комплексів регіональної безпеки (ТКРБ). Її автори – британець Баррі Бузан і датчанин Оле Вевер. Головна ідея ТКРБ полягає в тому, що, незважаючи на глобалізацію, більшість загроз безпеки в міжнародних відносинах, як і раніше має територіальний характер, і їх ступінь безпосередньо залежить від географічної відстані, а саме , Бузан і Вевер, підкреслюють, що «ТКРБ - це теорія безпеки, в якій географічні фактори займають центральне місце» ⁵². Більшість держав відчувають занепокоєння головним чином у зв'язку з

⁵⁰ Cohen R. Cooperative Security: New Horizons for International // The Marshall Center Papers. 2011. № 3. P. 34.

⁵¹ Ibidem. P. 40.

⁵² Buzan B., Waever O. Regions and Powers: The Structure of International Security. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 588.

потенціалом і намірами своїх сусідів. Через це відносини взаємозалежності в області безпеки зазвичай концентрується в регіональних кластерах - «комплексах безпеки». Бузан і Вевер виділяють дев'ять регіональних комплексів безпеки, одним з яких є Південноазійський комплекс, саме він є центром дослідження в роботі.

Згідно з думкою вчених Південна Азія слугує зразком традиційно воєнно-політичній динаміці в сфері регіональної безпеки. Після завершення «холодної війни» значення регіонального рівня безпеки в міжнародній політиці помітно підвищилася. На думку представників Копенгагенської школи міжнародних відносин кордону, зумовлені географічними факторами, стають чинником зближення для держав-сусідів. На їхню думку: «Просте фізичне сусідство, як правило, породжує більш тісний контакт в сфері безпеки між державами, що мають суміжні кордону, ніж держави розташовані в різних районах. Вплив географічної близькості на взаємозалежність в області безпеки є найбільш очевидним у військовій, політичній, суспільній та екологічній сферах»⁵³.

Основними гравцями на глобальному рівні міжнародної системи виступають «глобальні держави» - наддержави і великі держави. Вони визначають загальносистемну структуру полярності світової політики. Полярність регіональних підсистем ґрунтується на «регіональних державах»⁵⁴. Під терміном «регіональна держава» мається на увазі не держава, що не має помітного впливу за межами свого регіону, а країна, яка настільки перевищує за своїм потенціалом сусідів, що здатна коригувати їх політику м'якими способами. З одного боку, регіональні держави зацікавлені в наданні формального статусу своїм відносинам з суміжними державами. З іншого боку, наявність регіональних відносин першого типу може перешкоджати переростанню їх у другий тип, так як це може порушити

⁵³ Miller J. The Roots and implications to East Asian Regionalism // Occasional Paper Series. Honolulu: Asia Pacific Center for Security Studies. 2004. P.4.

⁵⁴ Лукин А.Л. Теория комплексов региональной безопасности и Восточная Азия // Электронная библиотека КиберЛенинка: Ойкумена. 2011. №2. С. 12.

характер відносин в системі «провідна держава – підлеглі (залежні) держави».

Регіональні держави стали з'являтися в першу чергу в тих районах, де конфліктна взаємозалежність значно перевищувала комплементарну. Таким прикладом є дві конкуруючі країни в Південній Азії – Індія та Пакистан. Індія як визнаний лідер регіону, опинився у фокусі міжнародної уваги в зв'язку з бурхливим розвитком економіки. На частку Індії припадало близько 74% території, 75% населення, 82% валового національного продукту. Схожа ситуація існувала і з військової точки зору. Зростання економічного потенціалу регіону супроводжувався поглибленням процесу його мілітаризації. Військові витрати тут постійно зростають, і в даний час за цим показником Південна Азія поступається тільки регіону Близького Сходу і Північної Африки. Причому лєвова частка – понад 90% загальних витрат на військові потреби припадає на Індію і Пакистан ⁵⁵.

Проблема мілітаризації Південної Азії не може не хвилювати світове співтовариство. Нарощування військового потенціалу сприяє не тільки збільшенню конфліктності в регіоні, але і таїть в собі реальну загрозу регіональній і міжнародній безпеці в світі. Очевидно, що зростання економічного і військового потенціалу відповідає інтересам національної безпеки Індії. Однак в регіональному контексті це може призвести до порушення геополітичної рівноваги в Південній Азії, що матиме катастрофічні наслідки для всієї системи регіональної безпеки. Ця асиметричність визначила незмінне прагнення Індії та Пакистану захистити і зміцнити свої домінуючі позиції в Південній Азії.

Отже, міждержавні конфлікти порушують не лише регіональну безпеку, а й ставлять під загрозу міжнародну безпеку. Теорія регіональної безпеки, представлена Бузаном та Вевером, визначає, що концепція регіональних комплексів безпеки охоплює, як безпека згрупованих в

⁵⁵ Khan R. Pakistan, India and regional cooperation in South Asia // Journal Article Pakistan Horizon. 2014. № 3. P. 95.

географічній формі регіонів. За думкою науковців першочергове місце в теорії безпеки займає географічний фактор. Держави-сусіди знаходяться в тісному взаємозв'язку один з другим. Виходячи з цього, національна безпека однієї держави знаходиться в прямій залежності від національної безпеки інших держав.

1.3. Методологія дослідження індо-пакистанських відносин у XXI ст..

Під час написання дипломної роботи автор визначає, що методологія дослідження складає сукупність різних філософських та наукових підходів і принципів до розуміння проблеми. Завдяки теорії можна узагальнити практичну частину дослідження, окреслити систему елементів, які пояснюють причини виникнення, взаємозв'язок, сутність і закономірність розвитку об'єкта дослідження. Варто зазначити, що в ході дослідження будуть використані певні підходи та принципи. Як зазначено: «Під підходом розуміється дослідницька позиція, методологічна система, яка встановлюється на початку дослідження, щоб дослідник отримав більшу інструментальну визначеність під час роботи над темою дослідження»⁵⁶. Таким чином під час даного дослідження були використані такі принципи: системний, історичний, цивілізаційний та комплексний підходи, також автор керувався принципами об'єктивності, декомпозиції, відносності та термінологічним.

Системний підхід, що передбачає розгляд досліджуваної теми під певним кутом зору з урахуванням його багатоаспектності вивчення, в якому

⁵⁶ Ковбасюк Ю.В., Трощинський В.П., Сурміна Ю.П. Енциклопедичний словник з державного управління. Київ: Національна академія державного управління при Президентові України, 2010. 518 с.

кожен окремий об'єкт дослідження розглядається як система⁵⁷. В роботі даний принцип дозволив розглянути проблеми та конфлікти пакистано-індійських відносин як детермінанту безпекового середовища Південної Азії, а також як елемент глобального рівня міжнародних відносин, так як до проблеми залучені світові держави – США та КНР.

Історичний підхід, що виступає невід'ємною частиною дослідження, оскільки для більш глибокого та об'єктивного вивчення сучасних проблеми необхідно простежити шлях від початку зародження до сучасного етапу. Так, вищевказаний підхід дає змогу виявити першочергові причини виникнення конфлікту, починаючи з розділу Британської Індії, першої індо-пакистанської війни та історичний підхід дозволив розглянути еволюцію Кашмірського питання. Також, під час написання роботи було використано поєднання історико-політологічного та політико-географічного підходів для аналізу систем регулювання водних відносин у регіоні після поділу Британської Індії.

Не менш важливим у написанні роботи став цивілізаційний підхід. Він визначає дослідження історії з урахуванням специфіки окремих країн та регіонів. В роботі даний підхід допомагає виокремити ефективно налагодження міждержавних відносин, беручи за увагу бачення країн по досягненню миру та сприйняття реалій, ведення переговорів та політичних традицій. Саме зіткнення між цивілізаціями є, на думку С. Хантінгтона, відмінною рисою сучасного постіндустріального світобудови, причому найбільш запеклі форми, згідно американському вченому, «розгортатимуться вздовж демаркаційних ліній, що розмежовують цивілізацію»⁵⁸.

За словами автора, у роботі «Зіткнення цивілізацій», зазначено, що суспільства у Південній Азії «створюють базис збільшення військової могутності і політичного впливу. З підвищенням могутності та впевненості у

⁵⁷ Конверський А.Є. Основи методології та організації наукових досліджень. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

⁵⁸ Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: АСТ, 2003. 503 с.

собі незахідні країни дедалі більше стверджують свої власні цінності»⁵⁹. Тож, використовуючи цивілізаційний підхід, автор звернув увагу на початок територіальної суперечки, причина якої полягала у тому, що після утворення двох домініонів (Індія та Пакистан) за принципом релігійної приналежності населення країни, але спірним моментом стала територія Кашмір, в якому дві треті населення проповідували іслам, а управління територією належало індусу.

Комплексний підхід сприяє розгляду предмета дослідження як єдиної сукупності елементів окремого явища чи процесу. Ці елементи доповнюють, збагачують і сприяють цілісному і якісному функціонуванню конкретного процесу чи явища. Комплексний підхід допомагає комплексному дослідженню цього предмета шляхом встановлення взаємозв'язків і залежностей окремих частин. У дослідженні автор застосував комплексний підхід, який прагнув більш цілісно дослідити індо-пакистанський конфлікт на всіх етапах ескалації, питання безпекового середовища в Південній Азії та вплив присутності США і Китаю в регіоні.

Геополітичний підхід, що передбачає вивчення геополітичного контексту відносин між державами. Через даний підхід було проаналізовано вплив сусідніх країн, глобальних сил та регіональних факторів на індо-пакистанський конфлікт. Також в роботі був використаний кількісний підхід, завдяки якому було використано статистичні дані для аналізу різних аспектів конфлікту, таких як кількість зброї, ядерних боєголовок, літаків тощо.

Принцип об'єктивності допоміг у дослідженні залишатись об'єктивним і не сприйнятливим до більшості політичних або національних поглядів. Об'єктивність означає, що дослідження має бути спрямоване на виявлення фактів, без впливу певної сторони конфлікту.⁶⁰ Задля цього, автор використовує статті та заяви американських, індійських та пакистанських науковців, дослідників. Це дало змогу у повній мірі проаналізувати події та

⁵⁹ Ibidem. С. 24.

⁶⁰ Юринець В.Є. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 7.

зробити об'єктивний висновок заснованих на фактах. Важливо було ретельно аналізувати статті та роботи американських та європейських науковців, оскільки велика частина матеріалу була схилена до однієї або іншої сторони конфлікту. Більшу увагу було приділено безпосередньо заявам глав уряду пакистанської та індійської сторін в інтерв'ю та публікаціях в соціальних мережах.

Принцип декомпозиції індо-пакистанського конфлікту передбачає розбиття конфлікту на окремі компоненти, щоб проаналізувати їх детальніше. Розкладання конфлікту на деякі компоненти дозволяє проводити більш детальне і глибоке дослідження кожного, з метою оцінити їх взаємозв'язок⁶¹. Це може допомогти у розумінні причин та наслідків конфлікту, а також у розробці стратегій для його вирішення. Даний принцип використовувався у дослідженні конфлікту за рахунок розгляду окремо територіальних претензій Індії та Пакистану, релігійних та етнічних взаємин, політичних та економічних проблем.

Принцип відносності є фундаментальним принципом, який стверджує, що дії держав та правові стандарти мають розглядатися щодо інших держав та стандартів. У контексті індо-пакистанського конфлікту принцип відносності дав змогу розглянути водне протиріччя і дати оцінку діям Індії відносно Пакистану, визначаючи, що політика індійського уряду має проводитись щодо міжнародних стандартів та норм, таких як повага до прав людини та дотримання міжнародного права. Також принцип відносності використовувався для оцінки реакції міжнародного співтовариства на індо-пакистанський конфлікт, застосовувався у контексті мирних переговорів між Індією та Пакистаном, що повинні враховувати інтереси обох сторін та задовольняти загальні міжнародні стандарти та норми.

Термінологічний принцип дослідження індо-пакистанського конфлікту полягає у використанні чітко визначених термінів та термінології для опису і аналізу подій та процесів, пов'язаних з конфліктом. Використання точних

⁶¹ Ibidem. С. 8.

термінів допомагає уникнути неоднозначності та сприяє більш об'єктивному аналізу конфлікту⁶². Зокрема, при дослідженні індо-пакистанського конфлікту, використовувались терміни безпека: міжнародна, регіональна та національна, водний конфлікт та водна криза тощо .

Крім зазначених принципів та підходів, передбачається використання в дослідницькому процесі ряд загальнонаукових і спеціальних методів. Методи наукових досліджень - це система підходів та методів, які використовуються для отримання нових знань та розуміння у науковій галузі. Вони є логічний ряд дій, який дозволяє дослідникам отримувати точні та достовірні результати⁶³.

В ході дослідження автором були використані такі методи: проблемно-хронологічний, порівняння, синтезу, індукції та дедукції, івент на контент аналізу, пошукового прогнозування та узагальнення.

Основним методом дослідження є проблемно-хронологічний, який дозволяє розглянути проблему в її часовій послідовності та динаміці. Метод порівняння - це один із найбільш поширених методів у дослідженні соціальних явищ, який дозволяє порівнювати різні аспекти явищ та об'єктів, ідентифікувати та аналізувати їх відмінності та подібності. Важливо враховувати, що при використанні методу порівняння необхідно враховувати різні контексти, в яких виникають конфлікти, і дотримуватись принципів об'єктивності та наукової суворості у дослідженні, щоб уникнути спотворень у висновках та результатах дослідження⁶⁴. У дослідженні індо-пакистанських відносин компаративний метод застосовувався для порівняння різних аспектів конфлікту, таких як підходи Індії та Пакистану до Кашмірського питання та розгляді водних конфліктів і підходів до їх

⁶² Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької роботи. Київ: Знання, 2006. 56 с.

⁶³ Конверський А.Є. Основи методології та організації наукових досліджень. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 25 с.

⁶⁴ Олійник Н.Ю. Методологія наукових досліджень: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім Івана Огієнка, 2015.С. 80.

вирішення в різних транскордонних річкових басейнах, причини та способи вирішення конфлікту, вплив зовнішніх факторів, роль залучення США та Китаю до Південноазійського регіону і рівень підтримки сторін конфлікту, заяви та реакцію міжнародної спільноти на певні дії з боку Індії чи Пакистану.

Під час написання роботи був корисним метод синтезу. Цей метод дозволяє об'єднувати в єдине різні джерела даних, аналізувати їх та синтезувати нові знання та висновки. Автор може також використовувати метод синтезу, щоб об'єднати різні теоретичні та методологічні підходи, щоб розробити більш повну та точну теорію конфлікту⁶⁵. У процесі дослідження індо-пакистанських відносин, було використано зазначений метод для поєднання усіх конфліктуючих питань між Індією та Пакистаном (терористичні акти, перекриття води, нарощування ядерної зброї тощо) щоб отримати більш повну картину про динаміку конфлікту.

Вагомими інструментами у дослідженні стали івент-аналіз та контент-аналіз. Івент-аналіз може допомогти дослідникам визначити фактори або події, що впливають на конфлікт. Івент-аналіз дозволив автору проаналізувати окремі етапи розвитку конфлікту в сфері спільного користування водами міжнародних річок, узагальнити фактологічні дані про зміну позицій конфліктуючих сторін, їх вимог. Контент-аналіз виступає можливістю проаналізувати статті та виступи політичних діячів та журналістів, щоб зрозуміти, як обидві сторони ставляться до досліджуваної теми.⁶⁶ В свою чергу завдяки контент-аналізу було проаналізовано не лише статті американських, європейських, пакистанських та індійських журналістів, заяви політичних діячів, а й аналіз офіційних сторінок прем'єр-міністрів та міністрів Індії та Пакистану в соціальній мережі Twitter. В 21 ст. соціальні мережі надають майданчик для обговорення та висловлення позиції

⁶⁵ Ibidem. С. 79.

⁶⁶ Коцан Р. Методи й методика дослідження політичних особливостей формування й функціонування державних кордонів // European political and law discourse. 2018. Vol 5. 114 с.

лідерів країн, показуючи відмінності у поданні інформації та протилежно різного бачення гострих подій в Індії та Пакистані. Загалом, контент-аналіз показує, що індо-пакистанський конфлікт залишається значною темою у засобах масової інформації та соціальних мережах.

Метод індукції – це метод дослідження, який дозволяє узагальнити дані спостереження та досвід і на основі цього вивести загальні закономірності чи теоретичні концепції. У дослідженні метод індукції може використовуватися для вироблення гіпотез та теоретичних припущень на основі аналізу конкретних подій та фактів⁶⁷. На основі аналізу подій в індо-пакистанських відносинах та конкуренції за територіальну цілісність Кашміру, автор ввів теоретичну концепцію «конфлікт інтересів», де конфлікт виникає через різні інтереси та цілі, які переслідують Індія та Пакистан. Однак, слід враховувати, що метод індукції не дає абсолютно точних результатів, і в доповнення до дослідження варто використати метод дедукції.

Метод дедукції – це метод дослідження, який дозволяє отримувати висновки із загальних теоретичних принципів та гіпотез, а потім перевіряти їх на основі емпіричних даних⁶⁸. Завдяки вищевказаному методу автор визначив, що причиною індо-пакистанські суперечності викликано через нерівність у розподілі ресурсів, таких як вода, територія та природні ресурси. Метод дедукції (від загального до конкретного) підводить до визначення конфлікту внаслідок конкуренції за владу та ресурси.

Метод узагальнення дозволяє враховувати різні чинники, які впливають на дослідження і проводити висновки з урахуванням аналізу даних. Під час дослідження цей метод допоміг знайти взаємозалежність територіальної суперечки та ескалацію водного питання і пов'язати з дестабілізуючим фактором Південноазійського регіону.

⁶⁷ Олійник Н.Ю. Методологія наукових досліджень: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім Івана Огієнка, 2015. С. 80.

⁶⁸ Олійник Н.Ю. С. 80.

Отже, індо-пакистанські відносини були розглянуті в рамках різних теоретичних концепцій. При дослідженні відносин Індії та Пакистану, автор використовував загальнонаукові та конкретно наукові підходи та принципи, що дали змогу детально та всебічно дослідити дану тематику. Так, при написанні роботи були використані: системний, історичний, цивілізаційний, комплексний та геополітичний підходи, а також принципи об'єктивності, декомпозиції, відносності та термінологічний принципи. Дані принципи служать методологічною основою дослідження автора. Також в дипломній роботі автор прибїг до використання ряду загальнонаукових і спеціальних методів, а саме в ході дослідження були використані такі методи: проблемно-хронологічний, порівняння, синтезу, індукції та дедукції, івент на контент аналізу, пошукового прогнозування та узагальнення. Ці методи допомогли отримати всебічне та більш глибоке розуміння проблеми.

РОЗДІЛ 2

КОНФЛІКТОГЕННІСТЬ ІНДО-ПАКИСТАНСЬКИХ ВІДНОСИН ЯК ФАКТОР НЕСТАБІЛЬНОСТІ У РЕГІОНІ

2.1. Передумови виникнення конфлікту та кашмірський фактор у міждержавному протистоянні

Витоки конфлікту лежать у загальному колоніальному минулому країн. Індо-пакистанський конфлікт бере свій початок з 1947 р., після поділу Британської Індії. Конфлікт стався через область «Кашмір» мусульманського регіону в північній частині Індії. Британія вторглася в ХІХ столітті і продала всю Кашмірську долину за півмільйона рупій репресивному правителю Джамму, індусу Гулаб Сінгху. Саме за Сінгха Кашмірська долина стала частиною штату Джамму і Кашмір ⁶⁹.

Після поділу Британської Індії однією з основних проблем залишався особливий статус Джамму та Кашміру. У разі відсутності подібного статусу, при відмові Великобританії від володінь в Індостані і пов'язаних з цим новим територіальним розмежуванням, князівство, швидше за все, відійшло б до Пакистану, зважаючи на те, що вирішальним принципом при розділі територій був конфесійний, а переважна більшість населення князівства ⁷⁰.

Тому, найбільш гостро постало питання про їхню територіальну приналежність. Пакистан спочатку вважав Кашмір своєю невід'ємною частиною. Відповідно до «Теорії двох націй», мусульмани та індуси повинні мати дві різні держави, а оскільки більшість мусульман у Кашмірі, очевидним є факт про злиття цього народу з Пакистаном ⁷¹. Однак, Індія

⁶⁹ Kashmir through ages. Ministry of Foreign Affairs Government of Pakistan. URL: <https://mofa.gov.pk/kashmir-through-ages/>

⁷⁰ Nisar A. Malik Kashmir in Historical Perspective// Journal of the Punjab University Historical Society. 2016. Vol. 29. № 2. Pp. 6-8.

⁷¹ Majid A. Genesis of the Two Nations Theory and the Quaid-e-Azam // Pakistan Vision. Vol. 15. № 1. P. 189.

вважає, що Пакистан ніколи не мав у Джанагадсі економічних інтересів, а вона має такий інтерес у Кашмірі, тому вважає, що приєднання князівства було на законній основі. Фактично Кашмір виявився предметом конфлікту двох країн. Сінгх погодився і підписав Документ про приєднання до Індії, згідно з яким Кашмір з'єднувався з Індією у жовтні 1947 року. Пізніше Кашміру було надано особливий статус в індійській конституції – статус, який гарантував, що Кашмір матиме незалежність у всьому, крім закордонних справ та оборони. «Доленосне рішення махараджі приєднати Кашмір до Індії поклало початок десятиліттям конфлікту в спірному регіоні, включаючи дві війни та тривале повстання»⁷².

Перша індо-пакистанська війна почалася після вторгнення до Кашміру збройних сил Пакистану. Індія звернулася до Організації Об'єднаних Націй із проханням втрутитися. ООН рекомендувала провести референдум для вирішення питання про те, чи приєднається держава до Індії чи Пакистану. Однак дві країни не змогли домовитися про демілітаризацію регіону до проведення референдуму. Припинення вогню було досягнуто 1 січня 1949 року, і було встановлено лінію припинення вогню, яка стала називатися лінією контролю і регіон став розділеним⁷³.

Через 12 років після закінчення першої війни, в 1964 році, відбувається другий конфлікт через Кашмір. Її ініціатором знову виступив Пакистан, оскільки керівництво сподівалося на повстання кашмірців, якому мали допомогти переправлені через лінію припинення вогню групи диверсантів.

Конфлікт починається після зіткнення між прикордонними патрулями у квітні 1965 р. у в індійському штаті Гуджарат, але ситуація загострилась коли близько 33 000 пакистанських солдатів перетнули лінію припинення вогню⁷⁴. Індія на другий тиждень конфлікту перенесла поле бою за межі

⁷² Erin Blakemore The Kashmir conflict: How did it start?// National Geographic. March, 2019. URL: <https://cutt.ly/s59ot2e>

⁷³ Pranav Asoori A Look into the Conflict Between India and Pakistan over Kashmir // E-International Relations. 2020. October. URL: <https://cutt.ly/r59ojj3>

⁷⁴ Asad Hashim Timeline: India-Pakistan relations // Al Jazeera Media Network. 2019. March URL: <https://www.aljazeera.com/news/2019/3/1/timeline-india-pakistan-relations>

штату Гуджарат, перейшовши кордон і атакувавши пакистанські сили на її території. Через три тижні бойові дії припинилися, не виявивши суттєвої переваги жодної із сторін. Війна закінчилася в січні 1966 року, коли офіційні особи з Індії та Пакистану підписали декларацію, яка підтверджує їхню відданість миру.

У ході третьої війни в грудні 1971 р. Пакистан вже оборонявся від наступу індійських військових, в результаті чого поступився в Кашмірі деяких стратегічно важливих ділянок. Угода, підписана Індією та Пакистаном у Сімлі у липні 1972 р., закріплювала нову лінію контролю. Під час конференції в Сімлі обидві країни домовились покласти край конфліктам і конфронтації і працювати для розвитку дружніх відносин і миру. Вони погодилися дотримуватися Статуту ООН для регулювання своїх відносин і підтвердили повагу до національної єдності, політичної незалежності та територіальної цілісності один одного. Обидва уряди погодилися запобігати ворожій пропаганді один проти одного. Для відновлення нормальних відносин обидва уряди погодилися відновити зв'язок і сприяти розвитку туристичних зручностей, відновити економічне та культурне співробітництво. Важливим моментом варто відзначити домовленість країн поважати лінію контролю між Джамму і Кашміром, яка стала результатом припинення вогню 1971 року⁷⁵. Дана угода мала покласти край суперечці і встановити стабільні відносини в Південноазійському регіоні.

Після війни у 1971 р. між двома сусідами був довгий період відносного спокою. Але протягом 1990-х років ескалація напруженості та конфлікт із сепаратистами в Кашмірі, а також ядерні випробування обох країн у 1998 р. змінили сценарій. Незважаючи на войовничу атмосферу, в лютому 1999 року

⁷⁵ Agreement Between the Government of India and the Government of the Islamic Republic of Pakistan on Bilateral Relations (Simla Agreement) // United State Institute of Peace. URL: <https://cutt.ly/i59oTuV>

обидві країни підписали Лахорську декларацію ⁷⁶, щоб забезпечити мирне та двостороннє вирішення питання Кашмір.

Початком війни 1999 року, більш відомої як Каргільська війна, стало проникнення пакистанських військ через кордон штату Джамму і Кашмір в індійському районі Каргіл. В Індії Каргільська війна отримала назву – Операція Віджай (Перемога). Вважається, що проблемне питання території району – Каргіл обговорювалося раніше на Саміті в Лахорі в лютому 1999 р між прем'єр-міністром Пакистану Навазом Шаріфом і прем'єр-міністром Індії Аталом Біхарі Ваджпаї ⁷⁷.

Дана зустріч на саміті мала стати деескалацією напруженості, яка особливо загострилася з травня 1998 р. Індійська армія відреагувала на незаконне вторгнення початком великого військового і дипломатичного наступу для вигнання пакистанських військ. Основа військової стратегії Індії – концепція «холодного старту», при якій спецвійська армії знаходяться в повній бойовій готовності для упередження дій з боку противника. Протягом двох місяців збройного конфлікту індійські війська відвоювали більшу частину території, на яку вторглась пакистанська влада. Пакистан, відчуваючи сильний дипломатичний тиск з боку світової спільноти і побоюючись можливої міжнародної ізоляції, був змушений відступити. Більшість країн, в результаті, засудили владу Пакистану за розгортання конфлікту, до того ж і без того слабка економіка Пакистану могла постраждати через загрозу скорочення міжнародної торгівлі.

Каргільський конфлікт 1999 р., став однією з чотирьох індо-пакистанських війн, в яку не втрутилась Рада Безпеки ООН, швидше за все через прийнятий між Індією і Пакистаном в 1972 р угоди в Симлі ⁷⁸, що обмежує втручання з боку третьої сторони. Безумовно, військово

⁷⁶ The Lahore Declaration 1999 // PIR Centre. URL: <http://www.pircenter.org/media/content/files/9/13508153340.pdf>

⁷⁷ Shaurya K. Kargil: What happened 20 years ago and why it's unlikely to happen again // The Economics Time. 2019. July. URL: <https://cutt.ly/X59oXqb>

⁷⁸ Simla Agreement 1972 // Ministry of External Affairs Governmental of India. URL: <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/5541/Simla+Agreement>

протистояння в 1999 р. порушувало світовий порядок в міжнародному співтоваристві і вимагало втручання третьої сторони.

Конфлікт був остаточно завершений перемогою Індії, після вдалої оборони та очищення всіх захоплених пакистанськими військовими територій, що були завойовані в перші дні боїв.

Кашмірська ситуація загострювалася з року в рік. Однією з причин такої тенденції стало те, що в Кашмірі процвітали екстремістські і терористичні угруповання. І такий стан справ використовувався для розпалювання не тільки антиіндійські опозиції, а й релігійної боротьби. Кашмір виступає джерелом поширення тероризму і екстремізму під проводом «Аль-Каїди» та Об'єданого фронту джихаду. Зокрема кашмірських терористів підтримують моджахеди та таліби з Афганістану, які становлять складову так званої проблеми Пуштуністану в Пакистані ⁷⁹.

Взагалі, тероризм дуже сильно поширився по всьому регіону, особливо в Індії та Пакистані. Ця територія вже років 50 вважається «гарячою точкою», хоча серйозність цих небезпек завжди залежала від часу і політичної напруженості. І проблема поширення цих терактів була не тільки в боротьбі мусульман і індусів, але в протистоянні урядових військ і національно-визвольних угрупованнях в різних регіонах Індії і Пакистану, які боролися за здобуття незалежності.

Лінія контролю (ЛОК), що розділяє Кашмір на контрольовані Індією і Пакистаном, продовжує залишатися джерелом напруженості і нестабільності, оскільки криза 2001-2002 років призвела до того, що майже мільйон військовослужбовців зіткнулися вздовж кордону протягом майже року після того, як Індія заявила, що Пакистан був відповідальним за терористичні напади на його території. 13 грудня 2001 р. терористи з екстремістської організації «Лашкар-е-Тайба» та «Джанашіа-е-Мухамед», які базуються в

⁷⁹ Богданова Т.С., Тихоненко І.В. Кашмірська проблема в контексті безпекової політики Пакистану // Наукові праці. 2012. Випуск 195. Том 207. С. 49.

Пакистані, атакували індійський парламент. В результаті теракту тоді загинули 14 людей ⁸⁰.

Цей територіальний спір особливо небезпечний, оскільки він має релігійне підґрунтя: бойовики розглядають конфлікт як джихад, підживлюючи вже зростаючий індуїстський націоналістичний рух в Індії. Упродовж травня-червня 2002 р. знову загострилось становище в Кашмірі. Після Каргільського конфлікту вірогідність початку нової війни дійшла піку. Тоді до кордону були підтягнуті всі сухопутні сили Пакистану та $\frac{3}{4}$ сухопутних сил Індії. Але ситуацію було врятовано завдяки зусиллям та активним втручанням США ⁸¹.

Велике значення для зниження напруженості і розвитку добросусідських відносин мала зустріч в Ісламабаді на початку 2004 р. керівників двох держав, в ході якої було прийнято рішення про проведення т.зв. «Комплексного діалогу» між двома країнами. В ході налагодження переговорного процесу двох держав, черговий терористичний акт в липні 2008 року в Індії, в місті Мумбай, в результаті якого загинули майже 200 осіб, знов встановив напруженість відносин. Індія звинуватила Пакистан в безпосередньому сприянні кашмірським сепаратистам в його здійсненні і зажадала вжити всіх заходів до усунення транскордонного тероризму. У вересні того ж року, після зустрічі лідерів двох держав у рамках Саміту держав, відновився переговорний процес. Серед прийнятих пізніше рішень одним з найбільш важливих була боротьба з тероризмом і екстремізмом шляхом обміну розвідувальною інформацією, а також узгодження антитерористичних дій і розслідувань.

Не менш значущими щодо позитивних перспектив двосторонніх відносин були висловлювання Манмохан Сінгха в червні 2010 року, коли

⁸⁰ Горобец І.В. Фактор тероризма в индо-пакистанских отношениях // Сумский государственный педагогический университет имени А.С. Макаренка. Учебные записки. 2018. Том 126. С. 26.

⁸¹ Dasa D. Talking to the Enemy: Track Two Diplomacy in the Middle East and South Asia. Rand Corporation: Santa Monica, 2007. P. 76.

індійський прем'єр знову підкреслив, що «комплексні переговори з Пакистаном ведуть до вирішення» застарілих проблем «і повністю відповідає інтересам Індії. Це допоможе створити таку обстановку, коли народи, що проживають по обидві сторони від Лінії контролю можуть жити в мирі, гармонії і працювати разом»⁸². Крім того, в 2013 році після повідомлення прем'єр-міністра Пакистану Наваза Шаріфа про те, що Кашмір може викликати четверту війну між країнами, Манмохан Сінгх заявив: «В моєму житті не існує ніякого бажання виграти будь-яку війну з Пакистаном»⁸³.

Одним з останніх кроків по вирішенню територіального спору було піднято на закритому засіданні в Нью-Йорку на відповідь терористичній атаці в Кашмірі, в ході якого загинула 40 індійських військовослужбовців, за ініціативою Китаю, присвяченому виключно Кашмірського спору, в рамках органу ООН, вперше після 1965 року. Пакистан називає Джамму і Кашмір окупованою територією і не вважає, що питання її статусу є внутрішньою справою Індії. На засіданні постійний представник Пакистану при ООН Маліха Лодхі підтвердила вищезазначену думку висловивши: «Сьогодні весь світ обговорює цей окупований штат, ситуацію з правами людини в Джамму і Кашмірі, яка жахлива, так як вони порушуються Індією безкарно»⁸⁴. В свою чергу Антоніо Гутерреш заявив: «Позиція Організації Об'єднаних Націй щодо цього регіону регулюється Хартією ... та діючими резолюціями Ради Безпеки. Генеральний секретар також нагадує Угоду 1972 р. про двосторонні відносини між Індією та Пакистаном, також відому як Угода Сімла, де зазначено, що остаточний статус Джамму та Кашміру повинен бути врегульований мирними способами, відповідно до Статуту ООН»⁸⁵.

Зокрема, 5 серпня 2019 р. індійський уряд оголосив про намір

⁸² Каменев С.Н. О пакистано-индийских отношений // Фонд исторической перспективы. Москва. 2010. С. 5.

⁸³ No scope of Pakistan winning war in my lifetime, says PM Manmohan Singh // NDTV Group. December, 2013. URL: <https://cutt.ly/m59pbPd>

⁸⁴ UN Security Council discusses Kashmir, China urges India and Pakistan to ease tensions // UN News. URL: <https://news.un.org/en/story/2019/08/1044401>

⁸⁵ Ibidem.

скасувати особливий статус підконтрольної Індії частині спірного регіону Кашмір, в свою чергу направивши туди тисячі військових і зупинити телефонний та Інтернет зв'язок у регіоні. Ця подія загострила двосторонні відносини між Пакистаном та Індією як ядерними державами до найвищого рівня, проявом чого є розгляд Кашмірського питання на зачиненому засіданні ГА ООН вперше за останні 50 років. Прем'єр-міністр Пакистану І. Хан наголосив на профашистській спрямованості індійського уряду та цілеспрямованому гніті мусульман, що проживають у штаті Джамму і Кашмір ⁸⁶.

Отже, розпад Британської Індії розпочав одну з найтриваліших територіальних конфліктів в світі, ціллю якої виступає територія Кашміру. Кашмірське питання є актуальним через багаторічний конфлікт між Індією та Пакистаном щодо належності цієї території. Конфлікт навколо Джамму і Кашміру призвів до кількох збройних протистоянь та порушення стабільності в регіоні, що ускладнюється тим фактом, що обидві країни є ядерними державами. Цей конфлікт не залишається осторонь і є центром уваги світової спільноти, особливо втручанням ООН для нормалізації відносин. Однак однією з основних причин, що впливають на погіршення відносин є терористичні акти, яка раз від разу загострюють стан конфлікту.

2.2. Еволюція водного питання у індо-пакистанських відносинах

Азія знаходиться в центрі глобальної проблеми водної безпеки в той час, коли вода готова випередити нафту як найбільш дефіцитний життєво важливий ресурс у світі. Вода, тісно пов'язана з енергією та зміною клімату, перетворилася з економічної проблеми на проблему безпеки. Азія вирізняється тим, що протягом останнього століття вона зазнала

⁸⁶ Khan I. The World Can't Ignore Kashmir. We Are All in Danger // The New York Times. 2019. URL: <https://cutt.ly/a59pHMo>

найшвидшого у світі зростання вилучення прісної води з річок, озер і підземних водоносних горизонтів ⁸⁷.

Ніщо краще не ілюструє центральну роль Азії в глобальних викликах сьогодення, ніж факт, наголошений декількома агентствами Організації Об'єднаних Націй, що на найбільш густонаселеному континенті світу, який найшвидше розвивається, припадає менше прісної води на людину, ніж у будь-якому іншому регіоні світу. Добре відомий вислів Кофі Аннана, колишнього Генерального секретаря ООН «Посилення конкуренції за прісну воду може стати джерелом конфліктів і воєн в майбутньому» ⁸⁸.

Обґрунтування водних війн передбачає, що країни будуть вести війну, щоб захистити свій доступ до водних ресурсів, особливо якщо є дефіцит води. Тому в світі гостро постає проблема поділу водних ресурсів і є важливою складовою частиною багатьох міжнародних збройних конфліктів. Індійсько-пакистанський конфлікт через Кашмір, мабуть, найгостріший і найтриваліший з міждержавних конфліктів, в яких проблеми водокористування грають далеко не останню роль.

Більшість річок, що живлять головну водну артерію Пакистану – Інд, знаходяться в Кашмірі, і багато хто з них – на території, контрольованій Індією.

Басейн річки Інд є одним з найбільших в світі, його площа становить 1,72 млн. кв км. Витоки Інду лежать в Гімалайських горах в Китаї, звідки річка протікає по території Індії та Пакистану. На території басейну проживає близько 300 млн. чоловік. Річка поповнюється за рахунок талих вод від льодовиків, опадів і підземних вод. Багато експертів відзначають високу якість води біля витоків річки. Однак воно знижується в міру того, як протікає по густонаселених територіях. Води нижче за течією

⁸⁷ Chellenay Brahma. Water: Asia's new battleground. Washington, DC: Georgetown University Press, 2011. 8 p.

⁸⁸ Postel S.L. Dehydrating conflict // Foreign Policy. 2001. September. P. 60-67. URL: <https://foreignpolicy.com/2009/11/18/dehydrating-conflict/>

характеризуються більшим рівнем забруднень від сільськогосподарської та індустріальної діяльності.

Пакистан завжди залежав від Інду, як від єдиного джерела водних ресурсів необхідних для своїх сільськогосподарських потреб. І головним питанням, що вимагало негайного вирішення після завершення війни, стала проблема іригації. На півночі знаходилися всі необхідні споруди для збору води, яка потім прямувала в південні райони через мережу каналів. Після індійсько-пакистанському війни частина цих територій перейшла під контроль Пакистану – переважно південні території, а саме провінції Пенджаб і Сінд, тоді як північні території залишилися під контролем Індії. Так, в кінці XIX – початку XX ст. в провінції Пенджаб була створена розгалужена система гребель і каналів, що дозволяє використовувати води п'яти приток Інду для зрошення земель. два з цих приток, Джелам і Чинаб, як і сам Інд, перетинають землі колишнього князівства Дхамму і Кашмір. Після подій 1947-1948 рр. головні споруди ряду гребель, побудованих на трьох інших притоках - Раві, Беас і Сатледж, виявилися на території індійської частини Пенджабу. Індія припинила потік води в Пакистан 1 квітня 1948 року. Вперше (і єдиний раз) Індія продемонструвала свою готовність і здатність контролювати потік води в Пакистан. Це посилює незахищеність держави, оскільки стало очевидним, що рятувальний круг пакистанської економіки річка Інд – перебуває у владі індійського уряду.⁸⁹ Конфлікт вдалося вирішити мирно, але Пакистану показали, наскільки велика його залежність від сусіда.

Спочатку між новоутвореними державами було підписано угоду про поставку води по існуючим каналах, але це угода перестала діяти в 1948 році. Протягом наступних кількох років Пакистан не отримував води з річок Сатледж і Раві, оскільки Індія перекрила потік води в дамбах Фірозпур і Мадхопур. Даний конфлікт не було врегульовано аж до 1960-х років, коли

⁸⁹ Zafar Adeel *Imagining Indus: Overcoming Water Insecurity in the Indus Basin*. Switzerland: Springer, 2016. Pp. 12-13.

ворогуючі сторони нарешті підписали довгоочікувану угоду. Ключову роль у вирішенні конфлікту зіграв Всесвітній Банк, який виступив в ролі посередника.

Всесвітній Банк запропонував розділити басейн Інду наступним чином – віддати під контроль Індії річки Сатледж, Беас і Раві, і надати суверенні права Пакистану на використання ресурсів річок Чинаб, Джелум і Інд – в цілому близько 80% від загального обсягу прісних ресурсів. Для цього було необхідно створити необхідну інфраструктуру для того, щоб розділяти воду між сусідами. Фінансувати будівництво цих споруд повинен був Пакистан, у якого не було ніяких засобів на це⁹⁰. У підсумку, план, запропонований в 1954 році був відхилений, оскільки не тільки грошові витрати, але і також внутрішні політичні суперечності не дозволили Пакистану підписати його. Однак уже в 1958 році новий уряд, який прийшов до влади, прийняв план 1954 року. І Договір про водах Інду вступив в силу в 1960 році.

Договір про водах річки Інд, підписаний в 1960 році, являє собою приклад добре розробленого міжнародно-правового документа, що визначає правила використання вод транскордонної річкового басейну. Особливо цікавим видається те, що він проіснував без змін понад 50 років в умовах дуже напружених відносин між країнами, його підписали. До сих пір прописані в ньому механізми дозволяли вирішувати водні суперечки між Індією і Пакистаном за допомогою правових інструментів. На думку пакистанських науковців Ф. Ріфата та І. Іфтіктара, Договір 1960 р. довгий час (понад 50 років) вважався єдиним дієвим механізмом між Індією та Пакистаном незважаючи на фактично існуючий високий рівень конфліктів між державами⁹¹.

Це було завдяки розумному оформленню договору, але також і за умови того, що Індія десятиліттями не розробляла гідроенергетичні ресурси

⁹⁰ Saleem H. Water politics in South Asia: technocratic cooperation and lasting security in the Indus basin and beyond // Journal of international affairs. 2008. P. 168.

⁹¹ Indus Waters Treaty: All about the water distribution pact between India and Pakistan // India Today. February, 2019. URL: <https://cutt.ly/y59aT2r>

на річках Ченаб і Джелам в індійському Кашмірі. Однак за кілька десятиліть ця ситуація повністю змінилася. Індія розпочала велику програму розвитку гідроенергетики у всьому Гімалайському регіоні ⁹².

Однак, все частіше можна чути заклики до перегляду цього документа. Яка буде складатися подальша доля цього договору і як будуть розвиватися відносини між Індією і Пакистаном в області спільного використання вод річок басейну Інду. Крім того, на думку індійців, водний розділ не був рівноцінним, і абсолютно не враховує потреб у воді зростаючого населення індійського штату Джамму і Кашмір. У цьому контексті цікавою є позиція індійського експерта з водних питань Б. Челлані. На його думку, гарантована водна частка Пакистану, державі нижньої течії, повинна була полегшити врегулювання територіальних розбіжностей. У підсумку ця логіка не спрацювала. Через 5 років після укладення Договору Пакистаном була розв'язана чергова індо-пакистанська війна. Челлані вважає, що передача Індією 80% води з річкової системи Інду Пакистану дозволила останньому вважати можливим встановити свій контроль над всім річковим басейном. Правитель Пакистану Мохаммад Аюб Хан навіть хотів захопити витoki річок Індії, вважаючи, що наявність Договору виправдає його загарбницьку політику ⁹³.

Перші тертя з водних питань між сусідніми країнами виникли пізніше, у 1970-80-х рр. Це було пов'язано з «Масовою забудовою» - будівництва та введенням в експлуатацію Індією великих і малих гребель, сумарний обсяг води яких, на думку пакистанської сторони, набагато перевищував її власні потреби.

У 1970 р. Індія почала будувати величезну дамбу на річці Ченаб у місці, яке називається Салал, здатне відводити воду від річки Ченаб і спричиняти серйозні коливання потоку вниз за течією. Багато аналітиків

⁹² Riffat F., Iftikhar A. Water Issues and its implications over India-Pakistan Relations // JPUHS. 2015. Vol.28. № 2 (July – December). P. 13.

⁹³ Chellaney B. Water, Peace, and War: Confronting the Global Water Crisis. New York: Rowman& Littlefield, 2013. P. 424.

сприйняли проект Salal Dam, спрямований спочатку на те, щоб відвернути увагу Пакистану від тодішньої кризи Східного Пакистану⁹⁴. Індія тримала його повішеним, поки Пакистан не визнав Бангладеш. Іншою метою було виробництво електроенергії. По-третє, збирати політичні вигоди, контролюючи течії річки Ченаб, як і коли потрібно. Загалом річка Ченаб є джерелом води для зрошення близько 2,7 мільйона акрів земель провінції Пенджаб, ці райони є основою аграрної економіки Пакистану⁹⁵.

У 1984 р. ряд Індії розпочав будівництво загради Вуллара. Уряд Пакистану через свого уповноваженого передав свої заперечення проти запропонованого проекту та розшукав деталі навесні 1985 року. Уряд Індії надав необхідну інформацію однак на підставі положень Договору 1960 р., уряд Пакистану рішуче заперечив проти запропонованого плану⁹⁶. Під час другого раунду обговорень у грудні 1987 р. Індія прийняла іншу позицію, заявивши, що озеро Вуллар не є частиною річки Джелум і як таке воно має повне право спорудити на ньому «дамбу» або «загороди».

Вже у 1990-х – початку 2000-х рр. у пакистансько-індійських відносинах постало питання реагування на будівництво дамб та перепади води у підконтрольних річках. Зокрема, кризова ситуація щодо будівництва індійської ГЕС «Багліхар» потужністю 450 МВт на річці Ченаб, яка була побудована лише після рішення Міжнародного третейського суду і доповідей відповідних експертів у 2007 р.⁹⁷.

Протягом наступних чотирьох років обидві країни знову повернулися до посередницької діяльності щодо водної проблеми, і цього разу суперечливим моментом стало спорудження індійським урядом проекту «Кішанганга» на річці Нілум. Пакистан подав апеляцію проти Індії щодо

⁹⁴ Nasrullah M. Salal Dam Issue in Retrospect // Margalla Papers. 1997. № 1. P 44.

⁹⁵ Muhammad A. Salal Dam: Background and Implications// Nawa-i-Waqt (Lahore). 1978. February. P. 26.

⁹⁶ Muhammad N, Wullar Barrage Issue // Pakistan Institute of International Affairs. 1991. Vol. 47. P. 174.

⁹⁷ Walton B. Pakistan and India in Dam Building Race — Interpreting the Indus Waters Treaty // Circle of Blue. 2010. November. URL: <https://cutt.ly/959shIW>

того, що уряд Індії перенаправляє русло річки і суперечить Договору 1960 р. Відповідь суду була швидкою, і він заборонив Індії будувати будь-яке сховище над руслом річки, яке призупиняє її природній потік ⁹⁸. В основному претензія Пакистану полягала в тому, що згідно з договором, Індії заборонено відводити русло річки Нілум, оскільки в цьому випадку 15 % частки води Пакистану буде витрачено даремно. Пакистан також стверджував, що цей крок Індії мав зупинити пакистанську гідроелектростанцію «Нілум-Джелем» ⁹⁹.

Варто наголосити, що для Пакистану водне питання має як внутрішній, так і зовнішньополітичний вимір. Зазначимо, що басейн річки Інд в основному ділиться на Індію та Пакистан. З приблизно 190 мільйонів людей, які живуть в його близькості, 72% з них належать до Пакистану, а 23% проживають з боку Індії. У даній ситуації Пакистан потрапив у залежність від водної політики Індії. Проблема ускладнюється тим фактом, що в умовах посушливого клімату і регулярних засух 92% території Пакистану потребує води, а також тим, що більше половини населення країни зайнято в сільському господарстві, яке є основою економіки пакистанської держав

Проте, як для Індії, так і для Пакистану на порядку денному першочергове місце посідає проблема Кашміру, від загострення якої залежить рівень стабільності двосторонніх відносин. У сучасному пакистансько-індійському протистоянні навколо контролю над територією Кашміру виразніше проявляється боротьба за ресурси, зокрема водні. В Індії періодично лунають заклики до одностороннього виходу з Договору про води Інду. Після теракту у м. Урі у 2016 р., прем'єр-міністр Індії Н. Моді пообіцяв перекрити Пакистану доступ до води, заявивши, що «кров і вода не можуть текти разом»¹⁰⁰.

⁹⁸ Anwar Iqbal Explainer: What is the Kishanga Water Dispute // Dawn. 2018. URL: <https://www.dawn.com/news/1408795>

⁹⁹ Riffat F. Water Issues and its implications over India-Pakistan Relations // Journal of the Punjab University Historical Society (JPUHS). 2015. Vol.28. № 2. P. 14.

¹⁰⁰ Narendra Modi reviews Indus water treaty, says blood and water cannot flow together // Press Trust of India. September, 2016. URL: <https://cutt.ly/J59sXsM>

Рішення припинити дію водного договору з Пакистаном відбулося у відповідь на руйнівний теракт у Пулвामी, Дхамму та Кашмірі, в результаті якого загинуло понад 44 індійських воєнізованих поліцейських. Індійська сторона звинуватила Пакистан у підтримці терористів. Міністр автомобільного транспорту та автомобільних доріг, судноплавства та водних ресурсів Індії Н. Гадкарі опублікував у Twitter повідомлення: «Під керівництвом прем'єр-міністра Н. Моді, наш уряд вирішив зупинити нашу частку води, яка раніше текла до Пакистану. Ми будемо відводити воду зі східних річок і постачати її нашим людям у Дхамму і Кашмір та Пенджаб»¹⁰¹.

У відповідь на заяву з боку індійської сторони Міністр водних ресурсів Пакистану Хаваджа Шумайл зазначив, що: «У нас немає ні занепокоєння, ні заперечень, якщо Індія відводить воду зі східних річок і постачає нею свій народ або використовує її для інших цілей, як це дозволяє договір про воду»¹⁰².

Зазначимо, що у зв'язку із всесвітньою пандемією COVID-19, вирішення водного питання між Пакистаном та Індією після гучних заяв 2019 р. не досягло результату. Хоча, прем'єр-міністр Пакистану у одній із своїх заяв у 2020 р. зазначив про те, що Пакистан не відмовиться від гідроенергетики незважаючи на позицію Індії щодо водного питання¹⁰³. Однак до сих пір не було зроблено жодних дій.

Відносини між Індією та Пакистаном були заморожені з 2019 року через напруженість навколо Кашміру. Проте, неможливо робити довгострокові прогнози, адже, зважаючи на історичну ретроспективу, у відносинах Пакистану з Індією насамперед у питанні Кашміру, завжди існує

¹⁰¹ Official web-page of Minister of Road Transport & Highways, Micro, Small & Medium Enterprises Government of India Nitin Gadkari // Twitter. URL: https://twitter.com/nitin_gadkari

¹⁰² Pakistan says it has no concern if India diverts water // DAWN. 2019. February. URL: <https://www.dawn.com/news/1465324/pakistan-says-it-has-no-concern-if-india-diverts-water>

¹⁰³ Varma A. Now We Will Make Electricity With Water; Pipes Pak PM Imran Khan Sharing new; Discovery // Republic World.com. 2020. July. URL: <https://cutt.ly/T59s2Q3>

можливість появи різких заяв, здатних спровокувати конфлікт у якому «водний» фактор стає інструментом стримування та противаги між державами.

Отже, проблема водних ресурсів гостро торкається як пакистанську так і індійську сторони. Проблеми водокористування в басейні Інду мають значення не тільки для міждержавних індійсько-пакистанських відносин, але викликають і загострення внутрішніх проблем в обох країнах. Індія будує гідроелектростанції на річках, які живлять Інду, що може призвести до скорочення потоку води у річці на території Пакистану. Пакистан вважає, що Індія не дотримується міжнародних домовленостей щодо розподілу водних ресурсів і її дії зневажає Договір про розподіл річки Інд. Водна криза в індо-пакистанських відносинах має підґрунтя для серйозних наслідків для обох країн, включаючи економічні втрати, порушення постачання питної води та погіршення екологічної ситуації в регіоні. Вирішення цієї проблеми потребує серйозних зусиль та діалогу між Індією та Пакистаном, а також можливе міжнародної допомоги та посередництва.

2.3. Фактор «ядерної гонки озброєння» у двосторонніх відносинах

Після ядерних випробувань 1998 року Індія та Пакистан пережили війну та серйозну військову кризу, в обох яких яскраво висвітлювалася ядерна загроза, що ясно свідчить про те, що ядерна акція Індії та Пакистану не призвела до того, що звичайна війна не застаріла. Обидві держави просунулися вперед у створенні інститутів, доктрин і систем доставки, необхідних для розгортання своїх ядерних арсеналів.

Насправді, що стосується Південної Азії, обидві сторони діють на один і той же фактор, але по-різному його трактують. Одні вважають, що це доказ

ефективності стримувального і стабілізуючого впливу ролі ядерного фактора, а інші розглядають це як загрозу¹⁰⁴.

Індія і Пакистан мають динамічний розвиток у військово-ядерних програмах. У політичних відносинах Індії і Пакистану значний конфліктний потенціал. За оцінками Міжнародної комісії, в даний час Індія може мати 80-100 боєзарядів, Пакистан – 90-110. Обидві держави мають можливості з нарощування ядерного потенціалу¹⁰⁵. Більш того гонка озброєнь продовжується і з кожним роком кількість ядерної зброї збільшується. Так, за даними Стокгольмського інституту дослідження проблем миру (SIPRI) на рахунку Індії і Пакистану, відповідно, 130-140 і 150-160 боєголовок¹⁰⁶.

Варто зазначити, що в Індії ядерне питання обговорювалося більш інтенсивно, ніж у будь-якій іншій країні, яка придбала ядерну зброю або, принаймні, планувала її придбати. У ядерному дискурсі Індії, який досяг свого піку в роки перед ядерними випробуваннями 1998 року, ядерна зброя постійно розглядається як політичний інструмент впливу, а не засіб безпеки: зв'язок між ядерною зброєю та національною безпекою породив чимало суперечок¹⁰⁷.

Після випробувань Пакистан заявив про статус держави, що володіє ядерною зброєю, а прем'єр-міністр Наваз Шаріф заявив: «Незалежно від того, визнають Пакистан ядерною державою чи ні, ми – ядерна держава»¹⁰⁸.

Рішення Пакистану випробувати свій ядерний потенціал є важливим поворотним моментом у його ядерній програмі. Однак на сьогоднішній день Ісламабад не дав жодних ознак того, що він має намір озброїтися та

¹⁰⁴ Ястремська І.М. Ядерний фактор як інструмент забезпечення регіональної стабільності // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Випуск 104 (Частина I). С. 42.

¹⁰⁵ Countries: India // International Panel on Fissile Materials. URL: <http://fissilematerials.org/countries/india.html>; Countries: Pakistan // International Panel on Fissile Materials. URL: <http://fissilematerials.org/countries/pakistan.html>.

¹⁰⁶ "World Nuclear Forces," SIPRI Yearbook 2019. Oxford: Oxford University Press, 2019. URL: <https://www.sipri.org/yearbook/2019/06>

¹⁰⁷ Karsten Frey. *India's Nuclear Bomb and National Security* (Routledge Advances in South Asian Studies) // India: Routledge. 2006. P. 208.

¹⁰⁸ Ahmed S. *Pakistan's Nuclear Weapons Program: Turning Points and Nuclear Choices* // International Security. № 4. Pp. 178–204.

розгорнути свої ядерні пристрої та системи їх доставки. У пакистанських політиків є три варіанти: прийняти відкриту позицію ядерної зброї, яка передбачала б розробку, збірку та розгортання ядерної зброї та систем її доставки; зберегти новий статус-кво, тобто зберегти відкритий потенціал ядерної зброї без вибору розгортання ядерної зброї та систем її доставки; або згорнути програму ядерної зброї та прийняти міжнародний режим нерозповсюдження. Прийняття чи відхилення будь-якого з цих варіантів буде визначатися низкою відповідних внутрішніх, регіональних і міжнародних змінних.

Однак обидві сторони поступово нарощують свої арсенали. Основними засобами доставки ядерних зарядів Індії є: балістичні ракети малої дальності «Агні-І» (700 км); балістичні ракети середньої дальності «Агні-ІІ» (2500 км); балістичні ракети середньої дальності «Агні-ІІІ» (3500 км); міжконтинентальні балістичні ракети «Агні-ІV» (4000 км) і «Агні-V» (8000 км); БРПЧ К-15 «Сагаріка» на підводних човнах класу «Аріхант»; багатоцільові літаки Су-30МКІ і Dassault Mirage 2000 ¹⁰⁹.

В арсеналі Пакистану: балістичні ракети малої дальності: Хатф-3, балістичні ракети середньої дальності: Гаурі, Гаурі-ІІ, Гаурі-ІІІ, Шахін-І, Шахін-ІІ, Шахін-ІІІ, Шахін-ІА, міжконтинентальні балістичні ракети: Таймур. Останні розробляються у відповідь на міжконтинентальні індійські ракети «Агні-V» дальністю до 7000 км. Крім того, у 2020 році проходили випробування балістичних ракет в Пакистані, після якого на офіційній сторінці Міжслужбові зв'язки з громадськістю в Твіттері було зазначено, що: «Пакистан успішно здійснив нічний навчальний запуск балістичної ракети з поверхні на поверхню Ghaznavi, здатний доставити багато типів боєголовок до 290 км. Команда привітань керівників “CJCS & Services”. Президент та

¹⁰⁹ India's Nuclear Capabilities // Center for Arms Control and Non-Proliferation. 2019. August. URL: <https://armscontrolcenter.org/indias-nuclear-capabilities/>

Прем'єр-міністр висловили вдячність команді та висловили вдячність нації»¹¹⁰.

За інформацією ЗМІ випробування розпочалось одразу за пуском в Індії балістичної ракети К-4 для підводного човна з дальністю 3,5 тис. км, здійсненим в цьому ж році.

5 січня 2003 року Індія опублікувала ядерну доктрину, що складається з 8 пунктів: незастосування першої ядерної зброї; авторизація відповідних ядерних ударів тільки цивільним керівником країни через командування ядерними силами; створення і підтримання ядерної зброї на мінімальному необхідному кількісному рівні; незастосування ядерної зброї проти неядерних держав; право використовувати ядерну зброю у відповідь на хімічну або біологічну атаку; строгий експортний контроль; участь в анонсі угод щодо припинення розповсюдження матеріалів, що розщеплюються; дотримання зобов'язань щодо відмови від ядерних випробувань; сприяння досягненню цілей створення світу, вільного від ядерної зброї, через глобальне, достовірне і недискримінаційне роззброєння.

Пакистан описує свою поточну ядерну доктрину як «надійне мінімальне стримування», але її характерні риси підкреслюють усі характеристики асиметричної ескалації вперше. У січні 2002 року генеральний директор генерал-лейтенант Халід Кідваї визначив умови використання ядерної зброї Пакистаном, наголошуючи на потенціалі ядерної зброї як інструменту ведення війни:

«Ядерна зброя спрямована виключно проти Індії. Якщо стримування не вдасться, вони будуть використані, якщо: *просторовий поріг* - Індія атакує Пакистан і захопить значну частину його території; *військовий поріг* - повне знищення значної частини збройних сил Пакистану, особливо ВПС, при загрозі неминучої поразки, а також застосування хімічної чи бактеріологічної зброї; *економічний поріг* - істотна шкода економіці, яка може бути викликана

¹¹⁰ Spokesperson Pakistan Armed Forces. Major General Babar Iftikhar // Official DG ISPR. 2020. February. URL: <https://cutt.ly/T59ZGKJ>

морською блокадою або захопленням життєво важливих водних артерій; *політичний поріг* - дестабілізація в країні, викликана діями країни-агресора, в разі, коли цілісність країни поставлена на карту ¹¹¹.

Ядерні доктрини в Південній Азії ще більше ускладнюються тристороннім характером відносин за участю Індії, Китаю та Пакистану. Таким чином, індійська ядерна доктрина повинна брати до уваги доктрину Китаю та політику розгортання, що, у свою чергу, впливає на те, як Пакистан формулює свою доктрину. Стабільність у цьому середовищі є більш проблематичною, враховуючи міцні військові відносини між Пакистаном і Китаєм і занепокоєння, які це викликає в Індії. Це свідчить про те, що південноазіатським державам необхідно залучити Китай до розмови про зміцнення ядерної довіри, а в ідеалі – до режиму контролю над озброєннями, який залучає три основні сторони ¹¹².

Відносини між сторонами конфлікту характеризуються високим ступенем асиметрії. Індія і Пакистан є ядерними державами, що володіють можливістю нанесення другого удару. Але існує явна диспропорція в потужності їх збройних сил. Чисельність Збройних Сил Індії зросла з 280 тисяч чоловік в 1949 р. до 1 360 000 чоловік в 1990 р. На початок XXI століття Збройні Сили Індії нараховували 1 175 000 чоловік.

Між Індією і Пакистаном немає угод у галузі контролю над озброєннями, що може пояснюватися наступними мотивами.

1. Індія і Пакистан нарощують і модернізують свої ядерні сили в розрахунок на досягнення переваги один над другим і не бажають пов'язувати собі руки угодами про їх обмеження.

2. Індія поки не визнає Пакистан рівним собі державою і не бажає легалізувати будь-яку рівність з ним через угоди про обмеження озброєнь (які по визначенню можуть бути тільки рівноправними).

¹¹¹ Vipin Narang. Posturing for peace? Pakistan's nuclear postures and south Asian stability // *International Security*. 2010. Vol. 34. P. 58.

¹¹² Rahul Roy-Chaudhury Nuclear doctrine, declaratory policy, and escalation control. Washington: The Henry L. Stimson Center, 2004. P. 18.

3. Ядерні сили Індії спрямовані не тільки на Пакистан, а й на КНР, і рівні з Пакистаном обмеження можуть послабити позиції Делі в військовому балансі з Пекіном.

4. Пакистан прагне до переваг по ядерним засобам, щоб компенсувати велике відставання від Індії під силу загального призначення.

5. Індія не хоче обмінюватися з Пакистаном навіть загальною інформацією про склад і структуру своїх ядерних сил, щоб ця інформація не була передана другому ймовірного індійському противнику – Китаю.

6. Індія і Пакистан декларують прихильність мінімального ядерного стримування, але не хочуть закріплювати ці позиції юридично зобов'язуючим чином, побоюючись обману або обходу обмежень з боку контрагента ¹¹³.

У той же час, у сфері заходів довіри Індія і Пакистан підписали ряд документів: Угода про заборону нападу на ядерні об'єкти (1991 р.); Угода про попереднє повідомлення про випробування балістичних ракет (2005 р.); Угода про запобігання надзвичайних пригод за ядерною зброєю (2007 р.) ¹¹⁴.

Жодна з цих угод не передбачає механізмів і процедури верифікації. Можна припустити, що в умовах територіальній близькості і високої активності розвідувальних служб в деяких сферах не відчувається необхідність в особливих механізмах верифікації.

Розвиток заходів довіри найактивніше відбувалося під час індійсько-пакистанського «Комплексного діалогу» 2004-2008 рр. Ідея цього діалогу була озвучена в 1998 р. Пакистаном як частина пропозиції по «режиму стратегічної стриманості». Хоча ця пропозиція не була підтримана індійською стороною, деякі її ідеї знайшли відображення в Лахорській декларації 1999 року, наприклад: «[Обидва уряди] повинні вжити заходів для того, щоб знизити ризик випадкового або несанкціонованого застосування

¹¹³ Арбатов А.Г. Перспективы присоединения Индии и Пакистана к ограничению ядерных вооружений. Москва: ИМЭМО РАН, 2012. С. 45.

¹¹⁴ Agreement between the Republic of India and The Islamic Republic of Pakistan on the prohibition of attack against nuclear installation and facilities (India-Pakistan non-attack agreement) 1991 // Nuclear Threat Initiative. URL: <https://cutt.ly/J59BEYn>

ядерної зброї, і обговорити терміни і доктрини з метою розробки заходів довіри в областях ядерних і звичайних озброєнь заради запобігання конфліктів»¹¹⁵.

20 червня 2004 року Індія і Пакистан домовилися про створення спеціальної лінії зв'язку між міністерствами закордонних справ в якості одного з заходів щодо зміцнення довіри.

Двосторонні угоди про заходи довіри 2005-2007 рр. – це безпосередній результат «Комплексного діалогу». Він був згорнутий після терористичного нападу на Мумбаї в 2008 р, оскільки Індія звинуватила Пакистан у підтримці терористів.

Коли у 2007 році Пакистан святкував своє 60-річчя, у нього було приблизно 60 ядерних боєголовок. Через п'ятнадцять років це число зросло майже втричі. Сукупні арсенали Китаю (350 боєголовок), Індії (160) і Пакистану (165), хоч і скромні за американськими стандартами (по кілька тисяч), тепер перевищують британські та французькі запаси в Європі (загалом близько 500)¹¹⁶. Усі три країни наслідують американську практику мати ядерну «тріаду»: ядерну зброю можна доставляти з землі, повітря та моря. Ядерна ера Південної Азії вступає в більш зрілу фазу.

У березні 2022 року Індія випадково запустила те, що було схоже на крилату ракету наземного базування BrahMos, на відстань 124 км (77 миль) на територію Пакистану, пошкодивши цивільне майно. Згодом пакистанські офіційні особи стверджували, що Індія не попередила їх за допомогою військової гарячої лінії високого рівня, а Індія опублікувала публічну заяву про аварію лише через два дні¹¹⁷.

Незважаючи на те, що BrahMos є звичайною зброєю, безпрецедентний інцидент, а також недостатня відповідь Індії мають серйозні наслідки для

¹¹⁵The Lahore Declaration 1999. URL: <https://cutt.ly/r59BbC7>

¹¹⁶ The nuclear arsenals of China, India and Pakistan are growing. The Economist. August, 2022. URL: <https://cutt.ly/759BN2y>

¹¹⁷ Hans M. Kristensen Nuclear Notebook: How many nuclear weapons does India have in 2022? // Bulletin of Atomic Science. 2022. July. URL: <https://cutt.ly/d59B7a0>

кризової стабільності між двома країнами. За відсутності будь-яких заходів деескалації з боку Індії, Пакистан, як повідомляється, призупинив усі військові та цивільні літаки майже на шість годин і перевів у стан підвищеної готовності фронтові бази та ударну авіацію (Bhatt 2022). Якби цей самий випадковий запуск стався в період підвищеної напруги, можливо, інцидент міг би перерости в дуже небезпечну фазу.

Отже, пакистанські лідери вважають, що, незважаючи на те, що вони не змогли досягти своїх очікуваних військових чи політичних цілей у Каргільській війні, ядерна зброя Пакистану завадила Індії здійснити масований військовий напад або через лінію контролю в Кашмірі, або через довгий міжнародний кордон. Для індійських лідерів Пакистан явно програв Каргільську війну, особливо в політичному плані. Тим не менш, війна надихнула на пошук способів вести обмежену війну проти Пакистану, яка б не призвела до кінцевого використання ядерної зброї. Паралельно індійські військові проводять тренування зі сценаріями застосування ядерної зброї. Однак, щоб запобігти найгіршому сценарію, Індія, Пакистан і треті країни повинні приділити велику увагу запобігання конфліктам між Ісламабадом та Нью-Делі і, особливо, можливості використання ядерної зброї.

РОЗДІЛ 3

ЗНАЧЕННЯ ІНДО-ПАКИСТАНСЬКИХ ВІДНОСИНИ В БЕЗПЕКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПІВДЕННОАЗІЙСЬКОГО РЕГІОНУ

3.1. Безпекове середовище Південноазійського регіону та геополітичне позиціонування у ньому Індії та Пакистану

Південноазіатський субрегіон з Індією в центрі і оточений Пакистаном, Афганістаном, Непалом, Бутаном, Бангладеш, Шрі-Ланкою, М'янмою та Мальдівами в останній час опинився у центрі уваги світової сфери років ¹¹⁸. Регіон характеризується динамічною взаємодією факторів безпеки, економічних та дипломатичних факторів, що підсилюють один одного через складний характер територіальних претензій та релігійної екстремістської діяльності.

Індія, Пакистан та Бангладеш — держави, перед якими стоять найскладніші проблеми зростання населення, економічного розвитку та політичної стабільності. Такі держави не можуть «дозволити собі» відволікання своїх дорогоцінних ресурсів на війну та озброєння. Цей аргумент був переконливо поданий у багатьох реакціях Заходу на недавній ядерний намір Індії.

На регіональному рівні прагнення однієї держави домінувати над своїми сусідами є рецептом небезпеки та нестабільності. Переважаюча асиметрія щодо як стратегічних цілей, так і відносин між збройними силами між найбільшою країною Південної Азії, Індією, та її меншими сусідами є вбудованим фактором нестабільності та посилюється бажанням Індії

¹¹⁸ Venkataraman M. Regional security dynamics of South Asia // SpringerOpen. URL: <https://www.springeropen.com/collections/securitysouthasia>

домінувати. Звичайно, спроби домінування не можуть не бути дестабілізуючими і, отже, дуже небезпечними.

Прагнення до панування підкреслює другу асиметрію в Південній Азії, а саме між рівнями військової сили Індії, яка має четверту за чисельністю армію у світі, та її сусідів. Її ядерні випробування в травні 1998 року були здебільшого обумовлені показом свого статусу. У відповідь Пакистан був змушений підтримувати власний надійний ядерний стримуючий засіб, щоб забезпечити свою безпеку проти ядерних можливостей Індії.

Примітно, що це не є серйозною проблемою у самій Південній Азії. Ні в Пакистані, ні в Індії немає значної частини громадської думки, яка виступає проти збільшення витрат на озброєння, а в Бангладеш рух за незалежність частково стимулювався відчуттям того, що оборона Східного Пакистану ігнорується керівництвом Західного Пакистану. За небагатьма винятками жителі Південної Азії вважають свій нинішній рівень витрат на озброєння необхідним ¹¹⁹.

Програма ядерних вибухів в Індії стала внутрішньополітичним триумфом, і відповіддю Пакистану була просто загроза наслідування. Таким чином, існує різниця у поглядах регіональних еліт та сторонніх спостерігачів, особливо на Заході, на необхідність національної безпеки. Те, що ця відмінність виникла не недавно, а сягає своїм корінням в саме походження Індії і Пакистану, стає очевидним навіть при побіжному вивченні історії стратегічної думки на субконтиненті.

Субконтинент був однією з найбільших колисок давньої людської цивілізації. Це місце народження буддизму та індуїзму, а також великий центр ісламу. В регіоні відображені незабутні впливи на культуру азіатського материка. Незважаючи на це, регіон часто називають зоною конфлікту високого ризику через історичної ворожнечі Індії та Пакистану. Релігійні та мовні символи більшості і меншості є основними змінними, які надають

¹¹⁹ Stephen P. Cohen Security Issues in South Asia // Asian Survey: University of California Press. Vol. 15. № 3. P. 203.

глибоке вплив на внутрішньо-регіональні відносини на субконтиненті. Ці небезпечні тенденції підкреслюються в індо-пакистанських відносинах, і давні пристрасті між індусами і мусульманами є основними характеристиками їх взаємовідносин ¹²⁰.

Різниця між цими країнами відображає кілька аспектів, починаючи від територіальних суперечок і закінчуючи демаркацією сухопутних і морських кордонів, спірних земель і водотоків, нелегальною імміграцією в обмежені або великомасштабні війни і побоюваннями гегемонії щодо периферійних держав.

Інша динаміка, що впливає на безпеку Південної Азії, визначається взаємодією регіональних держав із зовнішніми державами або суміжними регіонами. У цьому відношенні важливі три фактори:

- Афганістан. Стабілізація Афганістану має розглядатися як довгостроковий економічний і стратегічний інтерес як Пакистану, так і Індії, оскільки це забезпечує найкращий шлях для доступу до енергоносіїв Центральної Азії разом з іншими ресурсами та ринками для експорту.
- Регіон Перської затоки/Близького Сходу. Регіональна стабільність у Південній Азії та успіх модерністських і поміркованих сил у Пакистані мають життєво важливе значення для сусіднього регіону Перської затоки/Близького Сходу, який знову зіткнувся з періодом турбулентності та насильства.
- Китайсько-індійські відносини. Китай та Індія прагнуть нормалізувати відносини, але будь-яка невдача в цьому процесі може значно дестабілізувати середовище безпеки в Південній Азії та

¹²⁰ Jabeen M. SAARC and Indo-Pak Relationship // Journal of Political Studies. Vol.1 2010. №2. P. 132. URL: https://www.researchgate.net/publication/331302427_SAARC_and_Indo-Pak_Relationship

опосередковано прискорити гонку ядерних і звичайних озброєнь між Індією та Пакистаном¹²¹.

Дві найбільші держави в регіоні, Індія та Пакистан, тримають один одного під напругою. Війна на низькому рівні між індійськими та пакистанськими спецслужбами триває, висловлюється у звинуваченнях та ймовірних реаліях у взаємному втручанні у внутрішню політику один одного, включаючи спонсори повстання та тероризму. Ядерне суперництво між Індією та Пакистаном триває та набирає обіг з кожним роком, акти сепаратизму та тероризму залишаються основними факторами, що підривають безпеку в регіоні. Як і цикл очевидного потепління дипломатії та повернення до протистояння, яке не призводить до основних змін. Згідно з думкою Бузана Південноазіатський РКБ повільно рухався до внутрішньої трансформації від біполярності до однополярності, оскільки Індія зміцнювалася, а Пакистан слабшав; і що підйом Китаю створює центр ваги, який повільно притягує Південну Азію до більш тісної взаємодії в галузі безпеки зі Сходом Азіатський РКБ. Про це свідчать конкуруючі політичні та стратегічні інтереси між трьома країнами ядерної зброї регіону, а саме: Китаєм, Індією та Пакистаном.

Пакистан має бачення архітектури безпеки для Південної Азії, яка спрямована на усунення джерел небезпеки на всіх трьох взаємозалежних рівнях, які були визначені вище. Ця запропонована архітектура безпеки складається з чотирьох основних стовпів:

1. ядерне та ракетне стримування Пакистаном та Індією;
2. угода про контроль над звичайними озброєннями в Південній Азії;
3. мирне вирішення всіх невирішених суперечок і джерел напруженості, особливо Кашміру;

¹²¹ Chambers Michael South Asia in 2020: future strategic balances and alliances. U.S. Army War College. January 2002. P. 235.

4. економічне та соціальне відродження Південної Азії через регіональне співробітництво та глобальну інтеграцію з метою вирішення проблем бідності¹²².

Фактично, цей регіон став свідком трьох великих воєн між Індією та Пакистаном та однієї між Індією та Китаєм, окрім кількох інших прикордонних сутичок, які вмикалися та вимикалися в різний час, включаючи поточний кордон між Індією та Китаєм у Сіккімі, і, отже, заплутувались у напруженості та взаємній недовірі та ворожнеча, що призводить до частої загрози війни або воєнних ситуацій, що впливають на регіональну безпеку та стабільність.

Пропозиція Пакистану щодо режиму стратегічного стримування в Південній Азії не тільки має відношення до ядерної стабільності в регіоні, але й має важливе значення для неї. Дійсно, Індії та Пакистану не потрібні величезні ядерні арсенали, оскільки навіть «екзистенціальне стримування» ефективно працювало між двома країнами до травня 1998 року. Обидві держави публічно зобов'язуються утримувати свої відповідні ядерні стримування на мінімально можливому рівні. Це зобов'язання має бути формалізовано в режимі стратегічного стримування, мета якого полягала б у трьох аспектах:

- для запобігання використанню ядерної зброї випадково, через неправильний підрахунок або проєкт;
- забезпечити якнайнижчий якісний, так і кількісний рівень арсеналів і систем доставки ядерної зброї;
- забезпечити, щоб потенціал ядерної зброї та систем її доставки не поширювався з Індії чи Пакистану на інші держави.

Ще одним аспектом впливу на регіональну безпеку та сприяла зовнішній трансформації. Афганістан став членом SAARC у 2007 році на 14-

¹²² Stephen P. Cohen Security Challenge in South Asia// Brookings. December, 1999. URL: <https://www.brookings.edu/opinions/security-challenge-in-south-asia/>

му саміті SAARC, який відбувся в Нью-Делі¹²³. Обидва політичні суперники Індія та Пакистан виявили зацікавленість, оскільки співпраця з Афганістаном може покращити становище в регіоні, та налагодити зв'язок зі стратегічно вигідним партнером. Однак, окрім позитивного впливу роль Афганістану збільшує вірогідність порушення стабільності в регіоні. Дестабілізація в середині Афганістану, терористичні акти може вплинути на безпеку регіону.

В даний час одні з основних загроз міжнародній безпеці представляють проблеми етнічного сепаратизму, поряд з проблемами тероризму і релігійного екстремізму. Актуальність проблеми сепаратизму існує для регіону Південної Азії¹²⁴. Серед великих культурно-історичних регіонів світу важко знайти регіон з настільки багатонаціональним і різномовним населенням, ніж цей. Найбільшою складністю відрізняється етнічний склад Індії і Пакистану, що й обумовлює наявність багатьох проблем етнічного і релігійного характеру як всередині цих держав, так і у відносинах з іншими країнами. Окрім окреслених проблем пов'язаних з проблемами сепартизму в Південноазійському регіону існують ряд не менш важливих проблем, що торкаються порушенню безпеки регіону. Так, до числа загальних загроз безпеки, які охоплюють усі держави цього нового РКБ, відносяться, зокрема, наркоторгівля, контрабанда зброї і ісламський радикалізм¹²⁵.

На регіональному рівні виникають геополітичні центри сили, які стають не тільки «локомотивами зростання» окремих регіонів, а й починають відігравати ключову роль в процесі забезпечення регіональної безпеки, пов'язуючи її з вирішенням проблем своєї національної безпеки. Існують два

¹²³ Гришин О.Е. Значение Афганистана для региональной безопасности в Южной и Восточной Азии // Научно-практический рецензируемый журнал Проблемы постсоветского пространства. 2019. С. 103.

¹²⁴ Хашханов А.И. Этнический сепаратизм в Пакистане как угроза региональной безопасности // Электронная библиотека КиберЛенинка. 2015. С. 144. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etnicheskiy-separatizm-v-pakistane-kak-ugroza-regionalnoy-bezopasnosti/viewer>

¹²⁵ Приего А. Пакистан между региональными комплексами безопасности Центральной и Южной Азии // Электронная библиотека КиберЛенинка. 2008. С. 65. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pakistan-mezhdu-regionalnymi-kompleksami-bezopasnosti-tsentralnoy-i-yuzhnoy-azii/viewer>

елементи, що більш ускладнюють природу динаміки південно-азійських конфліктів. Перший з них – так званий індійський фактор. У Південній Азії «регіональною наддержавою» є Індія, яка являє собою найбільшого і найбільш розвиненого актора. Положення Індії як природного лідера серед держав південно-азіатського субконтиненту по ряду географічних, демографічних та економічних показників, закріплюється її активної регіональної політики. Позиція Індії в питаннях забезпечення політичної стабільності в Південній Азії має принципове значення для всього комплексу регіональної безпеки.

Прямо чи опосередковано Індія сама стала основним внутрішньодержавним чинником південно-азіатських конфліктів або вважається такою. Якщо Індія вибирає попереджувальну роль в таких конфліктах, до неї починають ставитися як до регіонального трюлю. Якщо ж вибір Індії на користь дотримуватися нейтралітету в конфлікті, то це негативно впливає на її головні національні інтереси або статус регіональної держави¹²⁶.

Другий фактор в південноазійських конфліктах полягає в інтересах Пакистану та його ролі в Південній Азії. Пакистан розташований в особливо важливому і вигідному географічному місці, де відбувалося як мінімум три цивілізацій або регіональних угруповань¹²⁷. Пакистан – держава, розташована між Індією та Афганістаном. З самого початку, тобто з того часу, коли Індія і Пакистан стали незалежними державами, Ісламабад страждав від стратегічної прірви по відношенню до Нью-Делі. Якщо порівняти з основними параметрами Індію і Пакистан, видно, що Пакистан можна вважати карликом в порівнянні з гігантом Індією, що має набагато скромніше за своїми можливостями. Величезний за багатьма параметрами асиметричний розрив з Індією змушував Пакистан звертатися до Афганістану

¹²⁶ Melanie Hanif Indian Involvement in Afghanistan in the Context of the South Asian Security System // Journal of Strategic Security Vol. 3, № 2. Summer, 2010. P. 19.

¹²⁷Zaidi A. South Asia? West Asia? Pakistan: Location. Identify // Economic and Political Weekly. Vol. 44. March, 2009. № 10. P. 36.

як до стратегічного партнера, щоб уникнути нападу одночасно з півночі і півдня. Відносини Пакистану з Китаєм також впливають на безпеку Південної Азії, що збільшує недовіру між Індією і Пакистаном. І тут проблема визначалася тим, як саме Ісламабад сприймав свою ситуацію в сфері безпеки. Пакистану неодноразово передрікали розпад, але, не дивлячись на численні внутрішні соціально-політичні потрясіння, держава існує, розробляє ядерні програми, має одну з найсильніших армій у регіоні, його економіка розвивається, чисельність населення неухильно зростає.

Страхи і побоювання в Пакистані та інших сусідніх з Індією країнах викликають також триваюча програма модернізації її збройних сил, так само як і зростаючий відрив від сусідів по ряду показників в сфері «великої науки» і передової технології. Її перетворення в націоналістичне, потужне у військово-економічному плані держава здатна принципово змінити ситуацію в регіоні.

Варто відмітити, що становлення міцного миру буде неможливим без одночасного й стійкого економічного прогресу. Постійність економічної та соціальної обмежень лише зміцнює сили шовінізму, релігійного екстремізму та етнічного партикуляризму в Південній Азії. Важливо, щоб Пакистан та Індія створили середовище, яке сприяє взаємовигідним економічним і торговельним відносинам. Лише завдяки спільному економічному та соціальному розвитку буде можливо подолати внутрішні джерела напруженості та нестабільності в країнах і водночас вирішити давні розбіжності.

Пакистан неодноразово закликав до співпраці між країнами Південної Азії в питаннях, що стосуються економічного розвитку та соціального прогресу, зокрема через Асоціацію регіонального співробітництва Південної Азії (SAARC). Економічне розширення та лібералізація економік можуть бути взаємовигідними, особливо якщо SAARC стане справді вільною торговою зоною, а економіка південноазійських країн буде пов'язана з економікою Центральної та Західної Азії.

Можливості для економічного зростання та процвітання в Південній Азії можуть бути збільшені завдяки інноваційним заходам підтримки з боку міжнародного співтовариства. Вони можуть включати: ефективні стратегії скорочення бідності для країн Південної Азії, що фінансуються та підтримуються Міжнародним валютним фондом (МВФ) – Світовим банком.

Отже, на внутрішньому рівні у Південній Азії існує велика етнічна та релігійна різноманітність у більшості штатів та в поєднанні з політичними поділами. До того ж на трансформацію впливає присутність в регіоні Афганістану. Однак, сучасна фаза геополітичного розвитку в Південній Азії визначається протиборством двох держав - Індії і Пакистану, які прагнуть відігравати домінуючу роль в регіоні і набути статусу регіонального лідера. Відносини між Пакистаном і Індією мають вирішальне значення для зусиль, спрямованих на досягнення регіональної безпеки в Південній Азії. Це так, тому що ці дві країни мають статус провідних держав в регіоні. Будь-яка дискусія про проблеми регіонального співробітництва в Південній Азії неминуче зводиться до проблем, протиріч і розбіжностей між Ісламабадом та Нью-Делі.

Той факт, що індійські та пакистанські військові відомства мали загальний початок у старій британсько-індійській армії, спонукав багатьох сторонніх спостерігачів як до, так і після поділу розглядати ці дві держави як логічних учасників регіональної системи безпеки. Проте плани єдиної регіональної оборони також недооцінювали амбіції індійських та пакистанських офіцерів.

3.2. Роль міжнародних акторів та міждержавне співробітництво в регіоні

Оскільки конфлікт між Індією і Пакистаном вийшов за межі індо-пакистанського політичного дискурсу, міжнародний фактор буде чинити на нього значний вплив. У збереженні напруженості в зоні Кашміру зацікавлені

США, які мають намір використовувати Індію для протистояння китайським регіональним і глобальним амбіціям. Зацікавлений в цьому і Китай, оскільки індо-пакистанський конфлікт розглядається ним як інструмент впливу на Південну Азію. Однак у міру зростання затребуваності регіону Південної Азії світовою економікою, актуальність індо-пакистанського антагонізму буде скорочуватися, і тоді Ісламабад і Нью-Делі зможуть остаточно перейти від моделі конфронтації до нової співпраці.

Південна Азія розглядається основними міжнародними акторами в якості одного з центрів зростання світової економіки, який буде забезпечувати її розвиток наступні кілька десятиліть. Ємний ринок (населення Південної Азії близько 1.5 млрд. чоловік) і вигідне географічне положення роблять регіон важливим компонентом світової торгівлі. Крім цього, останні два десятиліття в регіоні стрімко розвивається промислове виробництво (переважно за рахунок Індії), що підвищує його інвестиційну привабливість.

При тому, що Індія визнана беззаперечним регіональним лідером, значення Пакистану також велике, перш за все завдяки транзитним потенціалом його території. Причому найбільш затребувані транспортні послуги Ісламабаду, як не дивно, з боку Індії, оскільки Пакистан - її єдиний сусід на північно-західному напрямку. Відсутність позитивних відносин між Індією і Пакистаном блокує економічну інтеграцію з лінії Північ-Південь і, як наслідок, гальмує економічний розвиток Південної Азії в цілому.

Зростання економічних проблем в південноазіатських країнах стимулює їх прагнення до регіонального співробітництва. Основний інтеграційної угрупованням Південної Азії є Асоціація регіонального співробітництва країн Південної Азії (СААРК)¹²⁸, яку не можна розглядати суттєвим фактором економічного розвитку держав регіону. Регіональне співробітництво в рамках Асоціації протікає досить мляво. Це пояснюється

¹²⁸ Charter of The South Asian Association for regional cooperation // SAARC – official website. URL: <http://saarc-sdmc.org/sites/default/files/charter.pdf>

тим, що часто учасники об'єднання з політичних причин в інших регіонах купують те, що могли б придбати дешевше у партнерів по Асоціації. Регіональна торгівля стримується також і нетарифними бар'єрами. На діяльність СААРК і ефективність інтеграційних процесів в регіоні чинять негативний вплив також і ряд факторів позаекономічного характеру. Зокрема, це і політичні проблеми, включаючи кашмірської, між Індією і Пакистаном, і спірні питання, які існують у двосторонніх відносинах інших учасників.

За весь час існування організації було проведено 18 самітів. 26 листопада 2014 року в столиці Непалу Катманду відбувся черговий саміт СААРК ¹²⁹. Після трирічної перерви дана подія стала досить великим на політичній арені країн Південної Азії. Однак традиційні розбіжності між двома лідерами регіону – Індією і Пакистаном – мало не стали причиною зриву саміту. Питання постає в тому, як сприймають дану ситуацію члени СААРК: чи розглядати багатосторонню ініціативу країн через призму складних індійсько-пакистанських відносин або ж як майданчик для вирішення економічних проблем регіону. Однак, в 2016 році Індія відмінила свою участь в 19-ому саміті, зазначивши причину влаштованого теракту з боку Пакистану. У своїй заяві Міністерство зовнішніх справ Індії зазначило, що «Звернення з поясненням нинішньому голові SAARC в Непалі, що посилення транскордонних терористичних атак у регіоні та посилення втручання у внутрішні справи держав-членів однією з країн створили середовище, яке не сприяє успішному проведенню 19-го саміту SAARC в Ісламабаді в листопаді 2016 року» ¹³⁰.

«Пакистан сподівався, що Індія перегляне свій підхід і дозволить процесу SAARC просунутися вперед для прогресу та процвітання народів Південної Азії. Зі свого боку, Пакистан залишався готовим прийняти

¹²⁹ 18th SAARC Summit Declaration // SAARC – official web-site. URL: <http://saarc-sec.org/saarc-summits>

¹³⁰ India to Skip SAARC Summit in Pakistan Post-Uri Attack. // The Diplomat. 2016. September. URL: <https://cutt.ly/Y59M0tg>

наступний саміт SAARC, як тільки створені перешкоди на цьому шляху будуть усунені», – сказав Речник МЗС Пакистану Асім Іфтіхар ¹³¹.

Двосторонні відносини погіршилися після того, як у серпні 2019 року Індія скасувала особливі повноваження Джамму і Кашмір і розділила його на дві союзні території. Індія заявила Пакистану, що бажає нормальних сусідських відносин з Ісламабадом у середовищі, вільному від терору, ворожнечі та насильства.

Незважаючи на небезпеку дестабілізації і можливого в більш віддаленій перспективі нової кризи у відносинах між Індією і Пакистаном, тенденції розвитку ситуації в короткостроковій перспективі сприятливі. Конфлікт, як видається, перейшов з гострої фази в хронічну. Навіть кашмірська проблема може бути в принципі дозволена в умовах зростання взаємної довіри між державами і відмови від нав'язування один одному остаточних рішень. Слід враховувати появу у старих суперників ряду загальних цілей і інтересів в сфері безпеки, торгово-економічного і міжнаціонального співробітництва.

В останні роки зростало побоювання, що Індія може взагалі відмовитися від SAARC заради більш практичної альтернативи, як BIMSTEC для регіональної співпраці. Його ранні ознаки стають досить очевидними завдяки дипломатичним інвестиціям, які Індія робить у BIMSTEC, як видно з саміту BRICS-BIMSTEC у 2016 році, саміту в Катманду 2018 року, запрошення на церемонію присяги у 2019 році, регулярних зустрічей міністрів, навчань з ліквідації наслідків стихійних лих тощо ¹³². Це також ідеально вписується в індійську стратегію «ізоляції» Пакистану та реалізації «SAARC-Пакистан» для просування проекту регіональної інтеграції.

Взагалі SAARC відіграє позитивну роль в індійсько-пакистанських відносинах, незважаючи на те, що індійсько-пакистанські відносини продовжуватимуть негативно впливати на його функціонування. Однак варто

¹³¹ Pakistan blames India for hampering SAARC process // The Economic Times. 2022. January. URL: <https://cutt.ly/R59M8U8>

¹³² Suhasini Haidar The immediate neighborhood // The Hindu. 2019. June. URL: <https://www.thehindu.com/opinion/lead/the-immediate-neighbourhood/article27473298.ece>

зазначити, що SAARC – це більш ідея, аніж організація зі значним впливом на учасників. Ідея про те, що люди, які належать до різних націй, національностей, етнічних груп, рас і релігій, можуть жити разом у взаємній гармонії, щоб забезпечити мир, процвітання та інтеграцію регіону в цілому.

У багатьох невдачах SAARC причиною є брак довіри між країнами-членами, і це є найважливішим фактором між Індією та Пакистаном. Відмова Пакистану від співпраці зупинила деякі великі ініціативи в рамках SAARC. Організація також зіткнулася з перешкодами співпраці у сфері безпеки. Основною перешкодою в цьому відношенні є відсутність консенсусу щодо сприйняття загрози.

Щоб зробити SAARC більш ефективним, організація має бути реформована, а країни-члени повинні досягти консенсусу щодо необхідних змін. Однак, враховуючи розбіжності, які існують між членами, зокрема між Індією та Пакистаном, такого консенсусу буде важко досягти. Поки країни-члени не вирішать свої проблеми, майбутнє SAARC залишається невизначеним.

В останні роки BIMSTEC набув популярності серед країн Південної Азії як платформа для регіонального співробітництва. Він з'єднує прибережні країни Бенгальської затоки та Гімалайські екології. Однією з причин популярності BIMSTEC є те, що країни-члени мають загалом теплі стосунки, чого явно не вистачає серед країн SAARC. До неї входять усі великі країни Південної Азії, крім Мальдів, Афганістану та Пакистану. Враховуючи такий склад, BIMSTEC став природною платформою для тестування регіональної співпраці в регіоні Південної Азії ¹³³.

BIMSTEC пропонує багато можливостей своїм країнам-членам. Для Індії це допомагає в її політиці «Погляд на схід» і зусиллях щодо співпраці Південь-Південь.

¹³³ Aparna Sharma and Chetna K. Rathore BIMSTEC and BCIM Initiatives and their Importance for India // Discussion Paper, Cuts International. 2015. URL: <https://cutt.ly/i591zUY>

Хоча BIMSTEC поки на грає прямої ролі у вирішенні конфлікту між Індією та Пакистаном, однак він може сприяти діалогу та співпраці між двома країнами. BIMSTEC забезпечує платформу для своїх держав-членів для участі в регіональному співробітництві, включаючи економічні, торговельні та інвестиційні можливості. Це потенційно може допомогти зменшити напруженість між Індією та Пакистаном, забезпечивши основу для конструктивної взаємодії з питань, що становлять взаємний інтерес.

Крім того, BIMSTEC потенційно може зіграти певну роль у просуванні заходів зміцнення довіри між Індією та Пакистаном. Наприклад, організація може сприяти транскордонній торгівлі та інвестиціям між двома країнами, що може допомогти зміцнити довіру та сприяти співпраці. BIMSTEC також міг би стати форумом для діалогу з питань, що становлять взаємний інтерес, таких як боротьба з тероризмом і регіональна безпека.

В цілому, очевидно, що в регіоні Південна Азія на сучасному етапі реалізується дві основні моделі економічного розвитку: з опорою на внутрішні ресурси (Індія і Пакистан) і з опорою на зовнішні ресурси (інші країни регіону).

Особливе значення в плані заморожування конфлікту набуває співробітництво між двома державами в енергетичній галузі, в реалізації проектів спорудження газопроводу з Ірану до Індії через Пакистан, а також трансфганського газопроводу з Туркменістану в Пакистан та Індію. Крім того, це боротьба з наркотрафіком і контрабандою та з порушеннями сухопутної і морської кордону. Перекриття каналів для контрабандної торгівлі товарами здатне збільшити взаємну торгівлю з нинішнього рівня (700 млн. дол. на рік) щонайменше вдвічі. Зростанню взаємної торгівлі повинна сприяти ратифікація (в рамках СААРК) парламентами двох держав угоди про зону вільної торгівлі в Південній Азії¹³⁴.

¹³⁴ Taneja N. India-Pakistan Trade // ICRIER: Working Paper. 2006. № 182. P. 22. URL: <https://cutt.ly/g591Y1e>

На співпрацю в торгово-економічній і гуманітарній сферах націлені вже прийняти або готові до схвалення рішення про п'ять ліній автобусного руху (дві з них в Кашмірі), залізничному сполученні, відкритті генконсульств в Мумбаї і Карачі. Обговорюється питання про поромної (морем) зв'язку між цими найбільшими містами двох країн.

Отже, нинішній перехід індійсько-пакистанського протистояння в хронічну форму не гарантує повне закінчення їх тривалого конфлікту. Однак є певні надії на це у зв'язку зі зміною співвідношення сил між сторонами. Багато чого буде залежати від внутрішньополітичного розкладу в обох державах, політичної ситуації в Кашмірі, а також динаміки регіональних і глобальних міжнародних процесів. На даний момент єдиною впливовою силою у регіоні є СААРК. Незважаючи на заснування регіональної організації СААРК, вона ніколи не мала впливу на питання безпеки, і фактично не допомагає забезпечити вирішення проблем в основних питаннях. Яскравим прикладом є скасування саміту в результаті загострення індо-пакистанських відносин.

Протистояти цим тенденціям в поодиночці або навіть спільно на регіональному рівні ці країни не можуть і тому не виключено, що в південноазіатському регіоні посиляться відцентрові тенденції і під питання буде поставлено саме існування реальної регіональної єдності. Але на міжнародній арені з'являються організації, які поступово зможуть нарощувати авторитет і впливати на вирішення проблем в регіоні. Так, BIMSTEC потенційно може зіграти певну роль у просуванні заходів зміцнення довіри між Індією та Пакистаном.

3.3. Вплив взаємовідносин Пакистану та Індії із США та КНР на регіональну безпеку

Ескалацію індо-пакистанських відносин аналітики пов'язують не стільки з поточною ситуацією, скільки зі спробами прискорити перерозподіл балансу сил в Південній Азії, ослабленням альянсу США і Пакистану і спробами формування осі Делі - Вашингтон. Введений в обіг ідеологами зовнішньої політики США термін «Індо-Тихоокеанська стратегія» відображає прагнення підкреслити зростаючу роль Індії як ключового союзника Вашингтона в акваторії двох океанів і одночасно протистояти впливу Китаю в регіоні.

Усвідомлюючи потенціал індійсько-американських зв'язків, Китай стрімко зближується з Пакистаном. При цьому потужним фактором ризику для Пекіна залишається залежність від поставок енергоресурсів з Близького Сходу через вузький Малаккська протока, по якому здійснюється до 80% перевезень.

Ісламська Республіка Пакистан – одна з найважливіших у стратегічному відношенні держав, від позиції якого залежить стан справ у великому регіоні, що охоплює «Великий Близький Схід», Центральну і Південну Азію. У роки холодної війни Пакистан був надійним союзником США, проте після розпаду біполярного світоустрою ситуація дещо змінилася.

В даний час Пакистан все виразніше потрапляє в орбіту політики Китаю, який розглядає цю країну як свого «довіреної агента» (проху) в ключовому для себе регіональному протистоянні з іншого швидкозростаючою азіатською державою - Індією. Китай став для Пакистану найбільшим торгово-економічним партнером, співпраця з яким охоплює такі «чутливі» сфери, як воєнно технічне співробітництво, атомна енергетика, інфраструктура.

Це не означає, що Пакистан втратив свою роль союзника США, проте на цьому напрямку в останні роки виникли чималі труднощі. Причини їх різні: це і намітилося в 90-і рр. минулого століття і особливо виразно помітне в першому десятилітті століття нинішнього зближення США з Індією, і зазначене вище зближення Пакистану з Китаєм.

Китай має тісні зв'язки з країнами Південної Азії, отже, впливає на формування політичного клімату в регіоні. Не є винятком і Кашмірський конфлікт, де Китай давно набув статусу третьої сторони. У 20-му столітті, Китай зберігав нейтралітет в прикордонну суперечку і тонко маневрував між Індією і Пакистаном, однак відповідно до прикордонної угоди 1963¹³⁵ з Пакистаном, Китай набув статусу третьої сторони, що ще більше ускладнило його здатність залишатися неупередженим¹³⁶.

Динаміка розвитку відносин в трикутнику між Індією, Пакистаном і Китаєм змінюється в 2013 році, коли Китай вперше представив концепцію «Економічного поясу Шовкового шляху» (ШП)¹³⁷. Одним з головних його компонентів проголошувалося створення єдиної регіональної транспортно-логістичної мережі. Пакистан був важливою частиною в побудові економічного коридору, що сприяло подальшому розвитку двосторонніх відносин і залучення Китаю в кашмірський конфлікт.

Індія на дипломатичному рівні виступає проти реалізації КПЕК, посилюючи антипакістанську кампанію на регіональних і міжнародних майданчиках. Нью-Делі звинувачує Ісламабад і Пекін в «Захопленні» частини її території і прокладання маршруту КПЕК зі спірних районах

¹³⁵ The Boundary agreement between Pakistan and China 1963 // UNICA. URL: <https://people.unica.it/annamariabaldussi/files/2015/04/China-Pakistan-1963.pdf>

¹³⁶ Curtis L. The limits of the Pakistan-China alliance // Reuters. 2020. January. URL: <https://cutt.ly/i5915SV>

¹³⁷China-Pakistan Economic Corridor // CPEC – official web-site. URL: <http://cpec.gov.pk/introduction/1>

Кашміру. У січні 2017 р прем'єр-міністр Індії Нарендра Моді заявив, що територіальний суверенітет Індії порушений ¹³⁸.

В свою чергу уряд США також не випускає можливість закріпити своє положення в Південній Азії. Роль США як посередника була активною під час стримування комунізму за допомогою Пакистану як стратегічного партнера в епоху холодної війни. Від Гаррі С. Трумена до старшого Джорджа Буша-молодшого на Індію тиснули, щоб вона розв'язала кашмірський конфлікт із Пакистаном. Однак після витіснення радянських військ з Афганістану США змінили свою політику та покращили свої відносини з Індією. В епоху після холодної війни крах комунізму змінив стратегічну динаміку політики США щодо Індії та Пакистану. У зміненій політиці США Індія стала стратегічно важливою для балансування зростаючої влади Китаю в Індійсько-Тихоокеанському регіоні.

Барак Обама, який позиціонує себе першим в історії «тихоокеанським президентом» США, в 2105 році в Стратегії національної безпеки США ¹³⁹ виклав наміри про «стратегічний розворот» Вашингтона в бік Азіатсько-Тихоокеанського регіону і Південно-Східної Азії як його динамічно розвивається частини. Головне завдання Вашингтона спробувати підтвердити своє лідерство в Азії в умовах стрімкої китайської експансії в регіоні.

Особливу увагу уряд США приділяє співробітництву та партнерству з Індією. «Глобальні партнерства Америки також поширюються на Індійський океан та на Азіатському континенті Індія, країна з історичним азіатським впливом, стала одним з наших найважливіших демократичних партнерів. США сподіваються на співпрацю з урядом Індії та прем'єр-міністром Моді. Ми вітаємо все активнішу роль Індії в регіональних інституціях Азії, що зміцнює регіональний порядок. Ми також вітаємо зростаючі оборонні можливості Індії в поєднанні з нашим спільним визнанням важливості

¹³⁸ India's 'new Silk Road' snub highlights gulf with China // Discover Thomos Reuters. 2017. May. URL: <https://in.reuters.com/article/china-silkroad-india-idINKBN18H0RG>

¹³⁹ National Security Strategy of USA 2015 // National security strategy archive. URL: <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2015.pdf>

свободи судноплавства в Індійському океані»¹⁴⁰ – зазначав президент США Б. Обама.

Реакція адміністрації Обама на Кашмір була одним із варіантів послаблення напруженості в Південній Азії. Президент Обама запевнив, що Вашингтон забезпечить мирне врегулювання Кашміру. Політики США дійсно намагалися просунути вирішення проблеми Кашміру, щоб встановити мир у Південній Азії, але, як зауважив Брюс Рідель, радник колишнього президента США, американські дипломати з багатьох років невдач дізналися, що з Кашміром було надто важко мати справу, а тому його краще ігнорувати¹⁴¹. Б. Обама продемонстрував відданість кашмірському питанню, розглядаючи його як критичне завдання. Його візит до Індії змінив політику США на догоду Індії. Обама заявив, що США не будуть втручатися в Кашмір і підтримують місце Індії в РБ ООН. Однак президент Обама проігнорував порушення прав людини індійськими окупаційними силами в Кашмірі.

У 2017 року адміністрація Трампа видала ряд документів, що викладають основи американської політики в сучасному світі. Серед них особливо важливим є «Стратегія національної безпеки»¹⁴², яка була опублікована наприкінці року. У ній чимало місця приділено Азіатсько-Тихоокеанському регіону (АТР), ряд країн, яких Д. Трамп відвідав в листопаді 2017 р. «Для Трампа важливо встановити тісний контакт з ведучим країнами в регіоні. Йдеться про вісь, яка з'єднує США, Індію, Японію, Південну Корею і Австралію з урахуванням їх протиріч з Китаєм, який будує нові острови в Південно-Китайському морі для створення там військових баз. Пекін також активно спонсорує портові проекти в Пакистані і на Шрі-Ланці.

¹⁴⁰ The Role of the United States in Asia-Pacific Security // U.S. Department of State. 2015. March. URL: <https://2009-2017.state.gov/t/us/2015/239922.htm>

¹⁴¹ Saman Zulfikar Kashmir: Nature and Dimensions of the Conflict // Journal of Current Affairs. 2016. Vol. 1. № 1. P. 64.

¹⁴² National Security Strategy of the United States of America 2017 // The White House. URL: <https://cutt.ly/b590LHe>

Зростання вплив Китаю в АТР викликає стурбованості у Індії та інших країн регіону, у яких є невирішені питання з КНР»¹⁴³.

У зв'язку з цим Трамп бачить АТР саме як «Індо-Тихоокеанського регіону» (ІТП), а не «Азіатсько-Тихоокеанського» і має намір зміцнювати відносини з країнами цього регіону.

Тим часом відбулися державні офіційні зустрічі США та Пакистану, коли прем'єр-міністр Пакистану Імран Хан та Президентом США Дональд Трамп зустрівся у 2019 році. Президент Трамп підтвердив роль посередника та зазначив, що суперечка щодо Кашміру занадто довго залишається невирішеною¹⁴⁴. Таким чином, покращення пакистансько-американських відносин посилило занепокоєння в Індії. З іншого боку, Індія відкинула втручання третьої сторони та заявила, що питання Кашміру є двостороннім питанням між Пакистаном та Індією. Нью-Делі також спростував заяву Трампа про те, що Моді просив його стати посередником у суперечці з Пакистаном.

Гостре суперництво між США і Китаєм за сферу впливу в Південно-Східній Азії, про який лише кілька років тому часто говорили як про гіпотетичний сценарій розвитку ситуації в регіоні, зараз вже стало реальністю.

Оцінюючи сучасну політику США щодо Індії і Пакистану, слід зазначити, що дві країни Південної Азії займають різне місце в американській політиці і Вашингтон бачить за ними принципово різні ролі. В 2008 році була підписана Ядерна угода між Індією і США¹⁴⁵. Основою цієї угоди стала спільна заява прем'єр-міністра Індії Манмохана Сінгха і президента США Джорджа Буша, в якій заявляють про свою рішучість змінити відносини між своїми країнами та встановити глобальне

¹⁴³Американская стратегия для Индо Тихоокеанского региона // ИноСМИ. URL: <https://inosmi.ru/politic/20171110/240731399.html>

¹⁴⁴ Azeem Gul Critical Analysis of the US Mediating Role in India – Pakistan Conflict // Margalla Papers. 2019. Issue II. P. 124.

¹⁴⁵ India Civil Nuclear Agreement, 2008 // U.S. Government Publishing Office. URL: <https://cutt.ly/O592qAk>

партнерство. Індія згодна розділити свої військові і цивільні ядерні об'єкти та помістити цивільні ядерні об'єкти під гарантії МАГАТЕ в обмін на згоду Сполучених Штатів розгорнути повномасштабну громадянську ядерну кооперацію з Індією ¹⁴⁶.

Пакистан - союзник США «за потребою». Він потрібен їм як база для операцій в Афганістані і як якась опора їх дій у Перській затоці і Середньої Азії. Він відіграє роль противаги занадто швидко зростаючої Індії, його ресурси можуть в майбутньому бути використані в протистоянні з Китаєм. Разом з тим Пакистан вважається нестабільною країною, він часто не поділяє цінностей американців, часом його доводиться змушувати діяти в американських інтересах силою.

Протягом кількох десятиліть після отримання Пакистаном незалежності Ісламабад спирався на багатосторонню підтримку США. Від американців пакистанці отримували зброю, фінансову допомогу і схвалення своїх дій на міжнародному рівні. Однак Сполучені Штати останнім часом стали піднімати питання про недемократичність пакистанського режиму і його нездатності впоратися з терористами на власній території. Причинами стали фінансова криза 2008 року, в результаті якого Вашингтон сильно урізав фінансову допомогу, і загострення ситуації в Афганістані, так як бойовики руху «Талібан» знаходили в Пакистані притулок.

Але охолодження з США зіграло на руку Китаю, який тут же заявив про свою підтримку пакистанського режиму. Пекін пообіцяв Ісламабаду багатомільярдні інвестиції, і, що дуже важливо, ніколи не прагнув втручатися у внутрішні справи інших держав. За оцінками експертів, зараз фінансові впливи в Пакистан з боку Китаю приблизно в 20 разів більше, ніж аналогічні транші з боку США. Якщо Штати не давали Пакистану ніяких кредитів з 2003 року, то Китай за той же термін надав позик на \$ 6,5 млрд і додатково взяв на себе зобов'язання за колишніми пакистанським боргами на

¹⁴⁶ Joint Statement between President George W. Bush and Prime Minister Manmohan Singh // The White House. URL: <https://cutt.ly/R592doi>

21 млрд. дол.. Крім цього до 60% прямих іноземних інвестицій припадає на КНР¹⁴⁷.

Багато китайських стратегів вважають, що Індія використовує війну з тероризмом як привід для військового підпорядкування Пакистану або для дестабілізації та розчленування країни. Пакистан є єдиною країною, яка протистоїть Індії і тим самим перешкоджає індійській гегемонії в регіоні, тим самим виконуючи ключову мету політики Китаю в Південній Азії. Тому значиму роль Пекін грає і в справі озброєння пакистанської армії. Наприклад, на обліку пакистанських ВПС складаються 53 розроблених в Китаї винищувача JF-17. Зброя для повітряного бою (ракет PL-5 і PL-9 з інфрачервоною системою самонаведення) теж постачає Китай. 27 лютого, відразу після зіткнення з індійськими ВПС, пакистанська армія отримала від китайської сторони 100 ракет SD-10A¹⁴⁸.

Інтерес КНР до Пакистану обумовлений, перш за все, економічними міркуваннями. Зокрема, Китай будує глибоководний порт в Гвадарі, який повинен стати ключовою точкою логістичного шляху в рамках глобального проекту «Один пояс і один шлях». Порт повинен зв'язати Південну і Центральну Азію і Близький Схід, істотно скоротивши час руху товарів з Піднебесної до Аравійського моря недалеко від Ормузької протоки. Проект в сукупності з портом Гвадар розглядається як потужний механізм створення сухопутної зв'язки з новою ініціативою «Морський Шовковий шлях 21 століття» і «моста», здатного економічно і логістично з'єднати країни Азії, Африки та Європи з їх населенням в 3 млрд. осіб.

¹⁴⁷ Kond V. The Belt and Road Initiative—Six Years On // Moody's Analytics. June 2019. P. 4. URL: <https://www.moodyanalytics.com/-/media/article/2019/belt-and-road-initiative.pdf>

¹⁴⁸ Zahid A. New Trends in Sino-Pak Defence and Strategic Relations since 9/11 // A Research Journal of South Asian Studies. 2015. Vol. 30. №. 2 P. 250. URL: http://pu.edu.pk/images/journal/csas/PDF/16%20Zahid%20Ali%20Khan_30_2.pdf

В свою чергу тодішній президент Пакистану Асіф Алі Зардарі заявив, що сподівається, що Гвадар скоро стане «вузлом торгівлі та торгівлі в регіоні»¹⁴⁹.

Усі дії Пекіна сформовані його бажанням захистити національні інтереси Китаю, незалежно від ціни. Геостратегічні занепокоєння вимагають, щоб Китай приховано став на бік Пакистану, водночас публічно закликаючи обидві сторони до стриманості та виглядаючи рівноправним. У трикутній грі балансу сил південноазійський військовий баланс сил не є ні проіндійським, ні пропакистанським, він завжди був прокитайським.

І Пекін вживатиме всіх можливих засобів, включаючи війну, щоб гарантувати, що регіональний баланс сил не зміниться на користь Індії. Навіть за відсутності війни Пакистан сподівається продовжувати отримувати значні військові та економічні прибутки не лише від загострення китайсько-індійського геополітичного суперництва в Південній Азії, але й від того, що багато хто вважає майбутнім зіткненням між Китаєм і Сполученими Штатами, яке буде подальше збільшення значущості стратегічних зв'язків Китаю з Пакистаном.

Незважаючи на те, що економічні відносини Пакистану з Китаєм розвиваються, Сполучені Штати залишаються найбільшим торговельним партнером Пакистану. Пакистан також залишається сильно залежним від американської військової техніки та експортного ринку США¹⁵⁰. Таким чином, хоча відносини з Китаєм поглиблюються, Пакистан не може дозволити собі відчужувати Сполучені Штати та перешкоджати економічним інвестиціям і співпраці у сфері безпеки.

¹⁴⁹ Pakistan hands management of strategic Gwadar port to China // South China Morning Post. January 2013. URL: <https://www.scmp.com/news/asia/article/1153524/pakistan-hands-management-strategic-gwadar-port-china>

¹⁵⁰ Namra Naseer Pakistan's Drift towards China and the Difficulty of Maintaining Neutrality Amid Great Power Competition // South Asian Voices. January, 2022. URL: https://southasianvoices.org/pakistans-drift-towards-china-and-the-difficulty-of-maintaining-neutrality-amid-great-power-competition/?gclid=CjwKCAjw9J2iBhBPEiwAErwpeeMXKFuQTFgEAZdi5X4HYr5gL2qbCCZm7LLgzca7OAVQBMRIsjXAkxoCc5gQAvD_BwE

Британські лідери та дипломати, такі як Ноель Бейкер, заохочували США використати свої добрі послуги для посередництва у суперечці щодо Кашміру. Він вказав на високий авторитет США як в Індії, так і в Пакистані, щоб знайти мирне вирішення проблеми Кашміру ¹⁵¹.

Отже, стан напруженості і взаємної недовіри в Кашмірі не виключає виникнення нового збройного протистояння. Ситуацію посилює залученість в індо-пакистанський конфлікт китайської сторони. Налагодженню відносин між Індією і Пакистаном заважало зближення Китаю з Пакистаном. Інтерес Китаю висловлювався в прагненні отримання доступу до багатим ресурсам Середньої Азії через розширення торгівлі, тим самим у Китаю утворилися свої претензії на «частину Кашміру».

Розглядаючи можливий хід врегулювання конфлікту, варто врахувати, що Сполучені Штати та Китай, як головні держави світу, мають спроможність і відповідальність відігравати ефективну роль у сприянні побудові архітектури безпеки для Південної Азії. Поліпшення відносин між Вашингтоном і Нью-Делі може сприяти заохоченню відповідальної поведінки Індії та побудові ефективної архітектури безпеки в регіоні. Що стосується Пакистану, то така участь може забезпечити успіх його поточних важливих зусиль щодо економічного відродження та національної реконструкції. Це, у свою чергу, посилить здатність Ісламабаду побудувати життєздатну та довговічну архітектуру безпеки для сприяння майбутній безпеці в Південній Азії, а також для подолання внутрішніх труднощів.

¹⁵¹ Brands H.W. *India and Pakistan in American Strategic Planning, 1947-1954: The Commonwealth as Collaborator* // *The Journal of Imperial and Commonwealth History*. 2008. P. 42.

РОЗДІЛ 4

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ НА ДВОСТОРОННІЙ ТА БАГАТОСТОРОННІЙ ОСНОВІ

5 серпня 2019 року життя в контрольованому Індією Кашмірі змінилося назавжди після того, як Нью-Делі скасував статтю 370 конституції Індії, яка дозволяла регіону обмежену автономію¹⁵². Індія стверджувала, що напівавтономія Кашміру була «основною причиною» антиіндійських войовничих виступів. Індія заявила, що її рішення покращить економічний і соціальний розвиток Кашміру, і приступила до серйозних політичних перетворень регіону з мусульманською більшістю.

Того ж року Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш звернувся до Пакистану та Індії з проханням проявити максимальну стриманість. З іншого боку, Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (UNMOGIP) також підкреслила збільшення військової активності в LoC з серпня 2019 року¹⁵³.

Що стосується індо-пакистанського сценарію на сучасному етапі, то в ньому йдеться, що конфлікт між Індією та Пакистаном викликає особливе занепокоєння через «ризик ескалації циклу між двома ядерними державами». У ньому йдеться, що «Нью-Делі та Ісламабад, ймовірно, схильні зміцнити нинішній спокій у своїх відносинах після поновлення обома сторонами угоди про припинення вогню вздовж лінії контролю на початку 2021 року. Однак Пакистан має довгу історію підтримки антиіндійських груп бойовиків і під керівництвом прем'єр-міністра Нарендри Моді Індія з більшою ймовірністю,

¹⁵² Rifat Fareed Srinagar Kashmir: A year of lost autonomy // Deutsche Welle. 2020. April. URL: <https://www.dw.com/en/kashmir-a-year-of-lockdown-and-lost-autonomy/a-54437369>

¹⁵³ Azeem Gul Critical Analysis of the US Mediating Role in India – Pakistan Conflict // Margalla Papers. 2019. Issue II. P. 126.

ніж у минулому, відповідь військовою силою на уявні чи реальні пакистанські провокації.

Також у 2021 року в Індії відбулася зустріч міністрів закордонних справ Шах Махмуд Куреші з Пакистану та Субраманіам Джайшанкар з Індії у рамках зустрічі міністрів ШОС. Незважаючи на те, що на цій зустрічі не було досягнуто згоди з конкретних питань, багато експертів розглядають цю зустріч як позитивний сигнал для майбутніх переговорів між двома країнами.

Не менш важливим з точки зору ШОС є той факт, що наступного року Індія прийматиме щорічну зустріч, яку прем'єр-міністр Нарендра Моді, мабуть, хотів би влаштувати успішно. Потенційно грандіозній дипломатичній мрії заважають нинішню ділянку натягнутих відносин Делі з Китаєм і стратегічна депресія, що захлеснула відносини з Пакистаном ¹⁵⁴.

На початку 2023 року Індія підняла питання щодо зміни Угоди про спільне використання води. Головним моментом для обговорення має стати заборона третім сторонам втручатися в суперечки. Суперечки стосовно гідроелектростанцій на спільній річці Інд та її притоках вже кілька років потребують знайти рішення, проблема загострилася їхнім протистоянням щодо спірного Кашміру. Індія звинуватила Пакистан у затягуванні процесу розгляду скарг і стверджує, що будівництво її проекту Kishanganga дозволено Договором про воду Інду. Пакистан неодноразово виказував, що заплановані в Індії гідроелектростанції перекриють стік річки, яка живить 80% зрошуваного сільського господарства. Протягом багатьох років він просив нейтрального експерта, а потім арбітражний суд для втручання.

Джерело в індійському уряді повідомило, що Нью-Делі надіслав Пакистану повідомлення про внесення змін до договору та хоче зустрітися, щоб розпочати вирішення тривалої суперечки протягом 90 днів.

Відповідаючи на запитання про те, яких модифікацій хоче Нью-Делі, друге джерело відповіло: «Які б незначні розбіжності могли виникнути, як їх

¹⁵⁴ Is India-Pakistan peace around? // DAWN. Today's paper. 2022. September. URL: <https://www.dawn.com/news/1709869/is-india-pakistan-peace-around>

можна вирішити без залучення будь-якої третьої сторони, оскільки це двосторонній договір. Третя сторона не потрібна»¹⁵⁵. Однак представник міністерства закордонних справ Пакистану не відповів на запит про коментар.

Але в індо-пакистанських відносинах з'явилися ознаки потепління: прем'єр-міністр Пакистану Шахбаз Шаріф закликав до переговорів, а Індія запросила міністра закордонних справ Пакистану на засідання Шанхайської організації співробітництва (ШОС), яке вона приймає у травні 2023 року.

Також потеплінню сприяє погіршення економічної та соціальної ситуацій в Пакистані. Новий уряд Пакистану вирішив спробувати відкласти свої образи на Індію та запропонувати розпочати мирні переговори. Підводних каменів такого процесу багато, включно з долею спірних територій Кашміру. Тим не менш, прем'єр-міністр Пакистану Шахбаз Шаріф зайняв позицію відновити торговельні відносини зі своїм сусідом і, таким чином, допомогти пакистанському суспільству, яке опинилося у великих труднощах.

Безсумнівно, щоб обмежити вплив цієї заяви, він вирішив поговорити з іноземним виданням, саудівським каналом Al-Arabiya. Підсумовуючи зустріч варто виділити цитати, що безпосередньо демонструють наміри та настрої пакистанського уряду. «Давайте сядемо за стіл, - сказав прем'єр-міністр Пакистану, - і проведемо серйозні та щирі дискусії, щоб вирішити наші гострі проблеми, такі як Кашмір». Він сказав, що звертається до «індійських лідерів» і «прем'єр-міністра Нарендри Моді»¹⁵⁶.

«Ми мали три війни з Індією, і вони лише принесли людям більше нещастя, бідності та безробіття. Ми засвоїли свій урок і хочемо жити в мирі, якщо ми можемо вирішити наші справжні проблеми», Про це Шаріф сказав в інтерв'ю дубайському телеканалу Al Arabiya TV. «Я даю слово, що ми

¹⁵⁵ Krishn Kaushik India wants to keep third parties out of water treaty with Pakistan// Reuters. 2023. January. URL: <https://cutt.ly/M599INh>

¹⁵⁶ Jacques Follorou Pakistan turns to its rival India to save economy // Le Monde. 2023. January. URL: <https://cutt.ly/1599N92>

будемо говорити з Індією щиро, але для танго потрібні двоє», — сказав Шаріф ¹⁵⁷.

Шаріф, який перебував в Об'єднаних Арабських Еміратах з дводенним візитом, щоб зосередитися на торгових відносинах, сказав, що він попросив ОАЕ, які «також мають хороші відносини з Індією», сприяти його ініціативі.

Через кілька годин після трансляції інтерв'ю офіс Шаріфа додав корективи, що такі переговори все ж будуть можливими лише в тому випадку, якщо Індія відновить індійському Кашміру автономію, яку націоналістична партія Бхаратія Джаната прем'єр-міністра Нарендри Моді скасувала 5 серпня 2019 року. Додаток демонструє надзвичайну чутливість теми.

Аджай Бісарія, колишній верховний комісар Індії в Пакистані, сказав, що найближчою метою Індії буде збереження здобутків припинення вогню та низький рівень проникнення через кордон. «В індійсько-пакистанських відносинах надто часто трапляються нещасні випадки, що суперечить очікуванням циклічного повернення до нормального стану. Має продовжуватися тиха, творча дипломатія з керованими очікуваннями, щоб створити умови для мирних проривів у 2024 році» ¹⁵⁸.

Але, нормалізація відносини прем'єр міністрів демонструє можливість початку переговорів за припинення бойових дій на території Кашміру. Про це також свідчить привітання Моді у Твіттері після обрання Шаріфа прем'єр міністром: «Вітаємо Його Високопоставленість Міана Мухаммада Шехбаза Шаріфа з обранням на посаду Прем'єр-міністра Пакистану. Індія прагне миру та стабільності в регіоні, вільному від терору, щоб ми могли зосередитися на викликах розвитку та забезпечити добробут і процвітання нашого народу» ¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Murali Krishnan India's suspicions towards Pakistan's olive branch // Deutsche Welle. 2023. January. URL: <https://cutt.ly/x59901w>

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Official web-page of Prime Minister of India Narendra Modi // Twitter. URL: <https://twitter.com/narendramodi/status/1513556114855501829>

В свою чергу Шаріф відповів: «Пакистан прагне до мирних відносин і співпраці з Індією. Мирне врегулювання невирішених суперечок, включаючи Джамму і Кашмір, є необхідним... Давайте забезпечимо мир і зосередимося на соціально-економічному розвитку нашого народу»¹⁶⁰. Це свідчить, що збереження контакту та поліпшення зв'язку урядів може стати маленьким, але першим кроком у початку вирішення конфлікту

У травні 2023 року Міністр закордонних справ Пакистану Білавал Бхутто-Зардарі візьме участь у зустрічі міністрів закордонних справ Шанхайської організації співпраці (ШОС) в Індії, повідомляє пакистанське міністерство. «Пакистан продовжує брати участь у засіданнях ШОС відповідно до нашої давньої відданості ШОС». Візит Бхутто-Зардарі до Індії стане першим візитом міністра закордонних справ Пакистану за майже 12 років¹⁶¹.

Активну участь у конфлікті приймають США та Китай і безпосередньо впливають на хід конфлікту. Розвиток відносин між Китаєм і Пакистаном і США та Індією відображає геополітичні реалії в Південній Азії та в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Індія та Пакистан звертаються до США та Китаю для посилення своїх військових можливостей, тоді як США та Китай сподіваються на Індію та Пакистан для підтримки своїх регіональних та глобальних амбіцій.

Китай допомагає Пакистану побудувати вісім підводних човнів типу Hangor - варіант китайської дизель-електричної підводної лодки типу 039А - розподіляючи виробництво між китайськими та пакистанськими верфями. Очікується, що вони будуть доставлені між 2022 і 2028 роками і подвоїть розмір підводного флоту Пакистану¹⁶². Відносини в галузі оборони виходять

¹⁶⁰ Official web-page of Prime Minister of Pakistan Shehbaz Sharif // Twitter. URL: <https://twitter.com/CMShehbaz/status/1513802562520367105>

¹⁶¹ Pakistan foreign minister to attend SCO meet in India: Ministry // Al Jazeera Media Network. April, 2023. URL: <https://cutt.ly/w593ccU>

¹⁶² Tayfun Ozberk Pakistan Cuts Steel For 5th Hangor-Class Submarine "PNS TASNIM" // Naval News. 2021. December. URL: <https://cutt.ly/T593UIB>

за межі продажу зброї. Китай і Пакистан регулярно проводять спільні та багатонаціональні військові навчання.

Відносини між Китаєм і Пакистаном є глибшими, тому що цілі Китаю більше узгоджуються з тим, чого хоче Пакистан, а саме здатністю протистояти своєму головному супернику, Індії. Крім того, Китай сподівається зберегти сильний, відносно добре оснащений і добре озброєний Пакистан як партнера, оскільки, з точки зору Пекіна, це допомагає тримати потенційного суперника, а саме Індію, відволікання і нездатним створювати нові проблеми для Китаю.

Але уряд Пакистану побоюється рухатися у повної залежності від Китаю і може шукати зближення зі США, особливо якщо Китай не захоче продовжувати інвестувати в економіку Пакистану, яка переживає труднощі. Пекін також не бере на себе військових зобов'язань щодо Пакистану — головним чином через те, що побоюється бути втягнутим у повномасштабний конфлікт між Пакистаном та Індією¹⁶³.

Для Індії США стали основним партнером, оскільки Делі дедалі більше стурбований китайськими амбіціями та потенціалом конфлікту вздовж кордонів з Китаєм і Пакистаном. Відносини між США та Індією головним чином обумовлені стратегічним зближенням.

Останніми роками Індія збільшила закупівлі оборонного обладнання в США та інших західних країнах. З моменту підписання Нової рамкової угоди про оборонні відносини між США та Індією в 2005 році Індія придбала десятки вантажних літаків американського виробництва, ударних і транспортних гелікоптерів, включаючи MH-60R Seahawk і морські патрульні літаки P-8I, обидва з яких є важливо для зусиль Індії стежити за зростанням активності Китаю в Індійському океані¹⁶⁴.

¹⁶³ Arif Rafiq Why Pakistan's Army Wants the U.S. Back in the Region// The New York Times. 2022. January. URL: <https://cutt.ly/0593GXN>

¹⁶⁴ Christopher Wood With an eye on China, India is looking to buy more US-made advanced sub-hunting planes // Insider. 2018. January. URL: <https://www.businessinsider.com/india-china-more-us-made-sub-hunting-planes-2018-1>

Але, незважаючи на поглиблення оборонних відносин, Індія не прагне до повноцінного альянсу зі США через низку політичних та економічних причин. Це обумовлено тим, що коли США хочуть продати Індії зброю, вони намагаються створити стратегічне партнерство та оперативну сумісність, але купуючи зброю, Індія дивиться в першу чергу на створення власної оборонної промислової бази та передачу технологій. Крім того, Індія не хоче відриватися від своєї традиційної позиції неприєднання.

Отже, враховуючи глибоку недовіру та ворожнечу між обома сторонами, багато хто вважає, що будь-який прогрес у відносинах між двома націями наразі виглядає малоімовірним. Кожна з країн висловлює побажання до налагодження відносин та вирішення спірних питань - особливо статус Кашміру та його приналежність, але водночас Індія та Пакистан переслідують власні інтереси та співпрацюють з провідними країнами, в першу чергу, у розвитку воєнної сфери задля зміцнення свого положення в регіоні. Однак, підтримання постійного діалогу між представниками країн, економічних зв'язків та маленькі кроки у піднятті ключових питань конфлікту викликають надію, що через деякий час індо-пакистанські відносини зможуть нормалізуватись.

ВИСНОВКИ

Під час написання магістерської роботи автор дійшов до таких висновків:

1. Стан наукової розробки теми дослідження автор класифікував за країнознавчим критерієм, виокремивши українських дослідників, західних науковців, індійських та пакистанських фахівців-міжнародників та представників держав Південної Азії. Індо-пакистанський конфлікт має значний вплив на регіон Південної Азії, а також на міжнародну політику. Багато наукових досліджень було проведено з метою вивчення причин, наслідків та можливих шляхів вирішення цього конфлікту. Українські дослідники зробили головний акцент на аналіз історії відносин між Індією та Пакистаном, їх культурних та релігійних відмінностей, а також політичних амбіцій кожної з країн.

Західні науковці акцентували увагу на вивченні військових аспектів конфлікту, таких як: нарощування озброєння, стратегії та тактики ведення війн. Окремо дослідження торкалися територіальної суперечки за Кашмір, вивчаючи значення боротьби для кожної зі сторін. Також були досліджені різні аспекти соціальної та економічної ситуації в кожній з країн, такі як рівень життя, забезпечення роботою та інфраструктура, що може мати вплив на конфлікт. Індійські та пакистанські фахівці в свою чергу все більше приділяють велику увагу водним ресурсам в Південній Азії через зіткнення з жахливою водною кризою, яка загрожує її економічному та політичному піднесенню та екологічній стійкості.

Джерельна база дослідження, що була використана в роботі, включає: офіційні документи та договори, офіційні заяви, виступи та інтерв'ю політичних діячів та глав урядів, офіційні сайти, публікації ЗМІ, аналітичні дослідження у вигляді статистичних довідників, а також в роботі використовувались офіційні публікації прем'єр-міністрів в соціальній мережі Twitter. Незважаючи на те, що не всі документи є рівнозначними за змістом,

однак їх сукупності, обґрунтованості, інформованості, навернення виявилось достатньо, щоб повністю розкрити тему дослідження.

2. Визначено та структуровано концептуальну та понятійно-категоріальну основи дослідження. Автор визначив, що концептуальна основа дослідження індо-пакистанського конфлікту полягає у визначенні та узагальненні ключових ідей та понять, які пов'язані з цією проблемою, а саме поняття безпеки в Південноазійському регіоні, виявивши, що каталізатором конфліктогенного стану та нерозв'язності конфліктів у регіоні першочергово виступає наявність домагань кількох сторін на спірну територію, географічний фактор, релігійний конфлікт, етнічні та культурні відмінності.

Систематизація та узагальнення понять та концепцій, допомогли розкрити ключові аспекти індо-пакистанських відносин. Кожна з цих категорій має свої особливості та взаємозв'язки, при дослідженні яких з'явилась можливість зрозуміти складність конфлікту та розробити стратегії для його повного аналізу. При написанні роботи, автор також звернувся до загальнонаукових та конкретно наукових підходах та принципах, що дали змогу детально та всебічно дослідити дану тематику.

В дослідженні були використані: системний, історичний, цивілізаційний, комплексний та геополітичний підходи, а також принципи об'єктивності, декомпозиції, відносності та термінологічний принципи. Дані принципи та підходи допомогли комплексно та детально дослідити тему індо-пакистанських відносин.

Методологічну основу дослідження було обрано відповідно до визначеної мети та поставлених завдань. В роботі зазначаються ряд загальнонаукових і спеціальних методів, а саме в ході дослідження були використані такі методи: проблемно-хронологічний, порівняння, синтезу, індукції та дедукції, івент на контент аналізу, пошукового прогнозування та узагальнення. Під час написання роботи був корисним метод синтезу. Цей метод дозволяє об'єднувати в єдине різні джерела даних, аналізувати їх та синтезувати нові знання та висновки.

Вагомими інструментами у дослідженні стали івент-аналіз та контент аналіз. Івент-аналіз дозволив автору проаналізувати окремі етапи розвитку конфлікту в сфері спільного користування водами міжнародних річок, узагальнити фактологічні дані про зміну позицій конфліктуючих сторін, їх вимог. В свою чергу завдяки контент-аналізу було проаналізовано не лише статті американських, європейських, пакистанських та індійських журналістів, заяви політичних діячів, а й аналіз офіційних сторінок прем'єр-міністрів та міністрів Індії та Пакистану в соціальній мережі Twitter. Вищевказані методи допомогли отримати всебічне та більш глибоке розуміння проблеми та викликів, що виникають у відносинах між Індією та Пакистаном.

3. Визначивши передумови виникнення конфлікту та кашмірський фактор у міждержавному конфлікті, автор робить висновок, що територіальний спір залишається актуальним і до сьогодні. Розпад Британської Індії розпочав одну з найтриваліших територіальних конфліктів в світі, ціллю якої виступає територія.

Починаючи ще з 1947 р Кашмірська проблема є центральним регіональним конфліктом та найголовнішим фактором, що дестабілізує пакистано-індійські відносини. Невирішеність Кашмірської проблеми породжує нові конфлікти та війни. Цей конфлікт не залишається осторонь і є центром уваги світової спільноти, особливо втручанням ООН для нормалізації відносин. Однак однією з основних причин, що впливають на погіршення відносин є терористичні акти, які загострюють стан конфлікту.

На сьогодні конфлікт набув гострого напруження через скасування індійським урядом у 2019 році особливого статусу підконтрольної Індії частині спірного регіону Кашмір. Ця подія загострила двосторонні відносини між Пакистаном та Індією як ядерними державами до найвищого рівня, проявом чого є розгляд Кашмірського питання на зачиненому засіданні ГА ООН вперше за останні 50 років.

4. Розглянувши еволюцію водного питання у пакистансько-індійських відносинах, автор визначив, що проблема водних ресурсів гостро торкається як пакистанську так і індійську сторони. Проблеми водокористування в басейні Інду мають значення не тільки для міждержавних індійсько-пакистанських відносин, але викликають і загострення внутрішніх проблем в обох країнах. Індія будує гідроелектростанції на річках, які живлять Інду, що може призвести до скорочення потоку води у річці на території Пакистану. Пакистан вважає, що Індія не дотримується міжнародних домовленостей щодо розподілу водних ресурсів і її дії зневажає Договір про розподіл річки Інд. Водна криза в індо-пакистанських відносинах має підґрунтя для серйозних наслідків для обох країн, включаючи економічні втрати, порушення постачання питної води та погіршення екологічної ситуації в регіоні. Вирішення цієї проблеми потребує серйозних зусиль та діалогу між Індією та Пакистаном, а також можливе міжнародної допомоги та посередництва.

5. Індія і Пакистан мають значний військовий потенціал, динамічний розвиток військово-ядерних програм. Каргільська війна надихнула на пошук способів вести обмежену війну проти Пакистану, яка б не призвела до кінцевого використання ядерної зброї. Паралельно індійські військові проводять тренування зі сценаріями застосування ядерної зброї. Однак, щоб запобігти найгіршому сценарію, Індія, Пакистан і треті країни повинні приділити велику увагу запобігання конфліктам між Ісламабадом та Нью-Делі і, особливо, можливості використання ядерної зброї. Важливим фактором у цьому питанні є військова доктрина Індії та чотири типи порога (військовий, просторовий, економічний та політичний) в Пакистані. Однак, ці програми можуть відігравати як стримуючу роль у використанні ядерної зброї так і приводом до початку атак. З боку Пакистану, порушення одного з вказаних порогів є вагомим причиною наступальних дій. Дефіцит заходів довіри, нестабільний політичний діалог між Індією і Пакистаном сприяють

посиленню ракетно-ядерного протистояння та ризику використання ядерної зброї

6. Охарактеризувавши безпекове середовище Південноазійського регіону та геополітичне позиціонування у ньому Індії та Пакистану, автор дійшов висновку, що основними гравцями на глобальному рівні міжнародної системи виступають «глобальні держави» - наддержави і великі держави, вони і визначають полярність світової політики.

Розглядаючи Південноазійський регіон, беззаперечними лідерами в якому є Індія та Пакистан, варто зазначити, положення Індії як природного лідера серед держав південноазійського субконтиненту по ряду географічних, демографічних та економічних показників. Позиція Індії в питаннях забезпечення політичної стабільності в Південній Азії має принципове значення для всього комплексу регіональної безпеки.

Відносини між Пакистаном і Індією мають вирішальне значення для зусиль, спрямованих на досягнення регіональної безпеки в Південній Азії, оскільки ці дві країни мають статус провідних держав в регіоні. Будь-яка дискусія про проблеми регіонального співробітництва в Південній Азії неминуче зводиться до проблем, протиріч і розбіжностей між Ісламабадом та Нью-Делі.

На разі, значним дестабілізуючим фактором регіональної безпеки є проблеми етнічного сепаратизму, тероризму і релігійного екстремізму, спричинили серйозний підрив стабільності в регіоні та ознаменували його конфліктогенною зоною. Важливо, щоб Пакистан та Індія створили середовище, яке сприяє взаємовигідним економічним і торговельним відносинам. Лише завдяки спільному економічному та соціальному розвитку буде можливо подолати внутрішні джерела напруженості та нестабільності в країнах і водночас вирішити давні розбіжності.

7. Південна Азія розглядається основними міжнародними акторами в якості одного з центрів зростання світової економіки, який буде забезпечувати її розвиток наступні кілька десятиліть. При тому, що Індія

визнана беззаперечним регіональним лідером, значення. Пакистану також велике, перш за все завдяки транзитним потенціалом його території. Однак, конфліктний чинник у відносинах залишає свої відбитка на співробітництві, до того ж неефективність дій з боку СААРК, як вагомої регіональної організації, не допомагають у вирішенні проблеми.

Незважаючи на заснування регіональної організації СААРК, вона ніколи не мала впливу на питання безпеки, і фактично не допомагає забезпечити вирішення проблем в основних питаннях. Але на міжнародній арені з'являються організації, які поступово зможуть нарощувати авторитет і впливати на вирішення проблем в регіоні. Так, BIMSTEC потенційно може зіграти певну роль у просуванні заходів зміцнення довіри між Індією та Пакистаном.

8. З'ясувавши вплив взаємовідносин Пакистану та Індії із США та КНР на регіональну безпеку, визначено що співробітництво в регіоні склалося у форматі Пакистан-Китай, Індія-США. В цілому США не розглядають Пакистан зараз як самостійну регіональну державу, яка могла б взяти на себе відповідальність за стабільність в регіоні. Індія для Сполучених Штатів, навпаки, – реальна регіональна сила.

В свою чергу Китай продовжує зміцнювати своє положення в Південноазійському регіоні, створюючи економічний коридор з Пакистаном. Інтерес Китаю висловлювався в прагненні отримання доступу до багатим ресурсам Середньої Азії через розширення торгівлі, тим самим у Китаю утворилися свої претензії на «частину Кашміру». Так, присутність в Південній Азії двох світових держав, США та КНР, в подальшому може загрожувати регіональній безпеці та стабільності, оскільки кожна з цих держав продовжує боротися за сферу впливу в Південноазійському регіоні.

9. Новий уряд Пакистану вирішив спробувати відкласти свої образи на Індію та запропонувати розпочати мирні переговори. Підводних каменів такого процесу багато, включно з долею спірних територій Кашміру. Тим не менш, прем'єр-міністр Пакистану Шахбаз Шаріф зайняв позицію відновити

торговельні відносини зі своїм сусідом і, таким чином, допомогти пакистанському суспільству, яке опинилося у великих труднощах.

Крім того планується візит Бхутто-Зардарі до Індії на зустріч ШОС у травні 2023 року, ця подія стане першим візитом міністра закордонних справ Пакистану за майже 12 років. Також, на початку 2023 року Індія підняла питання щодо зміни угоду про спільне використання води. Головним моментом для обговорення має стати заборона третім сторонам втручатися в суперечки. Але, враховуючи глибоку недовіру та ворожнечу між обома сторонами, багато хто вважає, що будь-який прогрес у відносинах між двома націями наразі виглядає малоімовірним.

Кожна з країн висловлює побажання до налагодження відносин та вирішення спірних питань - особливо статус Кашміра та його приналежність - але водночас Індія та Пакистан переслідують власні інтереси та співпрацюють з провідними країнами, в першу чергу, у розвитку воєнної сфери задля зміцнення свого положення в регіоні. Однак, підтримання постійного діалогу між представниками країн, економічних зв'язків та маленькі кроки у піднятті ключових питань конфлікту викликають надію, що через деякий час індо-пакистанські відносини зможуть нормалізуватись.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Офіційні документи глав держав та урядів

1. Agreement Between the Government of India and the Government of the Islamic Republic of Pakistan on Bilateral Relations (Simla Agreement) // United State Institute of Peace. URL: <https://cutt.ly/b597zD7>
2. Agreement between the Republic of India and The Islamic Republic of Pakistan on the prohibition of attack against nuclear installation and facilities (India-Pakistan non-attack agreement) 1991 // Nuclear Threat Initiative. URL: <https://cutt.ly/8597njG>
3. India Civil Nuclear Agreement. 2008 // U.S. Government Publishing Office. URL: <https://cutt.ly/V597W0P>
4. Joint Statement Between President George W. Bush and Prime Minister Manmohan Singh // The White House. URL: <https://cutt.ly/1597UMb>
5. The Lahore Declaration 1999 // PIR Centre. URL: <http://www.pircenter.org/media/content/files/9/13508153340.pdf>
6. The Boundary agreement between Pakistan and China 1963 // UNICA. URL: <https://people.unica.it/annamariabaldussi/files/2015/04/China-Pakistan-1963.pdf>
7. Simla Agreement 1972 // Ministry of External Affairs Governmental of India. URL: <https://cutt.ly/G597HNo>

Документи міжнародних організацій

8. 18th SAARC Summit Declaration // SAARC – official web-site. URL: <http://saarc-sec.org/saarc-summits>

9. Charter of The South Asian Association for regional cooperation // SAARC – official web-site. URL: <http://saarc-sdmc.org/sites/default/files/charter.pdf>

Виступи, заяви, інтерв'ю політичних діячів

10. Khan I. The World Can't Ignore Kashmir. We Are All in Danger // The New York Times. 2019. URL: <https://cutt.ly/4597007>

11. National Security Strategy of USA 2015 // National security strategy archive. URL: <https://cutt.ly/059787Y>

12. National Security Strategy of the United States of America 2017 // The White House. URL: <https://cutt.ly/I5976GQ>

13. Pakistan says it has no concern if India diverts water // DAWN. 2019. February. URL: <https://www.dawn.com/news/1465324/pakistan-says-it-has-no-concern-if-india-diverts-water>

14. Spokesperson Pakistan Armed Forces. Major General Babar Iftikhar // Official DG ISPR. February 2020. URL: <https://cutt.ly/6595r36>

Статистичні довідники

15. Countries: India // International Panel on Fissile Materials. URL: <http://fissilematerials.org/countries/india.html>

16. Countries: Pakistan // International Panel on Fissile Materials. URL: <http://fissilematerials.org/countries/pakistan.html>

17. Composite Water Management Index. // National Institution for Transforming India (NITI Aayog), 2019. URL: <https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1582772>

18. Pakistan Economic Survey 2003-04 // Islamabad: Finance Division, Ministry of Finance & Economic Affairs, Government of Pakistan. URL: http://www.finance.gov.pk/survey_1819.html

19. “World Nuclear Forces,” SIPRI Yearbook 2019 // Oxford University Press: Oxford, 2019. URL: <https://www.sipri.org/yearbook/2019/06>

20. India's Nuclear Capabilities // Center for Arms Control and Non-Proliferation. August 2019. URL: <https://armscontrolcenter.org/indias-nuclear-capabilities/>

21. "World Nuclear Forces. SIPRI Yearbook 2020. Oxford University Press: Oxford, 2020. // SIPRI. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/YB20%2010%20WNF.pdf>

22. "World Nuclear Forces. SIPRI Yearbook 2021. Oxford University Press: Oxford, 2021. // SIPRI. URL: https://sipri.org/sites/default/files/2021-06/yb21_10_wnf_210613.pdf;

23. "World Nuclear Forces. SIPRI Yearbook 2022. Oxford University Press: Oxford, 2022. // SIPRI. URL: <https://cutt.ly/f595xeW>

Публікації політичних та державних діячів у соціальних мережах

24. Official web-page of Minister of Road Transport & Highways, Micro, Small & Medium Enterprises Government of India Nitin Gadkari // Twitter. URL: https://twitter.com/nitin_gadkari

25. Official web-page of Prime Minister of India Narendra Modi // Twitter. URL: <https://twitter.com/narendramodi/status/1513556114855501829>

26. Official web-page of Prime Minister of Pakistan Shehbaz Sharif // Twitter. URL: <https://twitter.com/CMShehbaz/status/1513802562520367105>

Публікації ЗМІ

27. Американская стратегия для Индо Тихоокеанского региона // ИноСМИ. URL: <https://inosmi.ru/politic/20171110/240731399.html>

28. Are India and Pakistan on the Verge of a Water War? // Foreign Policy. 2019. February. URL: <https://cutt.ly/J595UEp>

29. China-Pakistan Economic Corridor // CPEC – official web-site. URL: <http://cpec.gov.pk/introduction/1>

30. India to Skip SAARC Summit in Pakistan Post-Uri Attack. // The Diplomat. September, 2016. URL: <https://thediplomat.com/2016/09/india-to-skip-saarc-summit-in-pakistan-post-uri-attack/>
31. India's 'new Silk Road' snub highlights gulf with China // Discover Thomos Reuters. 2017. May. URL: <https://cutt.ly/P595Keh>
32. India Threatens a New Weapon Against Pakistan: Water // The New York Times. May, 2019. URL: <https://cutt.ly/z595Xdn>
33. India and Pakistan Dispute Water Use for Hydropower, Agriculture // Circle of Blue. WaterNews. URL: <https://cutt.ly/W595Nki>
34. Indus Waters Treaty: All about the water distribution pact between India and Pakistan // India Today. 2019. February. URL: <https://cutt.ly/T5950ZF>
35. Is India-Pakistan peace around? // DAWN. Today's paper. September, 2022. URL: <https://www.dawn.com/news/1709869/is-india-pakistan-peace-around>
36. Kashmir through ages // Ministry of Foreign Affairs Government of Pakistan. URL: <https://mofa.gov.pk/kashmir-through-ages/>
37. Narendra Modi reviews Indus water treaty, says blood and water cannot flow together // Press Trust of India. 2016. September. URL: <https://cutt.ly/Y596tmm>
38. No scope of Pakistan winning war in my lifetime, says PM Manmohan Singh // NDTV Group. 2013. December. URL: <https://cutt.ly/8596iFh>
39. Namra Naseer Pakistan's Drift towards China and the Difficulty of Maintaining Neutrality Amid Great Power Competition // South Asian Voices. January, 2022. URL: <https://cutt.ly/d596gAY>
40. Pakistan blames India for hampering SAARC process// The Economic Times. January, 2022. URL: <https://cutt.ly/W596lcP>
41. Pakistan foreign minister to attend SCO meet in India: Ministry // Al Jazeera Media Network. April, 2023. URL: <https://cutt.ly/c596vUC>
42. The nuclear arsenals of China, India and Pakistan are growing. The Economist. August, 2022. URL: <https://cutt.ly/n596WXl>

43. The Role of the United States in Asia-Pacific Security // U.S. Department of State. March 2015. URL: <https://2009-2017.state.gov/t/us/2015/239922.htm>
44. Pakistan hands management of strategic Gwadar port to China // South China Morning Post. January 2013. URL: <https://cutt.ly/X596Us2>
45. UN Security Council discusses Kashmir, China urges India and Pakistan to ease tensions // UN News. URL: <https://news.un.org/en/story/2019/08/1044401>

Література

Монографії, підручники, посібники

46. Арбатов А.Г. Перспективы присоединения Индии и Пакистана к ограничению ядерных вооружений. Москва: ИМЭМО РАН. 2012. 245 с.
47. Ігнат'єв П.М. Індія на шляху до лідерства в Південній Азії. Чернівці: Книги XXI, 2006. 506 с.
48. Ковбасюк Ю.В., Трощинський В.П., Сурміна. Ю.П. Енциклопедичний словник з державного управління. Київ: Національна академія державного управління при Президентові України, 2010. 518 с.
49. Конверський А.Є. Основи методології та організації наукових досліджень. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
50. Олійник Н.Ю. Методологія наукових досліджень: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, 2015. 80 с.
51. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: АСТ, 2003. 503 с.
52. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької роботи. Київ: Знання, 2006. 56 с.
53. Юринець В.Є. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 27 с.

54. Buzan B., Waever O. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 588.
55. Chambers Michael *South Asia in 2020: future strategic balances and alliances*. U.S. Army War College. 2002. 235 p.
56. Chellenay Brahma *Water: Asia's new battleground*. Washington: DC: Georgetown University Press, 2011. 118 p.
57. Chellaney B. *Water, Peace, and War: Confronting the Global Water Crisis*. New York: Rowman& Littlefield, 2013. 424 p.
58. Dasa D. *Talking to the Enemy: Track Two Diplomacy in the Middle East and South Asia*. Rand Corporation: Santa Monica, 2007. 276 p.
59. Karsten Frey. *India's Nuclear Bomb and National Security (Routledge Advances in South Asian Studies)*. India : Routledge. 2006. 208 p.
60. Khilnani S. *India as a Bridging Power*. Johns Hopkins University, 2005. 263 p.
61. Nayak N. *Cooperative security framework for South Asia*. New Delhi: PENTAGON PRESS, 2013. 281 p.
62. Rahul Roy-Chaudhury *Nuclear doctrine, declaratory policy, and escalation control*. Washington: The Henry L. Stimson Center, 2004. 218 p.
63. Satish Kumar. *India s National Security Annual Review 2013*. New Delhi: Routledge, 2013. 316 p.
64. Uttam Kumar Sinha *Indus Basin Uninterrupted*. New Delhi: Penguin Random House India, 2021 363 p.
65. Waever O. *Securitization and desecuritization*. Centre for Peace and Conflict Research, 1993. 348 p.
66. Zafar Adeel *Imagining Industan: Overcoming Water Insecurity in the Indus Basin*. Switzerland: Springer, 2016. 256 p.

Статті

67. Богданова Т.Є., Тихоненко І.В. *Кашмірська проблема в контексті безпекової політики Пакистану // Наукові праці*. 2012. Вип. 195. Т. 207. С. 49-56.

68. Борділовська О.А. Індія і Пакистан: 60 років ідейного протистояння // Східний світ. 2011. № 12. С. 57-67.
69. Горобец І.В. Фактор тероризма в індо-пакистанських отношениях // Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. Учебні записки. 2018. Т. 126. С 26-35.
70. Гришин О.Е. Значення Афганістану для регіональної безпеки в Южній і Східній Азії // Научно-практичний рецензований журнал Проблеми постсоветського простору. 2019. С 103-110.
71. Кобзаренко А.М. Особливості регіоналізму в Південній Азії // Стратегічні пріоритети. 2012. № 1. С. 190-195.
72. Коцан Р. Методи й методика дослідження політичних особливостей формування й функціонування державних кордонів // European political and law discourse. 2018. Vol 5. С. 87-96.
73. Лукаш О.І. Індія-Китай-США: перспективи створення нового світового порядку // «Третій світ» у контексті цивілізаційних вимірів розвитку і глобальних викликів ХХІ століття: Матеріали міжн. наук. конф. «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ, 2014. С. 92-99.
74. Манжола В.А. Концептуальні засади безпекової політики Республіки Індія після завершення "холодної війни" // Дипломатична академія України. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2004. Вип. 10. С. 555-572.
75. Лукин А.Л. Теория комплексов региональной безопасности и Восточная Азия // Электронная библиотека КиберЛенинка. Ойкумена. 2011. № 2. С. 12.
76. Приего А. Пакистан между региональными комплексами безопасности Центральной и Южной Азии // Электронная библиотека КиберЛенинка. 2008. С. 65. URL: <https://cutt.ly/j53ezpo>

77. Тихоненко І., Шуркова О. Водне питання як каталізатор конфліктогенності пакистансько-індійських відносин: еволюція та сучасний стан // *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2022. № 4. С. 63-71.
78. Ястремська І.М. Ядерний фактор як інструмент забезпечення регіональної стабільності // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 104 (Частина I). С. 42-48.
79. Anwar Iqbal Explainer: What is the Kishanga Water Dispute // *Dawn*. 2018. URL: <https://www.dawn.com/news/1408795>
80. Asad Hashim Timeline: India-Pakistan relations// *Al Jazeera Media Network*. March, 2019. URL: <https://cutt.ly/A53eY9m>
81. Ahmed S. Pakistan's Nuclear Weapons Program: Turning Points and Nuclear Choices // *International Security*. 2017. № 4. Pp. 178–204.
82. Aparna Sharma and Chetna K. Rathore BIMSTEC and BCIM Initiatives and their Importance for India // *Discussion Paper, Cuts International*. 2015. November. URL: <https://cutt.ly/u53eCs0>
83. Azeem Gul Critical Analysis of the US Mediating Role in India – Pakistan Conflict // *Margalla Papers*. 2019. Issue II. Pp. 124-130.
84. Arif Rafiq Why Pakistan's Army Wants the U.S. Back in the Region // *The New York Times*. January, 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/01/23/opinion/pakistan-united-states-china.html>
85. Brands H.W. India and Pakistan in American Strategic Planning, 1947-1954: The Commonwealth as Collaborator // *The Journal of Imperial and Commonwealth History*. 2008. July. Pp. 42-47.
86. Cohen R. Cooperative Security: New Horizons for International // *The Marshall Center Papers*. 2011. № 3. Pp. 34-40.
87. Christopher Wood With an eye on China, India is looking to buy more US-made advanced sub-hunting planes // *Insider*. January, 2018. URL: <https://cutt.ly/c53rteu>

88. Curtis L. The limits of the Pakistan-China alliance // Reuters. 2020. January. URL: <http://blogs.reuters.com/india-expertzone/2012/01/20/the-limits-of-the-pakistan-china-alliance/>
89. Erin Blakemore The Kashmir conflict: How did it start?// National Geographic. March, 2019. URL: <https://cutt.ly/f53rdpj>
90. Hans M. Kristensen Nuclear Notebook: How many nuclear weapons does India have in 2022?// Bulletin of Atomic Science. July, 2022. URL: <https://cutt.ly/b53rkVx>
91. Jabeen M. SAARC and Indo-Pak Relationship // Journal of Political Studies. 2010. Vol. 1. № 2. URL: <https://cutt.ly/F53rQ2k>
92. Jacques Follorou Pakistan turns to its rival India to save economy // Le Monde. 2023. January. URL: <https://cutt.ly/L53rPjt>
93. Hashmi A.S. Envisioning a Regional Security Community: Challenges and Prospects in South Asia // SAARC: Towards Meaningful Cooperation. Kathmandu: Modern Printing Press, 2012. Pp. 84-95.
94. Majid A. Genesis of the Two Nations Theory and the Quaid-e-Azam // Pakistan Vision. Vol. 15. № 1. Pp. 189-196.
95. Melanie Hanif Indian Involvement in Afghanistan in the Context of the South Asian Security System // Journal of Strategic Security. 2010. № 2. Pp. 15-19.
96. Miller J. The Roots and implications to East Asian Regionalism // Occasional Paper Series. Honolulu: Asia Pacific Center for Security Studies. 2004. Pp. 4-10.
97. Muhammad A. Salal Dam: Background and Implications // Nawa-i-Waqt (Lahore). 1978. February. Pp. 26-30.
98. Muhammad N. Wullar Barrage Issue // Pakistan Institute of International Affairs. 1991. Vol. 47. Pp.174-178.
99. Muhammad Arif Watto Pakistan's Water Resources: Overview and Challenges, Water Resources of Pakistan // Springer International Publishing. 2021. Pp. 1-13.

100. Murali Krishnan India's suspicions towards Pakistan's olive branch // Deutsche Welle. January, 2023. URL: <https://cutt.ly/V53tf4x>
101. Nasrullah M Salal Dam Issue in Retrospect // Margalla Papers. 1997. № 1. Pp. 44-50.
102. Nisar A. Malik Kashmir in Historical Perspective // Journal of the Punjab University Historical Society. 2016. Vol.29. № 2. Pp. 3-8.
103. Kond V. The Belt and Road Initiative—Six Years On // Moody's Analytics. 2019. URL: <https://cutt.ly/m53t9cP>
104. Khan R. Pakistan, India and regional cooperation in South Asia // Journal Article Pakistan Horizon. 2014. № 3. Pp. 95-99.
105. Krishn Kaushik India wants to keep third parties out of water treaty with Pakistan // Reuters. January, 2023. URL: <https://cutt.ly/T53yeiZ>
106. Pranav Asoori A Look into the Conflict Between India and Pakistan over Kashmir // E-International Relations. 2020. October. URL: <https://cutt.ly/c53yivf>
107. Postel S.L. Dehydrating conflict // Foreign Policy. 2001. Pp. 60-67. URL: <https://foreignpolicy.com/2009/11/18/dehydrating-conflict/>
108. Riffat F., Iftikhar A. Water Issues and its implications over India-Pakistan Relations // JPUHS. 2015. Vol. 28. № 2. Pp. 13-19.
109. Shaurya K. Kargil: What happened 20 years ago and why it's unlikely to happen again // The Economics Time. 2019. July. URL: <https://cutt.ly/x53yvjO>
110. Saleem H. Water politics in South Asia: technocratic cooperation and lasting security in the Indus basin and beyond // Journal of international affairs. 2008. Pp. 156-168.
111. Saman Zulfiqar Kashmir: Nature and Dimensions of the Conflict // Journal of Current Affairs. 2016. № 1. Pp. 58-64.
112. Stephen P. Cohen Security Issues in South Asia // Asian Survey: University of California Press. 2017. Vol. 15. № 3. Pp. 199-203.

113. Stephen P. Cohen Security Challenge in South Asia // Brookings. 1999. December. URL: <https://www.brookings.edu/opinions/security-challenge-in-south-asia/>
114. Suhasini Haidar The immediate neighbourhood// The Hindu. June, 2019. URL: <https://cutt.ly/D53yMym>
115. Taneja N. India-Pakistan Trade // ICRIER: Working Paper. 2006. № 182. URL: <https://cutt.ly/x53y2hu>
116. Tayfun Ozberk Pakistan Cuts Steel For 5th Hangor-Class Submarine “PNS TASNIM” // Naval News. 2021. December. URL: <https://cutt.ly/h53uqJ2>
117. Varma A. Now We Will Make Electricity With Water; Pipes Pak PM Imran Khan Sharing new; Discovery // Republic World.com. July 2020.. URL: <https://cutt.ly/K53uyWa>
118. Venkataraman M. Regional security dynamics of South Asia // SpringerOpen. URL: <https://cutt.ly/x53upoQ>
119. Vipin Narang. Posturing for peace? Pakistan’s nuclear postures and south Asian stability // International Security. 2010. Vol. 34. Pp. 46-58.
120. Walton B. Pakistan and India in Dam Building Race — Interpreting the Indus Waters Treaty // Circle of Blue. 2010. November. URL: <https://cutt.ly/r53uktZ>
121. Zaidi A. South Asia? West Asia? Pakistan: Location. Identify // Economic and Political Weekly. 2009. Vol. 44. № 10. Pp. 29-36.
122. Zahid A. New Trends in Sino-Pak Defence and Strategic Relations since 9/11 // A Research Journal of South Asian Studies. 2015. №. 2. URL: http://pu.edu.pk/images/journal/csas/PDF/16%20Zahid%20Ali%20Khan_30_2.pdf

Матеріали конференцій

123. Шуркова О. Вплив взаємовідносин Пакистану та Індії із США та КНР на регіональну безпеку // «Аркасівські читання»: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи». До 110 річниці Миколаївського

національного університету імені В.О. Сухомлинського (26-27 травня 2023 р.): тези. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2023.

124. Шуркова О. Фактор «ядерної гонки озброєння» у двосторонніх відносинах Індії та Пакистану // Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі»: тези. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра могили, 2023.